

Athanasiana

33-34

SZENT ATANÁZ GÖR. KAT. HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA
INSTITUTUM SANCTO ATHANASIO NOMINATUM

ATHANASIANA

33-34

Nyíregyháza
2012

ATHANASIANA
a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola folyóirata

Alapítva 1995-ben

Főszerkesztő
Ivancsó István

A szerkesztőbizottság tagjai:
Janka György, Orosz Atanáz, Szabó Péter, Véghseő Tamás, Vincze Krisztián

A szerkesztőség címe:
Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola
H-4400 Nyíregyháza
Bethlen G. u. 13-19.
Tel./Fax: +36/42/597-600
www.atanaz.hu
atanaz@atanaz.hu

Postacím
H-4401 Nyíregyháza, Pf. 303.

Felelős kiadó: Véghseő Tamás rektor
Nyomdai előkészítés: Balogh Katalin

© Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola, 2012

ISSN 1219-9915

Megrendelhető a fenti címek bármelyikén
Az egyes számok ára: 1.000 Ft

Tartalom

TANULMÁNYOK

Dobos András: Keresztvízszentelés – egy elhagyott hagyomány Első rész.....	7
Fodor György: Az Exodus a Koránban és a Szunnában.....	30
Soltész János: Tanítói fegyelem az egyházban.....	37
Dobos András: Liturgikus fegyelem a Magyar Görögkatolikus Egyházban.....	54
Obbágy László: A magyar görögkatolikus egyház katekézisének története a 20. században. Első közlemény.....	70
Klestenitz Tibor: A görögkatolikusok Serédi Jusztinián és Mindszenty József egyházkormányzatában.....	108
Tóth Tamás: Batthyány József érsek és a görögkatolikusok.....	124
Polyák Mariann: Görögkatolikus iskola Patkanyóczon.....	134

SUMMARIA

András Dobos: Taufwasserweihe – Eine aufgegebenene Tradition.....	154
János Soltész: The Discipline of Teachers in Church.....	156
Mariann Polyák: A Greek Catholic School in Patkanyócz (Bereg County).....	157

KÖZLEMÉNYEK

Inántsý-Pap Ágnes: A hátrányos szocio-kulturális környezetből eredő nyelvi integrációs problémák manifesztációja a felsőoktatásban tanuló diákok körében.....	158
Inántsý-Pap Ágnes: The manifestation of linguistic integrational problems coming from a disadvantageous socio-cultural background among students in tertiary education.....	162

RECENZÍÓK

Recenzió és pályakép 65. éves születésnap alkalmából Ruzsa György: Az orosz ikon magyar kapcsolatai.....	164
Véghseő Tamás: „...mint igaz egyházi ember...” A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése.....	183

KRÓNIKA

Oktatónk habilitációs előadása az ELTE-n.....	191
Egyházművészeti konferencia Kassán.....	191
Egyháztörténeti konferencia Eperjesen.....	192
Teológiai kongresszus Rómában.....	192
Etika – erőforrás, biztonság.....	195
30 éves a Familiaris Consortio.....	197
Egyháztörténeti konferencia Főiskolánkon.....	199
Köszönet az aranydiplomáért.....	201

BIBLIOGRÁFIA

Gánicz Endre: Keleti egyházi bibliográfia magyar nyelven 2010-2011.....	203
---	-----

DOBOS András

Keresztvízszentelés – egy elhagyott hagyomány

Első rész

TARTALOM: Bevezetés 1. A keresztvíz a liturgikus források és a gyakorlat tükrében: 1.1. Vízszentelés az egyetemes Egyházban; 1.2. Vízszentelés a bizánci egyházakban; 1.3. Egy sosem létezett magyar gyakorlat?; 2. A vízszentelés szertartásának elemző vizsgálata: 2.1. Az ekténia; 2.2. A pap készületi imája; 2.3. A nagy vízszentelési ima; 2.3.1. Az imádság első része; 2.3.2. Az imádság második része; 2.3.3. Kísérő gesztusok.

Bevezetés

Nagy Szent Bazil Szentlélekről szóló művének 27. fejezetét olvasva egy ősrégi, sokak számára talán mégis újdonságként ható szokás említésére bukkanhatunk. A szent atya e sorokban éppen az apostoli korra visszamenő Szenthagyomány meglétének bizonyítására vállalkozik. Bazil számos érvet felsorakoztat azon állítását igazolandó, hogy az Egyház ismer és őriz olyan szent cselekményeket és teológiai kijelentéseket, melyeknek az írott hagyományban, a Szentírásban explicite nyomát sem találjuk, mégis minden keresztény előtt magától értetődik létjogosultságuk és az Egyház hitével egyező tartalmuk.

Az egyházban őrzött rendelkezések és igehirdetések közül némelyik írott hagyományból, mások a misztériumban hagyományozódtak ránk az apostoli igehirdetésből, ezek mind egyforma érvényűek az istentisztelet szempontjából. Ennek senki sem mond ellent, semmiképpen sem az, aki csak valamelyest is ismeri az egyházi törvénykezést. [...] Például, hogy az első és legfontosabbat említsem, a kereszt alakjával jelöljük meg azokat, akik Urunk Jézus Krisztus nevében remélnek, s ki tanította ezt nekünk írásban? [...] Melyik szent hagyta ránk írásban a Lélek lehívásának szavait az Eukarisztia kenyerének és az áldás kelyhének felmutatásakor? [...] Megáldjuk a keresztvizet, a kenet olaját, sőt a megkereszteltet is. Milyen írott hagyományból származik ez? Nemde a szentségi hagyományból, melyről

hallgatni kellett? [...] Honnan tanultuk azt, hogy az embert háromszor kell alámeríteni? Azt továbbá, hogy ellene kell mondani a Sátánnak és angyalainak, milyen írásból vettük? Ugye abból a tanításból, melyet nem volt szabad elmondani, melyet nem hirdettek a nyilvánosság előtt, melyet atyáink csendben őriztek, hogy megvédjék a kíváncsiskodás és a nyughatatlanság elől, nagyon helyesen azt tanítva, hogy csenddel kell óvni a misztériumok szent tartalmát?¹

Bazilnak elsősorban arra van gondja, hogy Szentlélekre vonatkozó bizonyos dicsőítő formula használatának igazhitűségét és az Evangélium tanításával való kompatibilitását kimutassa. Mindeközben az Egyház szentségi életéből vett példákra támaszkodik, melyeket szintén apostoli eredetűnek tartottak, jóllehet meglétükről semmilyen írásos adat nem áll rendelkezésre. Figyelemreméltó, hogy nem a Szenthagyományból vezeti le az említett szokásokat, hanem éppen ellenkezőleg: ezen ősi és mindenki előtt tiszteltreméltó szent cselekmények meglétéből következtet arra, hogy léteznie kell a Szenthagyománynak, mely révén azok áthagyományozódhattak. Szembetűnő, hogy a keresztség több mozzanatát is említi: a katekumenek megjelölését a kereszttel, az olaj használatát, a gonosz megtagadását, a háromszori alámerítést. A felületes olvasónak talán föl sem tűnik egy olyan elem, mely mintha „lekopott” volna a Hagyomány gazdag örökségéből. „Megáldjuk a keresztvizet” – írja Nagy Szent Bazil atyánk, és bizonytalansággal meglepődött volna, ha valamely püspöktársa jelzi neki, hogy az ő egyház-megyéjében bizony nincs ilyen szertartás.² Márpedig magyar kereszteselési gyakorlatunkban ennek a rítusnak nyoma sincs.

1 NAGY SZENT BAZIL, *A Szentlélekről* 27,66, in Vanyó L. (szerk.), *A kappadókiai atyák* (Ókeresztény Írók 6), Budapest 1983, 145-146.

2 Nem mintha nem elégednénk meg Nagy Szent Bazil tanúságtételével a keresztség megsejtesítésének ősiségét és egyetemes voltát illetően, mégis, hogy szemléltessük, mennyire magától értetődő liturgikus örökség volt ez az egyetemes Egyházban, álljon itt néhány emlék az ókeresztény irodalomból. A legkorábbi adatot ALEXANDRIAI KELEMEN őrizte meg a *Kivonatok Theodoszról* néven ismert idézetgyűjteményében, cfr. *Excerpta ex scriptis Theodoti* 82; in *Patrologia Graeca* 9, 695. TERTULLIANUS a *keresztségről* szóló művében kifejezetten szól a víz fölötti *epikletikus* imáról, cfr. *A Keresztségről* 4,1-4, in Vanyó L. (szerk.), *Tertullianus művei* (Ókeresztény Írók 12), Budapest 1986, 171-172. SZENT AMBRUS a püspök imájáról szól, melyet a keresztkút fölött mond el; cfr. *De Sacramentis* 2,5, in *Patrologia Graeca* 16, 427-428.

I. A keresztvíz a liturgikus források és a gyakorlat tükrében

I.1. Vízszentelés az egyetemes Egyházban

A hiány annál meglepőbb, mivel a vízszentelés ma is mindegyik, apostoli jogfolytonosságot fölmutató egyházban ismert.³ Így van ez a keleti és a nyugati szír egyházban, a koptoknál és az örményeknél is. A római liturgiában a keresztvíz megáldása nemcsak a kereszttség szentsége ünneplésének fontos mozzanata, hanem a húsvéti vigília egyik legünnepélyesebb pillanata, és elvégzése akkor is elő van írva, amikor keresztelés nincs.⁴

I.2. Vízszentelés a bizánci egyházakban

Ami a bizánci egyházakat illeti, a keresztvíz szentelése minden jelenleg használatban lévő, hivatalos kiadású szerkönyvben föllelhető.⁵ Kérdés, hogy miért maradt ki a magyar szerkönyvből.⁶ A rutén egyházmegyéek számára összeállított, római kiadású *Kis trebnyikben* szintén megvan⁷, azzal a különbséggel, hogy a szertartás fő részét képező vízszentelési ima itt eltér a többi bizánci euchologion imájától, pontosabban azt az imát tartalmazza, melyet más bizánci könyvek a vészhelyzetben kiszolgáltató rövid keresztelési formában hoznak.⁸ Ezt a XX. századi római kiadást persze alapos szövegkritikai tanulmányok előzték meg, vagyis nem feltétlen tükrözi a korabeli kárpát-medencei görögkatolikusság szokásait. Mogila Péter kijevi

3 Cfr. W. DE VRIES, *Sakramententheologie bei den syrischen Monophysiten*, (Orientalia Christiana Analecta 125), Roma 1940, 104-109; C. KOPP, *Glaube und Sakramente der koptischen Kirche*, (Orientalia Christiana 75), Roma 1932, 84-87; W. DE VRIES, *Sakramententheologie bei den Nestorianern*, (Orientalia Christiana Analecta 133), Roma 1947, 168-170; G. WINKLER, *Das armenische Initiationsrituale*, (Orientalia Christiana Analecta 217), Roma 1982, 423-432. Megjegyzendő, hogy ezen egyházakban a vízszentelés nélküli keresztelést gyakran érvénytelennek tekintik, és sok esetben még a halálveszélyben kiszolgáltató keresztsegnél sem hagyják el.

4 Cfr. *Római Rituále. A keresztelés és a bérmlás szertartásának rendje*, Budapest 2011, 156-159; *Missale Romanum* (Editio Typica), Roma 2002³, 361-371. A *Rituále* előírása szerint a keresztvizet lehetőleg minden keresztelés előtt meg kell áldani, kivéve a húsvéti időt, mert akkor a húsvét éjszakáján megáldott vizet kell használni, „hogyan nagyobb hangsúlyt kapjon a kereszttség szentségének a húsvéti misztériummal való kapcsolata”, cfr. *Rituále*, 24.

5 *Λειτουργία*, I, ἐν Ῥωμῇ 1954, 25-33 (katolikus kiadás); *Требникъ*, Рим 1945, 44-51 (*recensio vulgata* – katolikus kiadás), *Εὐχολόγιον τὸ μέγα*, Venezia 1862, 136-141 (ortodox kiadás); *Требникъ*, Москва 2006, 39-50 (ortodox kiadás).

6 *Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv (Euchologion)*, Budapest 1964.

7 *Малый Требникъ*, Римъ 1952, 41-51.

8 Amint arról később szó esik, ez a rövidebb ima a prekalcedoni egyházakban a vízszentelés fő imája.

metropolita 1646-os, erős skolasztikus jegyeket magán hordozó szerkönyve⁹, mely a későbbi korok szláv kiadású könyveire erősen hatott, mindenestre a teljes szertartást tartalmazza.

Az 1720-as Zamoscsi zsinat, bár határozatai a Munkácsi Egyházmegyében nem voltak érvényben, érezte hatását a magyarországi liturgikus élet fejlődésében is. A zsinaton sor került a szentségek részletes tárgyalására, melynek eredményeit a harmadik ülészakon dekrétumban is rögzítették.¹⁰ A keresztséggel kapcsolatban a zsinat megerősíti, hogy annak anyaga tiszta és természetes víz, melyet a pap megáld, továbbá elrendeli, hogy a görög rítus régi hagyományait meg kell tartani.¹¹ A keresztvízszentelés tehát itt még magától értetődő része a szertartásnak.

1.3. Egy sosem létezett magyar gyakorlat?

Áttekintve a Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskola könyvtárának vonatkozó anyagát, egyetlen ószláv *trebnyiket* vagyis szerkönyvet sem találunk, amely kihagyná a vízszentelést. Ennek a könyvállománynak az ismerete már csak azért is fontos, mert nagy része egyházközségeinkből lett begyűjtve, tehát hosszú ideig föltehetően azok leírása szerint végezték a keresztelést. Érdekes evolúciónak lehetünk tanúi. Egy 1719-es letembergi kiadású¹² *trebnyik* nagyjából követi Mogila Péter euhologionjának rendjét, a keresztelés módjaként csak a bemelegítést említi. Egy későbbi, 1771-es pocsajevi bazilita *trebnyikben*¹³ arra az érdekességre bukkanunk, hogy a nagy vízszentelési ima mellett, mely ma a görög és a szinodális, vagyis a moszkvai szláv hagyományt követő egyházak *textus receptusában* föllelhető, megjelenik a már említett, rövidebb ima, de nem mintegy függetlékként, hanem magában a törzsszövegben, azzal a megjegyzéssel, hogy amennyiben a pap rövidebben szeretné végezni a szertartást, veheti ezt az imát is. Úgy látszik, idővel ez a rövidebb formula a görögkatolikus könyvekben teljesen kiszorította a másik imát. Jelen euhologion mindazonáltal több másikhoz hasonlóan előszavában gondosan figyelmezteti a kereszte-

9 *Требникъ Митрополита Петра Могили*, I, Киев 1646 (reprint 2011), 48-59.

10 J. PELESZ, *Geschichte der Union der ruthenischen Kirche mit Rom*, II, Wien 1880, 427-429.

11 Ezen önmagában semmi különös nincsen. Jóllehet a zamoscsi zsinatnak tagadhatatlanul célja volt a latin egyház bizonyos rítusaihoz való közeledés, a keresztelés bizánci formájában semmiféle olyan elemet nem talált, mely a latin szokásoktól idegen lett volna.

12 *Еухологионъ албо молитвословъ или требникъ*, Лвов 1719, 19-29.

13 *Еухологионъ си есть молитвословъ или требникъ*, Почаев 1771, 15-22.

lést végző papot, hogy halálesetet kivéve csak megszentelt vizet használhat, különben „halálosan vétkezik”. Az is említésre méltó, hogy a keresztelés leírásánál már mintegy természetesnek veszi a leöntést, és csak megjegyzésként említi, hogy alámerítéssel is lehet keresztelni ott, „ahol szokásban van”. Fél évszázadra rá egy Przemyszlben kiadott szerkönyv¹⁴ már csak a rövid vízszentelési imát ismeri, a bemerítést mint lehetőséget pedig meg sem említi. A könyvtárunkban őrzött példányban, mely a belső borítón található pecsét alapján egykor a nyírgyulaji egyházközség tulajdonában volt, a vízszentelési ima szövegénél széljegyzetként a következő magyar nyelvű bejegyzésre bukkanunk: „ha szükséges”. A szintén Przemyszlben megjelent 1876-os könyv¹⁵ keresztelési leírása már egészen hasonlít a mi szerkönyvünkéhez. Míg az eddigi euchologionok mind világosan elkülönítették a katekumenátus rítusait magától a kereszteléstől, itt megszűnik szinte minden átmenet. A hitvallás után kimarad az „Áldott az Atya és Fiú és Szentléleknek országa” formula, mely a húsvéti Liturgia egyik utolsó nyoma volt a szövegben. Nincsen vízszentelési ekténia sem, a vízszentelés imája viszont nem marad el, mindenesetre kiegészül a következő megjegyzéssel, immár a nyomtatott ószláv szövegben, és nem lapszéli jegyzetként: „ha a víz nincs megszentelve”.

Ezek után kíváncsian lapozzuk föl kéziratos szerkönyv-fordításainkat. Egy évszám nélküli kéziratos euchologion¹⁶, mely Kótajból származik, már szinte teljesen megfelel a mi nyomtatott szerkönyvünk leírásának, vagyis egészében ignorálja a vízszentelést. Ugyanez elmondható az 1868-as keletkezési évszámmal ellátott, Fábiánházáról begyűjtött, szintén kéziratos fordításról, mely a „Napkeleti, vagyis Görög-katolikus Egyház Szerartásos Könyve”¹⁷ címet viseli. A Görögkatolikus Püspöki Levéltár tulajdonában van egy Nyírgyulajról származó kéziratos szerkönyv¹⁸ is, mely a fentiekéhez hasonló rendet követi. E helyen emlékeztetünk arra a figyelemre méltó körülményre, hogy a már idézett 1876-os, Przemyszlben nyomtatott könyv szintén a nyírgyulaji parókiáról került a főiskola könyvtárába, s az még le-

14 *Еухологионъ си естъ требникъ*, Перемишл 1844, 13-14.

15 *Еухологионъ си естъ требникъ*, Перемишл 1876, 23-25.

16 A kézirat belső borítóján a „Magyar Szerartásos Könyv” címet olvashatjuk, leltári száma: Ms 10.008.

17 A kéziratot a Görögkatolikus Püspöki Levéltár őrzi; GKPL III-1-8. Megjegyzendő, hogy ez a kézirat tartalmaz viszont a bérálás előtt egy ekténiát, mely valószínűleg csak a nyomtatott görögkatolikus kiadványokban bukkant föl először.

18 GKPL III-1-22.

írja a vízszentelés imáját, mindenesetre egykori használója a „ha szükséges” magyar nyelvű széljegyzettel látta el.

Olyan nyomtatott euchologiont, melyből a vízszentelés teljesen hiányzik, nem találtunk. Beszédes ugyanakkor a „ha a víz nincs megszentelve” utasítás felbukkanása. Innen már csak egyetlen lépés volt feltételezni azt, hogy mindig rendelkezésre áll előre megszentelt víz. Nem sok kétség férhet hozzá: a keresztvízszentelés ősi rítusát a magyar nyelvű szerkönyv összeállítói egyszerűen elhagyták, mert már nem élt a keresztelés ősi formája sem, tudniillik a bemerítés. Persze, önmagában ez a tény még nem magyarázza meg a redaktorok „hanyagságát”, hisz akár bemerítéssel, akár leöntéssel keresztel a pap, ahhoz minden szerkönyv ragaszkodik, hogy a keresztelés szentelt vízzel történjék. Hanyagságról azonban szó sincs. A szerkesztők magától értetődőnek vették, hogy szentelt víz mindig van egy templomban. Milyen vízről van szó? Általánosan elterjedt az a praxis, hogy kereszteléskor a Vízkereszt ünnepén megszentelt vizet használják. Ez a vízmennyiség hazánk parókiáin bőven elég a gyermekek megkeresztelésére, hiszen azok fejét a misztérium legfőbb pillanatában jóformán csak pár csepp víz éri. Ha pedig a szerkesztők nem tartották szükségesnek, hogy a vízszentelés szertartását közöljék, jobban mondván, ha megengedhetőnek tartották annak kihagyását, arra valószínűleg az a magyarázat, hogy az a gyakorlatban már régen nem élt, vagyis régóta mindenki a január 6-án megszentelt vízzel keresztel.

A keresztelésnek ez a módja ismert a Kárpát-medence más görögkatolikus egyházmegyéiben is. Az Eperjesi Egyházmegyében korábban szintén a vízkereszt ünnepén megszentelt vizet, az ún. „jordánvizet”, használták. A szentségeket ma már legtöbb helyen a római kiadású *Kis Trebnyik* előírásai szerint ünneplik, mely immár szlovák nyelven is hozzáférhető, így minden kereszteléshez kapcsolódik külön vízszentelés. Kivételt ez alól csak a Vízkereszt ünnepkörében végzett keresztségek képeznek.¹⁹

E tanulmány célja egyáltalán nem az, hogy megítélje a Szerkönyv összeállítóinak döntését, még kevésbé kívánja bírálni azt a papságot, mely a vízszentelést már minden bizonnyal jóval korábban elhagyta. Ugyanakkor nem tagadható, hogy mai gyakorlatunk helyessége több szempontból is kétes.

Kérdéses elsősorban, hogy mindegy-e, milyen célra szenteljük meg a vizet. A przemysli trebnyik már idézett rubrikájában ezt az előírást olvassuk:

¹⁹ Ezúton mondom köszönetet Marko Durlak eperjesi egyházmegyes papnak hasznos információjáért.

„ha a víz nincs megszentelve”. Jogosan merül föl a kérdés: miért is lenne egy templomban külön a keresztség kiszolgáltatására megszentelt víz. A használt vizet minden bizonnyal nem őrizték keresztelőmedencében, annál is inkább, mert régi szerkönyvek gondosan figyelmeztetik a papot, hogyan és hová kell azt kiönteni a szertartás után.²⁰ A rubrikát a legtöbben bizonyára úgy értelmezték: „ha nincs szentelt víz”, s talán így gondolta magának a rubrikának a szerzője is.

Hogy mikor kezdték el szükségtelennek tartani a keresztelés vizének megáldását, arra vonatkozóan nincs adatunk. Nyilvánvalóan egyfajta *szakramentális minimalizmus* következménye ez. Ha a skolasztika szellemében értelmezett érvényes keresztséghez elegendő néhány csepp víz, akkor a víz mint anyag nyilván veszít jelentőségéből. A kérdésfölvetés szörszálhasogatónak tűnhet, de hogy nem az, annak bizonyítására szolgáljon a következő példa. Az Egyház számos szent cselekményt ismer, melyben elő van írva az olaj használata. Mármost világos, hogy nem ugyanazt az olajat használjuk a katekumenek és a betegek megkenésére, a házszentelésre, nem is beszélve a bérmálásról²¹.

Amikor az Egyház megáld egy bizonyos anyagot vagy tárgyat, akkor az áldás tulajdonképpeni élvezői mindig személyek. Az áldás először is áldásmondás az Úrra valamely teremtményéért. Ebben az értelemben használja a kifejezést a zsidó liturgia, ebben az értelemben mondják az evangélisták több alkalommal (Mt 14,19; 26,26; Mk 14,22; Lk 9,16), hogy az Úr Jézus vette a kenyeret (esetleg a halat is), és áldást mondott. (εὐλόγησεν/εὐλογήσας).²² Bármennyire is bájosak a csodálatos kenyérszaporítást vagy a Titkos vacsorát ábrázoló művészettörténeti alkotások, abból a szempontból félrevezetőek, hogy Jézus minden bizonnyal semmiféle áldó gesztust nem gyakorolt a kenyér vagy a halak fölött. Éppúgy félreérthetőek azok a fordítások is, melyek szerint „Jézus kezébe vette a kenyeret, megáldotta...” Az Evangéliumok itt egy *brachylogiával*, vagyis retorikai szűkszavúsággal él-

20 Némely hagyományban olyan imákat is tartalmaznak a szerkönyvek, melyek a keresztvíz kiöntésének cselekményét kísérik, cfr. E. FÄRBER, „Der Ort der Taufspendung in den nicht-katholischen Kirchen”, in: *Archiv für Liturgiewissenschaft* 14 (1972), 68.

21 Hazai gyakorlatunk itt is ellentmond az általánosnak. A keresztvízzel kapcsolatos értetlenséghez hasonló redukció figyelhető meg ugyanis abban az abúzusban, hogy a litiás ünnepek alkalmával előírt miroválást a nagycsütörtökön megszentelt müróval végzik. A legtöbb szerkönyv a papi személy temetésekor szokásos müróval való leöntéséről is hallgat, és ha már említi a holttest megkenését, akkor is csak egyszerűen olajról szól, nem müróról.

22 Cfr. C. GIRAUDO, „*In unum corpus*”. *Trattato mistagogico sull'eucaristia*, Cinisello Balsamo 2007², 158-166.

nek, amikor annyit mondanak, hogy Jézus „kezébe vette a kenyeret, áldott, megtörte...”. Az εὐλόγησεν/εὐλογήσας alakok itt nyilván arra utalnak, hogy az Úr elmondta a zsidó étkezésekhez kapcsolódó szokásos imákat, vagy is hálát adott Istennek az ételért. Amikor bizonyos anaforák kifejezetten beszámolnak arról, hogy Jézus „kezébe vette a kenyeret, hálát adott, megáldotta, megszentelte”, akkor teljes joggal alkalmazzák saját értelmezésüket. Az evangéliumi elbeszélések ugyanakkor lényeges teológiai tartalmat közölnek: minden áldás elsődleges célja Isten dicsőítése.

Ebből a szempontból értelmetlennek tűnhet a kérdésfelvetés: „Miért ne lehetne minden további nélkül ugyanazt a szentelt vizet használni keresztteléshez, amelyet annyi más célra használunk?” Természetesen lehet. Csak azt hagyjuk el, ami az áldás elsődleges célja lenne. Sőt, feledésbe vész egy másik szempont is.

Mint mondtuk, az áldásnak mint rituális cselekménynek az elsődleges tárgya maga Isten, másodsorban mindig személyek, akikre Isten különleges áldását kérjük. A Szent Liturgián sem egyszerűen azért kérjük a Szentléleket a kenyérre és a borra, hogy az megszentelt legyen, hanem azért, hogy az legyen „a lélek józanságára, a bűnök bocsánatára, a Szentlélek közöltezésére, a mennyország teljességére”.²³

A vízkereszt ünnepén megszentelt vizet sokféle célra fölhasználhatjuk, s az Egyház kezdettől fogva hiszi, hogy az valamilyen módon a teremtő áldását közvetíti, mint a teremtéskor neki szánt eredeti funkcióját visszanyert anyag. Ha az Egyház ősidóktól fogva külön végzett vízszentelést a kereszttelés előtt, azt azért tette, hogy kifejezze háláját a teremtésben elnyert nagy ajándékért, mely révén újabb és újabb gyermekei születnek vízből és Szentlélekből, továbbá, hogy könyörögjön saját „újszülöttjeiért”.

2. A vízszentelés szertartásának elemző vizsgálata

Ha eltekintünk azoktól a rítusoktól, amelyek nem kötődnek szoros értelemben a keresztség szertartásához, tehát a katekumenátust kísérő és a keresztséget követő kiegészítő imáktól és szent cselekményektől, a keresztség szentségének ünneplése nagy részét tulajdonképpen a vízszentelés szertartása teszi ki a szerkönyvekben. A szertartás maga három nagy

²³ *Aranyszájú Szent János egyházatya Szent és Isteni Liturgiája*, Nyíregyháza 1949, 43.

egységre osztható²⁴: ekténia, a pap előkészületi imája, a vízszentelés imája. A vízszenteléshez továbbá szorosan kapcsolódik a katekumenek olajának megáldása.

A bizánci egyházban a keresztelés vízszenteléssel kezdődött. Erről bőseges adatot közölnek a ránk maradt legkorábbi bizánci euchologionok. A középkori források szerint a vízszentelést Konstantinápolyban maga a pátriárka végezte.²⁵ Húsvét éjszakáján, mely a keresztelés ideje *par excellence*, a nép a pátriárka vezetésével vecsernyére gyűlt össze a Szent Szófia székesegyházban. Az első parimia után a pátriárka fölállt a trónról, és elindult a baptisztériumba. Itt fehér öltözetet és lábbelit vett, majd keresztelőmedencéhez érve körbetömjénte azt. Míg a baptisztériumban folyt a keresztelés, a templomban tovább olvasták a parimiákat.²⁶ A keresztelés és a bérmálás után maga a pátriárka vezette be az újonnan megkereszteltet a székesegyházba, ahol a neofiták bekapcsolódtak a húsvéti liturgiába.

2.1. Az ekténia

A vízszentelés a Szent Liturgia szokásos áldó formulájával kezdődik: „Áldott az Atya a Fiú és a Szentléleknek országa...” Ez nemcsak arra emlékeztet, hogy a keresztség szentsége valaha szervesen egybekapcsolódott a Szent Liturgiával, hanem arra is, hogy az Eucharisziában való részesedés a keresztség beteljesedése.²⁷

Az áldás után nyomban a diakónus vagy a pap nyomban éneкли a nagy ekténiát, melyhez itt speciális kérések kapcsolódnak:

- Hogy szentelje meg ezt a vizet a Szentlélek ereje, működése és lejtövele által, könnyörögjünk az Úrhoz!

24 Cfr. M. ARRANZ, „Les Sacraments de l’ancien Euchologe constantinopolitain (7). L’«illumination» de la nuit de Pâques”, in *Orientalia Christiana Periodica* 52 (1986), 145-147.

25 Cfr. M. Арранц, *Тайнства Византийского Евхология*, Избранные починения по литургии I, Рим-Москва 2003, 325-327; Id., *Введение в таинства Византийской традиции*, Избранные починения по литургии V, Рим-Москва 2006, 451-453.

26 Ha a pátriárka hamar befejezte a keresztelést, akkor nem olvasták föl mind a tizenöt olvasmányt, hanem a nyolcadik után az utolsóra tértek át. Amikor elénekelték a három ifjú énekét Dániel könyvéből, a keresztelési menet, melyet a 31. zsoltár éneklése kísért, éppen a templomajtóba ért. A bevonulás alatt a zsoltárt elénekelték a végéig, amikor pedig a pátriárka belépett a szentélybe, az énekesek elkezdtek: „Akik Krisztusban keresztelkedtetek”; cfr. Арранц, *Тайнства*, 360-361.

27 A. SCHMEMANN, *Of Water and the Spirit. A Liturgical Study of Baptism*, Crestwood 1973, 40-41.

- Hogy elnyerje a megváltás kegyelmét és a Jordán áldását, könyörögjünk az Úrhoz!
- Hogy szálljon e vízre a minden lény felett való Szentháromság tisztító ereje, könyörögjünk az Úrhoz!
- Hogy a Szentlélek lejövetelével világosítson meg minket az értelem és az igaz hit világosságával, könyörögjünk az Úrhoz!
- Hogy szolgáljon nekünk a látható és láthatatlan ellenség minden incselkedésének elűzésére könyörögjünk az Úrhoz!
- Hogy a benne keresztelkedő méltóvá legyen az enyészhetetlen országra, könyörögjünk az Úrhoz!
- Azért, aki most járul a szent keresztséghez és az ő üdvösségéért könyörögjünk az Úrhoz!
- Hogy a világosság fiává (leányává) és az örök javak örökösévé legyen, könyörögjünk az Úrhoz!
- Hogy ő, a halál részese és osztályosa, a mi Krisztus Istenünk feltámadásának részesévé és osztályosává legyen, könyörögjünk az Úrhoz!
- Hogy a keresztség köntösét és a Szentlélek foglalóját a mi Krisztus Istenünk félelmetes napjára szennytelenül és szeplőtelenül megőrizze, könyörögjünk az Úrhoz!
- Hogy legyen számára ez a víz az újjászületés fürdője a bűnök bocsánatára, és az enyészhetetlenség öltözete, könyörögjünk az Úrhoz!
- Hogy hallgassa meg az Úristen a mi imádságunk szavát, könyörögjünk az Úrhoz!
- Hogy mentse meg jelen szolgáló(ló)ját és minket is minden aggódástól, haragtól és szükségtől, könyörögjünk az Úrhoz!²⁸

Az ekténia kéréseinek száma a régi kódexekben egészen változó: a legkevesebb nyolc kérésből állótól találunk példát egészen a tizenhat kérést magában foglaló ekténiáig, sőt, a nyomtatott kiadások tizenkilenc kérést hoznak, melyekhez minden esetben kapcsolódik még a „Legszentebb, legtisztább, legáldottabb...” kommemoráció. Mindig a nagy ekténia első kérésével („Békességben könyörögjünk az Úrhoz!) kezdődik, utána azonban a különféle kéziratok egészen szabadon válogatnak. Erre magyarázatul szolgál, hogy a keresztelés a nagyszombati virrasztásba volt beágyazva,

²⁸ A vízszentelés szövegét Rohály Ferencnek az 1973-as római kiadású *Εὐχολόγιον τὸ μέγα* alapján készült kéziratos fordításából közöljük, a szükséges helyeken javításokat eszközölve.

vagyis vecsernye előzte meg és Liturgia követte, s mivel a vecsernye nagy ekténiával indult, fölöslegesnek tartották megismételni azt teljes egészében.

Az ekténiának nincsen fennhangja, s bár a rubrikák szerint a pap a diakónussal párhuzamosan magában végzi a csendes előkészületi imát, még „az *Ament* sem fennhangon, hanem magában mondja.” Van olyan elképzelés, mely szerint az ekténia és a vízszentelési ima közötti idő korábban mindenki számára csendes imára volt szánva²⁹, a pap csendes imája pedig idővel írásban rögzült. Később a csöndet elhagyták, a pap viszont saját imáját el tudta mondani az ekténia alatt. Más hipotézis szerint az ekténiát csak egy későbbi időben vezették be, éppen abból a célból, hogy a csöndet kitöltse.³⁰ Ez utóbbi feltételezés mellett szólna az ekténia számos variánsa, mely tény kétségkívül nem az ősiség mellett szól.

Az ekténia és a nagy vízszentelési ima epikletikus része tartalmilag kölcsönösen kiegészítik egymást, helyenként szó szerinti megegyezéseket is találunk. A speciális könyörgések közül az első néhány a víz megszentelődésére irányul, majd fokozatosan bontakozik ki a kérések közvetlen tárgya: a *felvilágosulandó(k)*, vagyis a megkeresztelkedő(k) üdvössége.

2.2. A pap készületi imája

Az *Ο εὐσπλαγχνος καὶ ἐλεήμων Θεός* („Irgalmas és könyörületes Isten”) kezdetű ima nem a vízszentelés imájának a része. A formula az un. *apologetikus* imák csoportjába tartozik.³¹ Ezek a szövegek viszonylag korán megjelennek, idővel pedig – főként a VIII. századtól – elszaporodnak a liturgikus szövegekben. Jellemzőjük, hogy eredetileg is a pap csendes, magánjellegű imái voltak, amint ez kivehető nemcsak a rubrikális jelzésekből („csöndben” „magában”), hanem abból is, hogy az imádkozó egyes szám első személyben szólítja meg Istent. Az apologetikus imák egyfajta megerősödött „papi öntudatnak” a termékei, mely öntudat együtt járt a híveknek az istentiszteleteken betöltött saját szerepük iránti gyöngülő érzékenységével, vagy talán inkább annak folyománya volt. A pap, érezve a misztériumok ünneplésében betöltött egyre nagyobb felelősségét, méltat-

29 Cfr. M. Арранц, *Евхологий Константинополя в начале XI века и Песенное последование по требнику митрополита Киприана*, Избранные цочинения по литургике III, Рим-Москва 2003, 18-21.

30 Cfr. ARRANZ, „Les Sacraments”, 147-150.

31 Cfr. F. CABROL, „Apologies” in *Dictionnaire d'Archéologie Chrétienne et de Liturgie* (F. CABROL – H. LECLERCQ), I, Paris 1903, 2591-2601.

lanságának tudatában esedezik azért, hogy személye ne legyen akadálya a szent műnek, melyet végbevisz. Szent Liturgiánk egyetlen ilyen imája a „Senki sem méltó”. Egészen hasonló lelkületből táplálkozik a keresztelést megelőző ima, bár eredete jóval korábbra nyúlik vissza.

(csöndesen) Irgalmas és könyörületes Isten, vesék és szívek vizsgálója. Te egyetlen, aki ismered az emberek titkos dolgait, hiszen nincs előtted rejtett cselekedet, hanem minden mezítelen és leplezetlen a szemedben, aki ismered azt is, ami bennem van, ne utáld meg engem ne fordítsd el orcádat tőlem, hanem nézd el az én bűneimet ebben az órában. Hiszen te elnézed a bűnbánó emberek vétkezéseit, mosd le rólam a testi piszkot és lelki szennyet, szentelj meg egészen láthatatlan, mindenható erőddel és szellemi jobboldal, nehogy miközben másoknak a szabadítást hirdetem s azt a kimondhatatlan emberszeretetedhez bizalommal folyamodóknak meg is adom, magam érdemtelenné vált szolgálóddá legyek. Egyetlen jóságos és emberszerető Uralkodó, te igazán ne hagyj engem megalázottságban, szégyenben, hanem áraszd reám a magasságból erőt és erősíts meg engem ennek a szent, nagy, égi titoknak a reám váró kiszolgáltatására és formáld meg Krisztusodat gyarlóságom által ebben az újjászületésre készülőben, építsd rá őt apostolaid és prófétáid alapjára s el ne pusztítsd, hanem ültess el őt igazság ültetvényeként szent, egyetemes és apostoli Anyaszentegyházadban, és ki ne gyomláld onnan, hogy növekedjék Istenfélelemben, és dicsőítse szentséges nevedet, Atya és Fiú és Szentlélek, most és mindenkor és mindörökkön örökké. Ámen. *(Az Ament sem fennhangon, hanem magában mondja.)*

Az utasításokból is látszik, hogy magánjellegű imáról van szó. Egyes rubrikák kifejezetten jelzik, hogy míg a diakónus éneklő az ekténiát, a pap magában mondja az imát. Arra is föl hívják a figyelmet, hogy a celebráns fennhangon semmit sem mond, még a záró áldást sem, és értelemszerűen a hívek sem felelnek *Amennel*, nem úgy, mint általában az ekténiákat lezáró fennhangok esetében.

Annak ellenére, hogy az ima apologetikus jellegű, ősi szöveggel van dolgunk. Egyes kéziratok Szofrinosz jeruzsálemi pátriárkának († 640) tulajdonítják, ami nyilvánvalóan téves, mert ugyanezt az imát használják a koptok és a szírek is, akik közül ez utóbbiak Antióchiai Szeverosz nevéhez fűzik († 538), vagyis keletkezését a Khalkedoni zsinat előtti időre kell tennünk.³²

32 Cft. M. ARRANZ, „Les Sacraments”, 151.

Noha tartalmukat tekintve az apologetikus imák, amint említettük, bizonyos egyoldalú, némileg klerikális színezetű lelkeségből származnak, semmiképpen nem azt jelenti, hogy teológiailag értéktelenek. Nem szabad elfelejtenünk, hogy ezek az imák kezdettől fogva magánimák. Manapság idegenkedünk a szertartásokon belüli mindenféle csöndtől, mintha azok valami „liturgikus űr” lennének, de úgy tűnik, az első századokban az istentisztelet szerves része volt. Ha helytálló az a hipotézis, mely szerint a pap előkészületi imája is egy ilyen, csöndben megfogalmazódott s aztán a gyakorlatban megszilárdult ima lenne, akkor nagyon is igaz A. Schmemmann megállapítása: „A pap imája «önmagáért» emlékeztet bennünket arra a féltelmetes felelősségre, arra az egymástól való teljes függésünkre, mely lelki növekedésünket és beteljesedésünket illeti”³³ Abban a csöndben, melyben mindenki Isten elé viszi szíve kívánságait, nemde az a legalázatosabb kérés, melyet megfogalmazhatunk, hogy nehogy akadályá legyünk „Krisztus formálódásának” az „újszülött” keresztényben? A pap mint a közösség vezetője természetesen nagyobb felelősséget hordoz a többiekénél, de minden megkereszteltnek tudnia kell, hogy keresztségét hiteltelenül megélve akadályá lehet mások lelki fejlődésének. A keresztség nem cél, hanem egy folyamat, s hogy egy megkereszteltben miként bontakozik ki a fiúvá fogadottság kegyelme, az jelentős mértékben függ az őt körülvevő keresztényektől, de végső soron bizonyos értelemben Krisztus testének minden tagjától, hiszen „ha szenved az egyik tag, valamennyi együtt szenved vele, s ha tiszteletben van része az egyik tagnak, mindegyik örül vele. (1Kor 12,26)” Paradox módon tehát ez a magánima, jóllehet a celebráns privát devóciójának a kifejeződése, éppen az összetartozás-tudat erősítésére szolgálhat a keresztény közösség minden tagja számára³⁴.

2.3. A nagy vízszentelési ima

Már említettük, hogy a bizánci egyházak ma használatban lévő könyveinek túlnyomó részében kétféle imádság van a vízszentelésre: egy hosszabb lélegzetvételi ima a szertartás rendes helyén, és egy rövidebb ima a „Keresztség szertartása röviden” címszó alatt. A galíciai kiadású könyvek ezzel szemben csak a rövidebb imát ismerik, és ezt találjuk ma is mind az

³³ Cfr. SCHMEMANN, *Of Water and the Spirit*, 44-45.

³⁴ Ennek a felelősségérzetnek nagy szerepe volt a Húsvétot megelőző nagyböjt kialakulásában is, mely, bár az idők folyamán számos jelentéstartalmat nyert, eredetileg a katekumenek keresztségére való készülétének lelki kíséretét jelentette az együtt-böjtölés által.

ukrán gyakorlatban,³⁵ mind a rutén egyházmegyék számára Rómában kiadott *Kis trebnyikben*. A két imát megkülönböztetendő használjuk a „nagy” illetve a „rövidebb” jelzőt.

Vizsgálódásunkat először a nagy imádsággal kezdjük, melynek szöveg régi időkre nyúlik vissza. Kezdő szavai után *Μέγας εἶ, Κύριε* imának is szokás nevezni. A bizánci euchologionok két ilyen imaformulát ismernek: az egyik a keresztelés részét képezi, a másik a Vízkereszt ünnepéhez kapcsolódik. A két imádság első része azonos. Szövegkritikai kutatások³⁶ kimutatták, hogy mindkét formula különböző imák egybedolgozásával jött létre. A *Μέγας εἶ, Κύριε* eredetileg egy, talán Alexandriából, mások szerint Antióchiából származó, Vízkereszt ünnepére szóló vízszentelési imádság volt.³⁷ Meglehet, hogy a vízkereszti vízszentelés eredete szintén a keresztvíz megáldása volt³⁸, hiszen vízkereszt ünnepe húsvét mellett egészen korán keresztelési nappá vált.³⁹ Az imádságok második része saját, mindkét esetben, tehát úgy az Epifánia ünnepére, mint a keresztelésre szóló vízszentelésnél egy későbbi kiegészítés. A mi feladatunk itt most elsősorban a keresztelési imádság vizsgálata, mindazonáltal olykor utalni fogunk a vízkereszti szertartás szövegére, főként a keresztségre vonatkozó utalásai miatt.

2.3.1. Az imádság első (a vízkereszti imával megegyező) része

Az imádság első részének keletkezése a Khalkedoni zsinatot megelőző időre tehető, hiszen az epifániai vízkereszteléshez ezt a formulát használják a szírek, a koptok, az etiópok és az örmények is. Íme, az imádság első részének szövege a Nagy Euchologionból Rohály Ferenc fordítása alapján:

Nagy vagy Te, Urunk, és fölségesek a te műveid, és nincsen szó, mely elégséges volna a te csodatételeid magasztalására! (*háromszor*)

Mert te, saját akaratod szerint, a nemlétből létrehozta a mindenséget és

35 *Молитоник і правила семінарїста*, Івано-Франківськ 2002, 138.

36 Cfr. H. SCHEIDT, *Taufwasserweihegebete*, Münster 1935, 32-34; ARRANZ, „Les Sacraments”, 153-167.

37 Az bizonyos, hogy a formula első része igen ősi, és Khalkedon előtti korra megy vissza, mint-hogy ismert a szír, a kopt, az etióp és az örmény egyházakban is mint az Epifánia ünnepének vízszentelési formulája; cfr. ARRANZ, „Les Sacraments”, 153.

38 Арранц, *Тайнства* 331. M. Arranz azt is elképzelhetőnek tartja, hogy Konstantinápolyban Vízkereszt ünnepén magát a keresztelőmendécét áldották meg ezzel az imával.

39 Cfr. RADÓ P., *Enchiridion liturgicum*, 2, Roma 19662, 1102-1104; N. NILLES, *Kalendarium Manuale Utriusque Ecclesiae Orientalis Et Occidentalis*, I, 1879 Oeniponte, 56-63.

hatalmaddal fenntartod teremtményeidet és gondviseléssel kormányozod a világot. Te négy főelemből megalkottad teremtményeidet és az esztendő körét négy évszakkal megkoszorúztad. Tőled rettegnek az összes szellemi erők, téged magasztal a Nap, téged dicsőít a Hold, neked engedelmeskedik a világosság, előtted remegnek a mélységek, neked szolgálnak a forrásvizek. Te kiterjesztéd az égboltot, mint a sátorfedeleket, te megerősítetted a földet a vizek felett, te körülövezted fővennyel a tengert és a lélegzésre levegőt fejlesztettél. Néked szolgálnak az angyali erők, téged imádnak a arkangyali karok, neked zengnek örök dicséretet a sokszemű Kerubok és a hatszárnyú Szeráfok, kik szüntelenül környeznek téged és körülötted lebegvén szárnyaikkal fődözgetik orcájukat a te megközelíthetetlen dicsőség félelmétől. Mert te, ki felfoghatatlan, örökkévaló, és kimondhatatlan Isten vagy, leszállottál a földre és szolgálai alakot vevén magadra, hasonlónak lettél az emberekhez. Mert te, óh Uralkodó, véghetetlen irgalmasságodnál fogva nem tűrhetted, hogy az emberi nem az ördög hatalma alatt legyen eljöttél és megváltottál minket. Mi megvalljuk a te véghetetlen kegyelmedet, hirdetjük irgalmadat s nem titkoljuk el jótéteményeidet.

Mert te természetünk szülőtteit szabadokká tetted, a Szűznek méhét születéssel megszentelted s az egész teremtés magasztalta megjelenésedet. Mert te, ki Istenünk vagy, a földön jelentél és közöttünk lakoztál. Mert te a Jordán habjait Szentlelkednek a menyből való leküldésével megszentelted s az ott rejtőző kígyók fejét összetörted.

Te tehát, emberszerető király, jöjj most is a te Szentlelked lejegyzete által, és szenteld meg ezt a vizet! (*háromszor*)

És részesítsd azt a megváltás kegyelmében, a Jordán áldásában, tedd a romolhatatlanság forrásává és a megszentelés ajándékává: hogy szolgáljon bűneink bocsánatára, betegségeink gyógyítására, a gonosz szellemek elűzésére. És legyen a víz minden erőnek megközelíthetetlen és angyali erővel teljes. Meneküljenek tőle mindazok, akik ármánykodnak teremtményed ellen. Mert a te csodálatos, dicsőséges s ellenségeidnek félelmetes nevedet hívtam segítségül.

Ezután térjünk át magának az imádságnak a vizsgálatára. Az imádság első része önmagában teljes és egész. Két nagy egységre osztható: egy *anamnetikus* és egy *epikletikus* részre. Ez a tagolás minden ősi imádság jellemző vonása, megfigyelhetjük az eucharisztikus imákban éppúgy, mint más szentségek, szentelések és áldások esetében.⁴⁰ Az első egység általában egy üdvtörténeti összefoglalás és hálaadás Isten tetteiért, a másodikban az

40 Cfr. C. GIRAUDDO, „*In unum corpus*”, 203-206.

imádkozó közösség a celebráns által Isten elé juttatja konkrét kéréseit. Az első rész megalapozza a másodikat, mintegy hivatkozási alapja az aktuális kérésnek, mely gyakran valamilyen isteni ígélet szó szerinti idézésével is él.

A vízszentelési ima egy grandiózus áldással kezdődik: „Nagy vagy Te, Urunk, és csodálatosak a te műveid, és nincs szó, mely elégséges volna a Te műveid magasztalására!” A rubrikák ezt a kezdő mondatot háromszor ismételtetik a celebránssal. Bár a felütés az *apofatikus* teológia szellemében indít, mégsem bátortalanítja el az ima szerzőjét a vállalkozástól, hogy a Teremtő tettei közül legalább néhányat megemlítsen, és emlékezetünkbe idézze a teremtés egy-egy képét. Eközben a keresztség szentségének rendkívül gazdag tipológiája bontakozik ki előttünk. Az Ószövetség *típusai* az atyák számára sohasem valami üres illusztrációk, hanem valóságos tanúságtételek az elkövetkezendő dolgokról. Aki meg akarja érteni, mi a keresztség, először az Ószövetséghez kell fordulnia, mely elbeszéli, hogyan készítette elő Isten az üdvösségnek ezt a nagy szentségét, és hogyan illesztette bele a teremtés és megváltás nagy művébe.

Az első *típus* maga a teremtés. A keresztség nem más, mint Isten új teremtésének a kezdete. Az atyák gyakran ábrázolják ezt az első szentséget új teremtésként, s ezt a gondolatot implicit módon a mi szövegünk is tükrözi. Az új teremtés tipológiája mindenesetre kidolgozatlan marad ebben az imában.

A második *típus* a víz, mely itt bár főszerepet játszana, nem tűnik ki a világ elemei közül, hanem az egész teremtésbe harmonikusan illeszkedve jelenik meg. A víz mint őselem mindig kettős jelentéssel bír: egyrészt minden élet forrása, másrészt pusztító erő, az isteni harag és büntetés eszköze.⁴¹ Erre az imában is találunk utalást: a víz hol az éltető források képében bukkan föl, melyek Istennek „szolgálnak”, hol a megszelídíthetetlen mélységek alakjában, melyek a földet és annak lakóit szüntelen rettegésben tartják, melyek pusztító vágyának csak Isten parancsolhat megálljt. A zoltárokból gyakorta visszatérő motívum Istennek ez a szelídítő tevékenysége, melynek köszönhetően az emberiség viszonylagos nyugalomban élhet, és nem kell félnie az ártól. Az ima szó szerint idézi a 103. és 135. zoltárt: „Te kiterjesztéd az égboltot, mint a sátorfüdelet, te megerősítetted a földet a vizek felett, körülövezted fövennyel a tengert.” Bár ilyen direkt utalást nem tudunk fölmutatni, a víz kettős természetének leírása emlékeztet a 46. zol-

41 Cfr. J. DANIELOU, *Liturgie und Bibel*, München 1963, 75-76.

tárra, mely egészen drámai ábrázolásban fogalmazza meg az őselem kétféle működését: „Nem félünk tehát, rendüljön bár meg a föld, merüljenek bár tenger mélyére a hegyek. Zúgjanak és háborogjanak vizei, rendüljenek meg bár erejétől a hegyek. Folyó árja örvendezteti meg Isten városát, megszenteli hajlékát a fölséges.” Óceán és forrás, tenger és patak – a poláris képek egyszerűen arra utalnak: a vizek, vagyis a víz mint őselem Isten hatalmában áll, aki mindig tudja, éppen milyen módon használja annak erőit. A keresztségben a víz pusztító erő, amennyiben megsemmisíti a régi embert, és elevenítő forrás, amennyiben új életre szül.

Az imádság *anamnetikus* része kettő, tematikailag jól megkülönböztethető egységből áll. Az elsőt, a teremtés magasztalását követi Jézus Krisztus megváltói művének elbeszélése. Az első egységből a másodikba – mint ahogy az anaforák esetében lenni szokott – a testnélküli erők földidézése vezet át.

Néked szolgálnak az angyali erők, téged imádnak az arkangyali karok, néked zengnek örök dicséretet a sokszemű Kerubok és a hatszárnyú Szeráfok, kik szüntelenül környeznek téged és körülötted lebegvén szárnyaikkal fődözgetik orcájukat a te megközelíthetetlen dicsőséged félelmétől.

Semmilyen forrás nem említi, de elképzelhető, hogy e ponton az ünnepelő közösség a *Sanctus*-t, a szeráfok énekét vette ajkára. A formula ugyanis teljesen megfelel az eucharisztikus imák *Sanctus*-ba történő átvezetésével. A szent cselekmény fontosságát is aláhúzná az angyaloktól tanult ének jelenléte, melynek révén a hívő közösség a mennyei udvartartás liturgiájába kapcsolódik be.

Ezután következik tehát a szakasz, mely az anaforákban megfelelne a *Post-Sanctus*-nak, vagyis a szeráfi ének utáni egységnek. Ebben a dicsőítés tárgya már nem az Atya teremtő tevékenysége, hanem a Fiú megváltói műve. Jézus Krisztus földi életéből két eseményről esik szó: a születésről és a Jordánban történő keresztségről:

Te természetünk szülőtteit szabadokká tetted, a Szűznek méhét születésseddel megszentelted s az egész teremtés magasztalta megjelenésedet. Mert te, ki Istenünk vagy, a földön megjelentél és közöttünk lakoztál. Mert te a Jordán habjait Szentlelkednek a menyből való leküldésével megszentelted s az ott rejtőző kígyók fejét összetörted.

Már említettük, hogy imádságunk első részének szövege a keresztelési és az epifániai vízszentelés imájának közös szakasza, de valószínűbb, hogy eredetileg az Úrjelenés ünnepére készült. Az idézett rész is ezt a feltételezést tűnik megerősíteni. Jézus megkeresztelkedése a keresztség szentségének prófétai jele, melyet a hagyomány kezdettől a mi keresztségünk alapjának tart. Ebben a szakaszban a víz élető és pusztító tulajdonságai mellett föl-tűnik egy újabb: a megtisztító és gyógyító erő.⁴² Jézus belépett a Jordánba, ezáltal megszentelte a vizet, és megtörte az abban rejtőző sátáni erőket. Talán véghetetlen és átláthatatlan tömege miatt gondolta az ókor embere a vízről, hogy abban ideális búvóhelyre lelnek a sötétség hatalmai. A gondolat az Ószövetségben is ismert, különösen a zsoltárokból.⁴³ Isten előtt azonban nincs ismeretlen hely, hisz ő képes megvilágítani a tengerfenéket is. Míg az evangélisták egy szóval sem említik Jézus Jordánba lépésének ilyen jellegű következményeit, a liturgikus szövegek gazdagon részletezik a mélység gonosz szellemeinek megfutamodását. Szintúgy megtaláljuk a mozzanatot az ünnep ikonjain.⁴⁴

Az üdvtörténeti események összefoglalása után a szentelés szövegének *epikletikus* része következik, melyhez a Szentlélek háromszori lecsendése szolgál nyitányként: „Te tehát, emberszerető király, jöjj most is a Te Szentlélek lejövetele által, és szenteld meg ezt a vizet!” A Jordánban megkeresztelkedő Krisztus képe tematikai kapocsként szolgál az *anamnetikus* és *epikletikus* egységek között: a Szentlélek, aki akkor az ő fejére szállt le, most is jelen van, és minden alkalommal ott lebeg a megkeresztelkedők fölött. Fontos szerepe van a két rész közötti logikai-időbeni összefüggést biztosító *καὶ νῦν* („most is”) szókapcsolatnak.⁴⁵ Az *anamnetikus*, kijelentő módban megfogalmazott dicsőítő ima ugyanis nem más, mint alapja az Istent cselekvésre szólító, kérő imának: ahogy a múltban gondoskodott a teremtésről és benne különösen az emberről, úgy legyen *most is* hű a népével kötött szövetséghez, és ne tagadja meg Szentlelkét a keresztelkedőktől.

Az *epikletikus* felkiáltás után az *epiklézis* részletes kifejtésére kerül sor: az Egyház nevében imádkozó pap pontosítja, mit is kér az Egyház a víz, pontosabban az abban megkeresztelkedők számára:

42 Cfr. DANÉLOU, *op. cit.*, 116.

43 Cfr. Zsolt 73,13-14; 88,11; Jób 7,12.

44 Cfr. G. PASSARELLI, *Iconostasi. La teologia della bellezza e della luce*, Milano 2003, 160-176.

45 Cfr. GIRAUO, „*In unum corpus*”, 206.

És részesítsd azt [ti. a vizet] a megváltás kegyelmében, a Jordán áldásában, tedd a romolhatatlanság forrásává és a megszentelés ajándékává: hogy szolgáljon a bűnök bocsánatára, a betegségek gyógyítására, a gonosz szellemek pusztulására. És legyen a víz minden erőnek megközelíthetetlen és angyali erővel teljes.

Az epiklézis vízre használt képeiben az őselem összes képességét felsorakoztatja: a víz életet teremt („romolhatatlanság forrása”), elpusztít („gonosz szellemek pusztulása”), tisztít („bűnök bocsánatára”) és gyógyít („betegségek gyógyítása”).

2.3.2. Az imádság második része (az *epikletikus* szakasz kiegészítése)

A keresztvízszentelés imájának második része, mely már nem egyezik meg az Úrjelenés ünnepén végzett vízszentelés imájának szövegével, nem tekinthető önálló imának, hanem mintegy bővítménye az *epikletikus* résznek:

A pap, ujjait belemártja a vízbe és kereszt jelével megáldja azt, majd rálehel a vízre, miközben így imádkozik:

Pusztuljanak kereszted jelére az összes ellenséges erők! (3-szor)

Távozzanak tőlünk az összes levegőbeli üres bálványok és ne rejtőzköd-jék ebben a vízben a sátáni sötétség, ne szálljon le bele a keresztelkedővel együtt semmiféle gonosz szellem amely elsötétíti a gondolatokat és megzavarja az értelmet. Hanem Te, a mindenség Uralkodója tedd ezt a vizet a megváltás vizévé, a megszentelés vizévé, a test és a lélek megtisztítójává a bilincsek leoldójává, a bűnök megbocsátójává, lélek megvilágítójává, az újjászületés fürdőjévé, lélek megújítójává, a gyermekkéfogadás ajándékává, az enyészhetetlenség köntösévé, az élet forrásává.

Mert te mondtad, Uram: „Mosdjatok meg, és tiszták lesztek, vessétek ki a gonoszságot lelketekből!” Te adtad nekünk onnan felülről az újjászületést víz és Lélek által. Jelenj meg, Urunk, ebben a vízben, add, hogy a benne keresztelkedő megváltozzék, vesse le a régi embert, akit a család kívánság romlásba dönt, és öltse magára az új embert, a te hasonlatosságodra alkotott új teremtményt, hogy a keresztség által részese lévén a Te haláloednek, részese legyen föltámadásodnak is. Add, hogy megőrizze Szentlelked ajándékát, növelje a kegyelemajándék zálogát, elnyerje az égi hivatás jutalmát,

besorolják az elsősülöttek közé, akik az égben fel vannak jegyezve Tenálad, Urunk Jézus Krisztus, a mi Istenünknel és Urunknál. Mert Téged illet minden dicsőség tisztelet és imádás a Te kezdetnélküli Atyáddal s jóságos és elevenítő Szentlelkeddel együtt most és mindenkor és mindörökkön örökké.

N: Ámen.

Hogy későbbi kiegészítéssel van dolgunk, az világosan látszik a gondolati törésből. A *epikletikus* kérés, vagyis a Szentlélek lehívása után ugyanis egy exorcizmus következik. Úgy látszik, az ima szerkesztői különösen fontosnak tartották, hogy egy exorcizáló részt még hozzáfűzzenek az eredeti imához. A víz démonoktól való megtisztításához Isten különleges kegyelmére van szükség.

Ezután egy második epikletikus egységet találunk, pozitív módon megfogalmazott kérések egész sorát. A középpontban itt az újjászületés motívuma áll, melyre eddig csak halvány utalást történt:

[...] tedd ezt a vizet a megváltás vizévé, a megszentelés vizévé, a test és a lélek megtisztítójává a bilincsek leoldójává, a bűnök megbocsátójává, lélek megvilágítójává, az újjászületés fürdőjévé, lélek megújítójává, a gyermekkéfogadás ajándékává, az enyészhetetlenség köntösévé, az élet forrásává.

Ezt követően az imádság szerzője az *embolizmus* klasszikus eszközével él: hogy Isten elé terjesztett kérését alátámassza, magának Istennek a szavaira, ígéretére hivatkozik. Egy Szentírási hely e célból történő idézését hívjuk *embolizmusnak*. Az *epikletikus* kérésnek ez a fajta nyomatékosítása a legtöbb szentség ünneplésének fő imájában megfigyelhető; az anaforákban ez nem más, mint az alapítási szavak idézése.⁴⁶ Itt az Úr Izajás könyvében elhangzó szavaira történik hivatkozás: „Mosdjatok meg és tiszták lesztek, vessétek ki a gonoszsgot lelketekből! (Iz 1,16)” Indirekt módon történik utalás a Szentírás más helyeire is: Jn 3,5 („Te adtad nekünk onnan felülről az újjászületést” – „Bizony, bizony mondom neked: ha valaki felülről nem születik, nem láthatja meg Isten országát”), Ef 4,24 („vesse le a régi embert, akit a csalárd kívánság romlásba dönt és öltse magára az új embert, a te hasonlatosságodra alkotott új teremtményt” – „Öltsétek magatokra az új

⁴⁶ Cft. GIRAUDD, „*In unum corpus*”, 219.

embert, aki az Isten szerint igazságosságban és az igazság szentségében alkotott teremtmény”), Róm 6,4 („a keresztség által részese lévén a Te halálodnak, részese legyen föltámadásodnak is” – „A keresztség által ugyanis eltemettünk vele a halálba, hogy amiképpen Krisztus feltámadt a halálból az Atya dicsősége által, úgy mi is új életben járjunk”)

Az utolsó szakaszban így együtt jelenik itt meg a jánosi és a páli látásmód: János evangéliumában keresztség elsősorban felülről, a Szentlélektől való újjászületés, Pál apostolnál, különösen a Római és a Kolosszei levél alapján, inkább misztikus egyesülés Krisztussal az ő halálában és föltámadásában.

Az imádság záró sorai a hivatalos szövegkiadásokban Krisztushoz szólnak, de régi kéziratok az Atyához intézik nemcsak az utolsó kérést („Add, hogy... besorolják az elsőszülöttek közé, akik az égben fel vannak jegyezve Tenálad, Urunk Jézus Krisztus, a mi Istenünknél és Urunknál.”), hanem az egész imát. Az anaforák, melyeknek szerkezeti felépítését követi a vízszentelési ima, szinte kivétel nélkül az Atyához vannak címezve. Ebből arra következtethetünk, hogy a Krisztus-megszólítás későbbi átdolgozás eredménye. Másrészt viszont a homályos átmenet egyik isteni személy megszólításáról a másikkra éppúgy az ősiség jele lehet, és jellemző a Nikaiai zsinat előtti imákra.⁴⁷

2.3.3. Kísérő gesztusok

Érdeemes kitérnünk az imát kísérő papi gesztusokra. Ezek a cselekmények, még ha későbbi fejlődés eredményeképpen kerültek is a szertartásba, nem csekély jelentőségűek, és segítségünkre lehetnek magának az imának az értelmezésekor. A keresztelési vízszentelésnél két ilyen cselekményt említenek a szerkönyvek, mindkettőt az imádság ugyanazon pontján kell elvégeznie a celebránsnak. A „Pusztuljanak kereszted jelére az összes ellenséges erők!” szavaknál a rubrikák szerint „a pap, ujjait belemártja a vízbe és kereszt jelével megáldja azt, majd rálehel a vízre.” A pillanat fontosságát aláhúzza az exorcizmus háromszori megismétlése, tehát a főntebb idézett mondat egymás után háromszor hangzik el a kísérő gesztusok kíséretében. A rálehelés gazdag jelentéstartalommal bír. Emlékeztet az isteni lehetetre, mely létre hívta Ádámot, ezáltal jelezve, hogy a keresztelésnél mintegy „új teremtés” tanúi vagyunk (2Kor 5,17). Lehet utalás a Szentlélekre is, aki

⁴⁷ Cfr. Арранц, *Тайнства*, 337.

a teremtés kezdetén a „vizek fölött lebegett” (Ter 1,2), vagy a Jordán vízébe alámerülő Jézus feje fölött. A keresztjel rendkívül összetett szimbólumrendszerére most nem térünk ki. Jelen esetben a víz kereszt alakban történő megjelölése leginkább azokra a bibliai helyekre vonatkoztatható, amelyekben az atyák a kereszt előképét látták, s melyek valamilyen módon kapcsolatba hozhatók a vízzel. A vízszentelési ima kifejezetten nem említ egyetlen ilyen helyet sem, a bizánci liturgia ugyanakkor egy sor olyan szöveget ismer, melyek rávilágítanak a víz és a kereszt közötti összefüggésre.⁴⁸

Az ószláv könyvek egy része más két kísérő cselekményre is utasítást ad. Ez valószínűleg kijevi hagyományból ered, mert megtaláljuk Mogila Péter *trebnyikében*.⁴⁹ Az első gesztus az imádság első, háromszor megismétlendő mondatához kapcsolódik. A „Nagy vagy Te, Urunk” szavaknál egyes rubrikák szerint a pap égő gyertyával keresztet jelez a vízben. Magyar szerkönyvünk a Vízkereszt ünnepére előírt nagy vízszentelés szertartásában hoz hasonló előírást: „Ezt az áldozópap 3-szor mondja, s közben a hármasság gyertyák közül egyet-egyet a vízben, † alak jelzése mellett, kiolt.” Az égő gyertyák vízbe mártása, melynek során rendszerint alul összefont, egy szárban végződő gyertyát használnak, a Szentháromság három isteni személyére történő utalás lenne. A gyertyaláng egyúttal utalás a Mt 3,11-re is: „Ő Szentlélekkel és tűzzel fog benneteket megkeresztelni.” Úgy látszik, a tűz motívuma a szláv népeknek különösen kedves volt. Ehhez kapcsolódik a XVI. századi Oroszország egyik leghevesebb vitája is.⁵⁰ A liturgikus könyvek nyomtatása még Nyikón pátriárka reformjai előtt elkezdődött. A nyomtatás során a megszokott liturgikus szövegeket több helyen is javították, s mivel a szláv kéziratok maguk is sokfélék voltak, kézenfekvőnek tűnt új, velencei kiadású görög könyveket alapul venni, melyek persze nem feltétlenül őrizték a régibb hagyományt. Az új nyomtatványok megjelenése nagy zavart váltott ki a papság körében. Az első rendkívüli felháborodást a következő módosítás váltotta ki. Az ószláv szerkönyvekben a vízszentelés imájának első *epikletikus* kérése, melyet a pap háromszor ismételt, így hangzott: „jöjj most is a te Szentleked lejövele által és tűzzel”. A könyvjavítók

48 Gondolunk itt főként a Szent Kereszt ünnepeinek himnológiájára. A tipológia tekintetében különösen értékes Majumai Szent Kozmának a Szent Kereszt tiszteletére írt kánonja: az I. óda irmosza a kereszt jelére kettévált Vörös-tengeren való áthaladást, a IV. óda egyik tropárja a fa által édessé vált Mára forrásvizét, másik tropárja a vessző érintésétől kettévált Jordán folyót énekli meg; vö. *Ménea*, I, Nyíregyháza 2002, 169-171.

49 *Требникъ*, 13-14.

50 Cfr. С.Ф. Платонов, *Полный курс лекций по русской истории*, Петроград 1917, 352-353.

az „és tűzzel” szavakat egyszerű interpolációnak tekintették, és törölték a szövegből. A klérus megütközésének fő oka nyilván maga a tény, hogy az általuk ősinek tekintett szöveget a könyvkiadás vezetői hibásnak tekintették és kijavították, ugyanakkor nem elhanyagolandó az sem, hogy a vita éppen a vízszentelés szövege körül pattant ki.

Az ószláv könyvekben föllelhető másik rubrika a vízre való lehelést duplikálja, mégpedig ugyanennél a résznél, ezáltal is aláhúzva az imádság központi *epikletikus* mozzanatát.

A cikk következő részében szeretnénk bemutatni a rövidebb vízszentelési imát, továbbá foglalkoznánk a katekumenek olajának megszentelésével, mely, noha a keresztelés szertartásán belül jól elkülöníthető egység, szervesen egybe-kapcsolódik a vízszenteléssel. A vízszentelés teológiai jelentőségére való reflexió után pasztorális megfontolásokkal zárjuk majd vizsgálódásunkat.

FODOR György

Az Exodus a Koránban és a Szunnában¹

Azt hiszem, abban konszenzus van a három ábrahámi (monoteista) vallás teológusai között, hogy mindhárom esetben normatív szerepe van a Szentírásnak és a szent hagyománynak. E két forrás értékelésében és egymáshoz való viszonyában vannak jelentős eltérések, de mint regulatív princípiumok igenis a fundamentumát képezik a hitnek és a vallásgyakorlatnak, mindhárom esetben.

Az is jól ismert tény az iszlám és a Korán kutatói számára, hogy Mohamed próféta a zsidó-keresztény Biblia számos történetét ismerte, és felhasználta saját küldetésének igazolására és pozicionálására. Azt is tudjuk, hogy a zsidó, illetve keresztény közösségek kánoni iratain kívül egyéb apokrif/haggadikus anyagokat is felhasznált, ez utóbbi azonban témánk szempontjából nem releváns.

Lássuk tehát, hogyan s milyen szempontból bukkan fel az „Exodus” az iszlám vallás két fő forrásában, a Koránban és a Szunnában.

Talán meglepő – nekem legalábbis a volt – hogy az „Exodus” téma a Koránban tizennégyszer fordul elő részletesen kifejtve, természetesen különböző hangsúlyokkal és más-más szúrákban. Ezen terjedelmes egységeken kívül 13x rövid utalások formájában bukkan fel (összesen 27x!).²

A legtöbbet a Korán 7. szúrájából tudhatunk meg az Exodus részleteiről. Ebben a fejezetben Mózes úgy szerepel, mint aki egy az Isten küldötteinek sorában (Noé, Lót, Húd, Szálíh és Suajb). Mózesnek – mint a korábbi küldötteknek is – az a feladata, hogy egy hitetlen népet (jelen esetben Fáraót és az ő népét) megtérítsen. 7,59 „Elküldtük hajdan Noét az ő népéhez és ő azt mondta (nekik): Ó népem! Szolgáljátok Allahot! Nincs más istenetek rajta kívül! Bizony, félek, (hogy ha nem teszitek, akkor) egy szörnyű nap büntetése sújt titeket...

¹ Ez a tanulmány először előadásként hangzott el a Magyar Tudományos Akadémia és az Országos Rabbiképző-Zsidó Egyetem által szervezett Smót-Exodus c. biblikus konferencián Budapesten, 2011. november 22-én.

² PARET, R., *Der Koran: Kommentar und Konkordanz*, Stuttgart 1977², 169-170.

64 Ám hazugsággal vádolták őt. Mi azonban megmentettük őt s azokat, akik vele voltak a bárkán és vízbe fullasztottuk azokat, akik hazugságnak tartották a mi jeleinket. Bizony, vakok népe voltak.”³

Az öt korábbi próféta-történet erkölcsi tanulsága az, hogy Isten küldöttét nem fogadják el, s ezért viselniük kell Isten büntetését. Ezen felül ezek a történetek átmenetet képeznek a legfontosabb, legjelentősebb, azaz a Mózes-történethez (vö. 7,103: „Azután elküldtük őutánuk Mózeszt a mi jeleinkkel Fáraóhoz és az ő előkelőihez...”).

A kutatók szerint a leghosszabb, az Exodus-t elbeszélő Mózes-történet (7. szúra 103-137 versekig) a második és a harmadik mekkai korszakban keletkezhetett (a 138. verstől, ahol az „aranyborjú” imádásának története kezdődik, már az un. „átmeneti periódus” anyagával van dolgunk).⁴

A mekkai korszakban a próféta mindenekelőtt azt kívánta bemutatni, hogy Isten képes egy számbeli kisebbségben lévő népet kimenteni a hitetlen, túlnyomó többségben lévő többség hatalmából (erre idézte a Próféta az izraeliták Vörös-tengeri szabadulását). Ne feledjük, hogy Mohamedet a mekkai vezető törzsi arisztokrácia (a Qurajs) gúnyolta, üldözte, s végül az életére tört. Ezért vont párhuzamot egy korábbi kiemelkedő küldött (Mózes) és saját személye és helyzete között.

Az „igazhívő” próféta tehát „jel”, akit Isten küldött, s akit Isten megment és igazol a körülötte lévő (pogány) többség támadásaival szemben. Így volt ez mindig az üdvtörténet (zsidó-keresztény kinyilatkoztatás) során és ez fog történni – a Próféta szerint – az ő szorongatott helyzetében is.

De ezen felül Mohamed mást is el kívánt érni: nem csupán párhuzamot akart vonni a saját és a korábbi prófétai küldetések között, melyek között Mózesnek kiemelt helye van, hanem arra is törekedett, hogy követői őt tartsák a „próféták pecsétjének”, azaz az utolsó, a legnagyobb prófétának.⁵

Az iszlám medinai korszakának első szakaszát (622-624 elejéig) a szakirodalom úgy mutatja be, hogy a muszlim-mozgalom közeledik a sajátos

3 Korán: 7,59-64. A szúrák és áják számozása, valamint a magyar fordítás tekintetében SIMON Róbert Korán –fordítását (Budapest 1986) követem. Vegyük figyelembe, hogy a Koránban Allah mindig többes-szám első személyben („mi”) beszél.

4 A szúrák keletkezési idejét illetően a legtöbb kutató Régis Blachere iszlamológus felosztását fogadja el, aki a Próféta fellépésétől (610) a hidzsráig (622) három mekkai periódust különböztet meg számos tartalmi és formai kritérium alapján, továbbá egy „átmeneti” korszakot (622), ami még inkább mekkai, majd ötödikként egy tisztán medinai (623-632) periódust. Idézve: KHOURY, A.-Th., *Der Glaube des Islams*, Graz 1981, 100-102.

5 GARDET, L., *Dieu e la destinée de l'homme* (Études Musulmanes IX), Paris 1967, 148-151.

medinai viszonyokhoz, s minden szinten próbál konszenzust teremteni. E kísérletek során kiemelkedő helyet foglal el az un. „Medinai Alkotmány”, amely alapjaiban a hidzsra (622) utáni évek viszonyait tükrözi.⁶ Röviden az iszlám előtti előzményekről csak annyit, hogy Medinában zsidó törzsek (Banu-n Nadír, Banu Qurayza, Banu Qaynuqá) irányították a város életét, amíg az Aws és a Hazradzs arab törzsek meg nem fosztották őket a hatalomtól. Ez utóbbiak viszont összevesztek egymással, s végül Mohamed segítségét kérték, hátha „Allah békét teremt” általa.⁷

A mekkai eszkatológikus próféta, aki a közeli „végső órát” hirdette és kegyetlen büntetést a hitetleneknek, Medinában államszervezőként és bíróként lép fel. A Medinai Alkotmányban a muszlimok mellett a zsidók is helyet kapnak, tehát e közösséget még heterogénnek tekinthetjük (az iszlám, mint alapelv még nem dominál abszolút mértékben).

Mohamed természetesnek gondolta, hogy a zsidóság, az „Írás népe” elismeri őt prófétának. Az elfogadás érdekében Medinában az első két évben számos lépést tesz a zsidóság irányában: ide sorolhatjuk azt, hogy az istentisztelet iránya (qibla) Jeruzsálem lett, valamint azt, hogy átvette a zsidó böjtöt, az ásúrá-t, továbbá a déli istentiszteletet (2,238) (Mekkában csak két nappali imát rendelt el, a reggelit és az estit), de említhetnénk a rituális tisztasággal kapcsolatos zsidó hatásokat is.⁸

Mohamed remélhette tehát, hogy megnyeri a medinai zsidókat, amikor azonban kísérlete hiábavalónak bizonyult, a politika és az erőszak egyesítésével szembefordult velük. Száműzetés és gyilkosságok után egy homogén, kizárólag az iszlám elveinek alapján megszervezett közösség kialakulásának lehetünk tanúi Medinában és Hidzsában.

A 7. szúra 156. versétől medinai anyaggal kell számolnunk, tekintettel arra, hogy a „Tóra” és az „Evangélium” szavak a mekkai korszak anyagában nem szerepelnek, s hogy a próféta csak Medinában nevezte magát „a pogány prófétának” (an-nabi al-ummi), tehát olyannak, aki nem zsidó származású.

Áttanulmányozva azt a 14 passzust, amelyek részletezik, s újra meg újra elbeszélük – bizonyos változtatásokkal – a Mózes-történeteket és köztük az Exodus-t, megállapíthatjuk, hogy egy kivétellel (2,49-86) mind a mekkai korszakból származnak. Ebből kitűnik, hogy mekkai működése során

6 CAHEN, C., *Az Iszlám (A kezdetektől az Oszmán Birodalom létrejöttéig)*, Budapest 1989, 17.

7 SIMON, R., *A Korán világa*, Budapest 1986, 452-455.

8 SIMON, R., op.cit., 454.

Mohamed Mózeshoz érezte magát a legközelebb.⁹ A legkorábbi szúrákhoz sorolt 95. szúra kezdő eskü formulái párhuzamba állítják a Sinai-hegyet a Kába-szentélllyel: „A fügefára és az olajfára, a Sinai hegyre és arra a biztos helységre!” (95,1-3) „Mózes írása” nagy becsben áll Mohamed előtt (11,17), sőt ellenfelei is párhuzamot vonnak a két személy között a Korán szerint (2,48). A mekkai szúrákban Mózes neve száznyolcszor fordul elő.¹⁰

Említettük, hogy vannak eltérések is a Kivonulás bibliai hagyományához képest: több helyen (pl. 7,137) azt láthatjuk, hogy Fáraó személynév! A Korán nem tud arról, hogy lettek volna más fáraók is és népének elpusztítása után Isten Izrael fiainak adta Egyiptomot, s annak minden kincsét. „És azoknak, akik gyengeségük miatt elnyomást szenvedtek, örököltük a föld keleti és nyugati tájait, amelyeket megáldottunk. És a te Urad szép szava beteljesedett Izrael fiain azért, mert állhatatosak voltak. És romba döntöttük azt, amit Fáraó és népe tett, és ami (építményt) emeltek”. (7,137) A 40. szúrában (23-46) Fáraó hitvallást tesz Mózes Istene mellett, így ő megmenekül, a népe azonban belefullad a tengerbe.

A hosszú passzusok között egyedül a 2. szúra tartalmaz medinai hátteret, azaz teljesen eltérő kortörténeti szituációt: a próféta vádol és büntetéssel fenyegeti Izrael fiait: „Vajon valahányszor szerződést kötöttek (a zsidók), nem szegte-e meg azt egy részük? Bizony, a legtöbben közülük nem hisznek.” (2,100)

Nem a párhuzamra és a folytonosságra utal tehát közte és Mózes között, hanem az Írás (a Tóra) tudatos meghamisításával vádolja az írás népét. Az Exodus és más nagy és nyilvánvaló jelek, melyeket Izrael fiai kaptak Uruktól, nem vezették őket a hitre. Sorozatos hitszegéssel (szövetség, tízparancsolat, szombat meg nem tartása) vádolja Izrael fiait, s konkrétan a medinai zsidókat is. „Hogyan kívánhatjátok ti (muszlimok), hogy a (zsidók) higgyenek nektek, amikor egy részük hallotta Allah szavát, és miután megértette azt, tudatosan meghamisította?” (2,75).

Az Exodus-téma rövid utalások formájában 13x fordul elő a Koránban. Ezek közül 10 mekkai, 3 medinai. A mekkai aják intenciója ugyanaz, mint amit korábban is megfigyelhettünk a hosszabb egységeknél: megtérésre felhívni a mekkaiakat, hivatkozva az „üdvörténeti” előzményekre, amikor mindenekelőtt Mózes által jeleket adott Isten, majd megmentette a hívőket és megbüntette a hitetlen Fáraót és népét: „És mi akkor

9 SIMON, R., op.cit, 182. GARDET, L., *Dieu et la Destinée de l'Homme (Études Musulmanes IX)*, Paris 1967, 86.

10 SIMON, R., op.cit., 399-400.

rájuk küldtük az özönvizet és a sáskákat és a tetveket és a vért – világosan megmagyarázott jelek gyanánt. Ám ők fennhéjáltak. Bűnös nép volt... Ekkor bosszút álltunk rajtuk és belefojtottuk őket a tengerbe, mivel hazugságnak tartották a mi jeleinket és ügyet sem vetettek azokra.” (7,133-136)

Most fordítsuk inkább figyelmünket arra a 3 medinai kisebb egységre, amikor már nem ebben a vallástörténeti párhuzamban (toposz-ban) gondolkodik a próféta. A 8. szúra 53-54. versében ezt olvashatjuk: „... mivel Allah soha nem változtatja meg a kegyét, amelyet valamely nép iránt tanúsított ameddig ők meg nem változtatják azt, ami az ő lelkükben van. Allah mindent hall és tud. Úgy járnak majd, mint Fáraó népe és azok akik előttünk éltek: meghazudtolták Uruk jeleit és akkor elpusztítottuk őket bűneikért. És vízbe fullasztottuk Fáraó népét...”.

Nem tudjuk, pontosan milyen történelmi esemény állhat annak a háttérében, hogy Mohamed az egyiptomiak büntetését helyezi kilátásba egy kiválasztott nép számára. Az erre következő verseket (8,55-63) a kommentárok egyértelműen az árok-csata (Medina ostroma, 627) idejére datálják, ahol a Banu Qurayza zsidó törzs állítólag megállapodást szegett: így vagy úgy, a zsidó törzsek fokozatosan egyértelmű vereséget szenvedtek (aposztázia vagy halál!), előbb a Banu an-Nadír száműzése, majd a Qurayza törzsben véghezvitt mészárlás, végül a Khaibar-törzs megadóztatása (628).¹¹

A 3. szúra 11. verse így hangzik: „Úgy járnak majd, mint Fáraó népe és azok, akik előttük éltek: meghazudtolták a jeleinket és akkor Allah megbüntette őket bűneikért. Allah büntetése rettenetes”. Egyes muszlim kommentárok (pl. Tabari) szerint a következő versekből azt lehet következtetni, hogy a badr-i csatában (624) való részvételtől és az iszlámhoz való csatlakozástól a medinai zsidókat az anyagi javak tartották volna vissza, s a győztes ütközet után egy hónappal (Zamakhsari, Bajdavi, Wáhidi szerint) a Próféta 15 napi ostrom után megadásra kényszeríti a zsidó Banu Qaynuqa törzset. Úgy tűnik, a badr-i ütközet valóban határvonal Mohamed és a zsidóság viszonyának megromlását illetően.

A harmadik kisebb (medinai) egység csak annyiban érdekes, hogy míg a 7. szúrában Midián (Madyán) népéhez Suayb próféta küldetett, a 22,44-ben Mózes, akárcsak az egyiptomiakhoz. Elutasítása után Isten – Egyip-

¹¹ HITT K. PH., *History of the Arabs*, London 1980⁶, 117.

tomhoz hasonlóan – megbünteti Midiánt (7,93-94). Mózes két néphez történő párhuzamos küldetése csak ebben a szúrában figyelhető meg.

Ezek után fordítsuk figyelmüket a Hagyományra, a Szunnára. Az eredetileg szájhagyományban terjesztett és később írásba foglalt szunna irodalmi formája a hadísz (tudósítás).¹² Kiemelkedő tekintéllyel bír al-Bukhári (†870) és Muszlim (†875) Szahíh-ja (asz-szahíhán), azaz „Hiteles” hadísz-gyűjteménye. Ezen kívül még négy kisebb tekintélyű, de kanonikus gyűjteményt fogadnak el (szunan). Ez utóbbiak csak a jogi hagyományokra összpontosítanak, míg a két Szahíh figyelme kiterjed a hagyomány minden területére.

Nincs semmi meglepő abban, hogy a hadíszokban az Exodus csak egy vonatkozásban fordul elő:

Al-Bukhári közöl egy hadíszot, mely szerint a Próféta, amidőn belépett Medina városába, zsidó embereket látott böjtölni, akik az Ásúrá napot tartották és elmondták a prófétának: ez az a nap, amelyen Isten megmentette Mózeset és vízbe fojtotta Fáraó népét, mire Mózes hálaképpen egy napot böjtölt. És mondta a Próféta: én nagyobb vagyok számotokra Mózesnél, majd böjtölt és elrendelte az enapi böjtöt. Az Ásúrá a zsidóság yom-kippurja (tisri hó 10.). Később e helyett rendeli el Mohamed a Ramadánt, de ki-ki szabadon dönthet, hogy az Ásúrá-t továbbra is megtartja-e.¹³

A többi kanonikus hadísz-gyűjtemény (Muszlim, Tirmidhi, Ibn Bádzsa), ugyanezt az eseményt taglalja, újat nem adnak hozzá az Exodus-témához.

A fentieket kiértékelve összegzőképpen elmondhatjuk, hogy míg Mekában Mózes és az Exodus az egyik legközpontibb és legjelentősebb hivatkozási alap, akihez és amihez a Próféta szívből kötődik, addig Medinában

12 GOLDZIER, I., „A hadísz kialakulása”, in: *Az iszlám kultúrája*, Budapest 1981, 181-490. A szerző pontosabb definíciója e két fogalmat illetően a következő: „A hadísz... a Prófétától származtatott, szájhagyomány útján történő közlést jelent, míg a szunna, tekintet nélkül arra, hogy létezik-e rá nézve szóbeli úton közölt hagyomány vagy sem, a régi muszlim közösségben levő szokásra utal, amely egy vallási vagy törvénykezési mozzanatra vonatkozik. A dolog természetéből következik, hogy egy hadíszba foglalt norma szunnának számít; az azonban nem szükséges, hogy a szunnára mindig megfeleljen egy hadísz, amely azt szentesíti.” GOLDZIER, op.cit., 200.

13 al-BUKHÁRI, *Szahíh: Kitáb hadísz al-anbiyá*, Báb fi sziyám: yaum ásúrá. Ez a Muharram havának 10. napja a muszlim időszámításban. Érdekes, hogy míg a szunnita iszlámban a Ramadán-böjt a Korán „leküldésével” van kapcsolatban (vö. a zsidó yom-kippur talmudi összekapcsolását Mózesrel és a Sínai-kőtáblákkal), addig a síita iszlámban a böjt és az engesztelés mozzanata rokon a yom-kippurral. A síiták ezen a napon gyászolják Huszejn és Haszan mártírjaikat, akik a 681. évi Kербela-i csatában estek el.

majdhogynem marginálisnak tarthatjuk szerepüket s jóformán „csak arra jók”, hogy fenyegetésképpen állítsa őket a Próféta a medinai zsidók elé. Végül a szunnában csak egy böjti nap megtartása kapcsán bukkan fel az Exodus-téma, ami azért nem meglepő, mert az iszlám első századaiban a hadiszoknak sok száz új, égető napi elméleti és gyakorlati problémára kellett választ találniuk a prófétai hagyomány alapján.

SOLTÉSZ János

Tanítói fegyelem az egyházban

TARTALOM: 1. A tanítói fegyelem és a Katekizmus; 2. Erkölcsi szempontok értelmezése és pontosítása az egyházi tanítóhivatal által; 2.1. A háttér; 2.2. Történelmi adalékok; 3. A tanítóhivatal kijelentéseinek formája és kötelezettsége; 4. A tanítói fegyelem a Keleti Kódexben; Exkurzus: Cleopa Ilie atya tanácsai gyóntatáshoz; 5. Az egyház felelőssége erkölcsi kérdésekben; 6. A tanítóhivatal és a lelkiismeret; 7. A tanítóhivatal és a teológusok; 8. Az igaz tanítás forrásai az erkölcs vonatkozásában.

1. A tanítói fegyelem és a Katekizmus

A tanítás felelőssége minden keresztény embert érint, de különösen azokat, akik szülői, nevelői, hitoktatói, tanítói, tanári, professzori, teológusi hivatás részesei, esetleg a papi rend valamilyen fokozatát birtokolják és gyakorolják. Amennyiben egyházmegyénk centenáriumi jubileumi évében a papság, papi lelkület és felkészültség megújításáról kell gondolkodnunk, a tanítói fegyelem vonatkozik a tanszéken, szószéken és gyóntatószékben elhangzottakra. A papok számára megfogalmazott legfontosabb alapszabály igazából minden – fent említett – katolikus keresztényre vonatkozik: az egyház tanításának megfelelően kell a hit és erkölcs kérdéseiben nyilatkoznia. S hogy ezt megtehesse, ismernie, olykor frissítenie kell az egyház tanításában való jártasságát, s egyéni véleményei megfogalmazásánál, vitatott kérdéseknél körültekintően kell fogalmaznia. Ebben elsősorban a Katekizmus és a Keleti Kódex mutatja az irányt.

A kinyilatkoztatás révén az Isten szeretetből „barátjaként szólítja meg az embert, hogy őt meghívja és befogadja saját közösségébe”.¹ Erre a hívásra az embernek válaszolnia kell. A legmegfelelőbb válasz: a hit.

A Katolikus Egyház Katekizmusa² hangsúlyozza, hogy a „hit révén az ember teljesen aláveti értelmét és akaratát Istennek. Egész emberi létevel igent mond a kinyilatkoztató Istennek.” A Szentírás a „hit engedelmessé-

¹ *Dei verbum (DV)*, 2.

² *A Katolikus Egyház Katekizmusa (KEK)*, Budapest 1994,143. Vö. *DV* 5.

gére” szólítja fel a válaszadó embert. „Kegyelmet és megbízatást kaptunk minden néphez, hogy engedelmeskedjenek a hit által az ő nevének dicsőségére, ezek közé tartoztok ti is, Jézus Krisztus meghívottjai”³ A kinyilatkoztatás, az örök Isten parancsára a próféták iratai által a hitnek való engedelmesség végett nyilvánvalóvá lett...” Engedelmeskedni a hitben (lat. *ob-audire*: ráhallgatni) azt jelenti, hogy az ember a hallott szónak aláveti magát, mert igazságát Isten szavatolja, aki maga az Igazság.⁴

A KEK elsősorban tanbeli kifejtés, a hit elmélyítését, érett kibontakozását és a tanúságtevés megalapozását szolgálja. Aki a hit tanításában részt vesz, mindenkinek sajátjává kell tennie tartalmát, legyen az püspök, pap, teológus hitoktató. Megszívlelendők számukra a Római Katekizmus bevezető gondolatai: „Aki tanít, legyen »mindenkinek mindene«⁵ hogy mindenkit megnyerjen Krisztusnak (...) Az oktató pedig egyáltalán ne gondolja azt, hogy rá csak bizonyos típusú lelkek vannak bízva és így megengedhető, hogy az összes hívőt egy és ugyanazon módszerrel tanítsa. Azok, akiket Isten az igehirdetés szolgálatára hívott, miközben átadják a szent titkot, a hit és az erkölcsi szabályok igazságait, kell, hogy alkalmazkodjanak szavaikban a hallgatóság lelkületéhez és felfogóképességéhez.”⁶ Itt nyilván nem kívánunk módszertani kérdésekkel foglalkozni kateketikai szempontból, mint azt a KEK sem teszi, csak az általános tanítói feyelem felelősségére utalunk, és tovább megyünk abban az irányban, mely különösen a papság (és a teológusok) tanítói fegyelmére vonatkozik, az erkölcs szempontjából.

El kell ismernünk az erkölcsi élet és az Egyház tanítóhivatalának kapcsolatát. A Katekizmus utal⁷ az egyházjog egyik kánonjára: „Az Egyház illetékes arra, hogy mindig és mindenütt erkölcsi elveket hirdessen a társadalmi renddel kapcsolatban is, továbbá ítéletet mondjon bármely emberi dologról, ha az emberi személy alapvető jogai vagy a lelkek üdve megkívánja.”⁸

„Az Egyház pásztorainak hivatala erkölcsi téren rendszerint a hitoktató és a prédikáció útján (teológus és lelki szerzők műveire támaszkodva) valósul meg. Így adódik át nemzedékről nemzedékre a lelkipásztorok felügyelete alatt a keresztény erkölcs „alapterakata”, ami nem más, mint sza-

3 Vö. Róm 1,5; 16,26.

4 Vö. KEK, 144.

5 1 Kor 9,22.

6 KEK, 24; *Római Katekizmus, Előszó 11-12.*

7 KEK, 2032.

8 *Codex Iuris Canonici (CIC)*, 747. kánon 2.§.

bályok és a hitből fakadó parancsok és erények jellegzetes gyűjteménye.”⁹

A római pápa és a püspökök „mint valódi és Krisztus tekintélyével rendelkező doktorok a rájuk bízott népnek tanítják a hitet, amit hinni és az erkölcsre kell alkalmazni”¹⁰ A pápa és a püspökök rendes tanítóhivatala tanítja a híveket az igazságra. A krisztusi tekintélyben való részvétel legfelsőbb fokát a tévedhetetlenség karizmája biztosítja, magában foglalja a tanítás minden elemét, beleértve az erkölcsöt is.¹¹ „Feladatunk továbbá a természetjoghhoz és az értelemhez tartozó erkölcsi kérdésekről és dönteni”.¹² Az egyház itt azt a prófétai hivatását gyakorolja, mely feltárja az emberek előtt, hogy kik ők és miknek kell lenniük Isten előtt. A hívők joga, hogy az isteni igazságot megismerjék, s a kegyelem segítségével a sebzett emberi értelem meggyógyuljon. A hívőknek kötelessége megtartani a rendelkezéseket és szeretettel engedelmeskedni azoknak.¹³

A keresztény erkölcs tanításához és alkalmazásához az Egyháznak szüksége van a teológusok tudására, a lelkipásztorok odaadására valamint a keresztény és minden jóakarátú ember hozzájárulására. A hit és az evangélium megvalósítása a gyakorlatban mindenkinél bizonyos élettapasztalatot eredményez Krisztusban. Isten lelke segít felmérni az isteni és az emberi valóságot, s így a legegyszerűbb embereken keresztül is megvilágíthatja tudósokat és a magasabb rangúakat.¹⁴ Az egyéni lelkiismeretnek pedig nem szabad csupán a saját megtapasztalásaiba zárkóznia. Figyelembe kell vennie az erkölcsi törvény útmutatását és a köz javát. Az egyéni lelkiismeretet és az észet nem szegezhetjük szembe az erkölcsi törvénnyel és a tanítóhivatallal. Ezek az egyház hivatalos tanítását erkölcsi kérdésekben is hivatottak megfogalmazni.¹⁵

„A lelkipásztorok tanítóhivatalának csalhatatlansága a tanítás minden részére kiterjed, ideértve az erkölcsöket is, hisz enélkül a hit üdvözítő igazságait nem lehetne megőrizni, kifejteni vagy betartani.”¹⁶

9 KEK, 2033.

10 *Lumen gentium* (LG), 25.

11 KEK, 2035. vö. *Mysterium Ecclesiae* nyilatkozat, 3.

12 KEK, 2050.

13 Vö. KEK, 2037.

14 Vö. KEK, 2038.

15 Vö. KEK, 2039.

16 KEK, 2051.

2. Erkölcsi szempontok értelmezése és pontosítása az egyházi tanítóhivatal által

A vita ezen a területen nem az Egyházi tanítóhivatal létének jogosultságáról folyik, hanem arról, hogy érvényes-e és milyen mértékig az erkölcs területén. A hivatalnak a hit kérdéseiben történő kötelező erejű megnyilatkozásait mindenütt elismerik, ugyanez az erkölcsi kérdésekben szinte botránykőnek számít és ez sok kritika, értetlenség, ellenségesség és elutasítás forrása.

2.1. A háttér

Közvetlen okok lehetnek: 1. Az erkölcs autonómiájának hangsúlyozása, itt már nincs különleges illetékesség a *depositum fidei* alapján, tehát hiányos a legitimáció. 2. A keresztény „nagykorúságból” fakad, hogy az egyén meg tudja ítélni saját élethelyzeteit. Az egyházi instancia kiskorúsító kísérlete az, amely kötelező választ akar előírni. 3. A lelkiismereti szabadság méltánytalanul korlátozódik, ha épp meg nem szűnik a tanítóhivatali döntések következtében. 4. A teológusok szakmai véleménye alapján jobb ítélethez lehet jutni, így őket illeti az elsőség viták esetén. Gyakran burkolt utalást tartalmaz ez a tanítóhivatal morális kérdésekben elégtelenül megfogalmazott véleményeire.

Közvetett okok lehetnek bűvópatakként felszínre törve: 1. liberális-demokratikus életérzés, mely tartózkodik intézményi és tekintélyi véleményektől, mintha azok szükséges rosszként épp csak megtűrhetők lennének. Ez okból ered, hogy az állami tekintély demokratizálása idővel kényszerűen kihat az Egyház körére is. Ez viszont is igaz: aki józanul nézi az állami tekintélyt, az egyházira is ehhez hasonlóan fog tekinteni. 2. A másik áramlat a szakértőkbe vetett bizalom túltengése.¹⁷

2.2. Történelmi adalékok

A gnosztikus prédikáció és az egyházi igehirdetés kettőssége vetette fel élesen a kérdést: Hol található az igazi tekintély, a mértékadó norma, mely eldönti melyik igehirdetést kell igaznak tartani? A Szentírás tekintélyének és a hierarchia tekintélyének kérdése egyszerre jelentkezett. A II. század során 3 fontos kérdést kellett tisztázni: apostoli utódlás, újszövetségi kánon

¹⁷ Vö. WEBER, H., *Általános erkölcssteológia*, Budapest 2001, 222-224.

és a hit szabályának kérdését. Hangsúlyozták, hogy az egyházban egyetlen vezető tekintély van, a püspök, akinek alá vannak rendelve a presbiterek (testülete) és a diakónusok. Kelemen levele az apostoli utódlással védekezik: Péter és Pál apostoli alapítású egyházaknak átadták volna a titkos hagyományt, ha lett volna! Róma és Antiochia közösségei püspökeikre, mint az apostolok utódaira néztek föl, s az apostoli tanítás biztosítékát látták ige hirdetésükben is.

Az igazi hit megvédésnek másik fontos eszköze lett az újszövetségi kánon. Az I. században a szent könyv még az Ószövetség volt. Krisztus tanítását szóbeli hagyományból ismerték. Az evangélium tekintélye akkor nőtt meg, amikor leírták. A le nem írt Jézus mondásoknak még a II-III. században is nagy tekintélyük volt. A II. sz. közepén a három szinoptikus evangéliumot már kánoninak tartották, a század végén már a Jánost is. Általánossá vált a tendencia, hogy a 12 apostol tanításáról beszéltek a gnó-zissal szemben, míg ők 1-1 apostol titkos hagyománya letéteményesének tekintették magukat. A II. század végén a kánon kialakulása után kizárnak a szentírási könyvek sorából olyan iratokat, amelyek korábban sugalmazottak számítottak. Legrégebbi bizonyíték a „Muratori töredék” katalógusa, mely 200 körül Rómában íródott.

Az eretnekségek elleni 3. fontos fegyver lett a „hit szabálya” a (*regula fidei*). Ez az üdvtörténet legfontosabb mozzanatainak rövid felsorolását nyújtotta. Hangsúlyozta az ó- és újszövetségi üdvrend folytonosságát. A *regula fidei*-t a II. században azonosnak tartottak azzal a tanítással, melyet a püspökök képviseltek, a püspökök tanítása pedig megfelelt az apostolok hagyományának. Gyakorlatilag megfelelt a hitvallásnak, melyet a püspök kérdések formájában tett fel a jelölteknek a keresztelés előtt, a jelöltek ezt állítás, hitvallás formájában ismételték meg. Az Újszövetségi Szentírás, a Hit szabálya, a keresztségi hitvallás az apostoli tradíció közös talajából sarjadtak. A kánon lezárása kizárta, hogy ezután bármilyen írásra lehessen hivatkozni.¹⁸

Erkölcsei tanítóhivatalról csak később kezdtek beszélni, bár a *morale magisterium* kifejezés föllelhető a patrisztikában: igaz csak Ambrusnál egy helyen.¹⁹ Bizonyos értelemben már a bibliai korban meg volt. Pál írásaiban hamis és téves erkölcsi álláspontok határozott elutasításban részesülnek.

¹⁸ Vö. VANYÓ, L., *Az ókeresztény egyház és irodalma*, (Ókeresztény Írók, I.) Budapest 1980, 85-89.

¹⁹ Igaz, itt csak arról a magatartásról van szó, amellyel József pátriárka a jóra indítja testvéreit a felismerés lakomája előtt. (Ambrosius: *De Joseph* 10,53.) Vö. WEBER, *Op. cit.*, 224-351. jegyzet.

A helyes és egészséges tanításhoz ugyanakkor csatlakozni kell! Ez követelmény. A korabeli „didaszkaloszokhoz” aztán a püspökök is társulnak, akik szemben állnak a gnózzissal és a manicheizmussal. A sokféle vélemény között rendet kellett tenni, és szükségessé vált kifejtetni a keresztény életvitel mibenlétét. A későbbi időkben (skolasztika) jellemzően kialakul a „kettős tanítóhivatalról” szóló elképzelés: a püspöké és a teológus ill. doktoroké, az előbbi a tekintély az utóbbi a szakmai illetékesség alapján. A XII-XIII. században a vitás kérdéseket leginkább az utóbbiak döntötték el. Ezután a pápai tanítóhivatal kerül egyre inkább előtérbe, és Trident után már e fölött nem is fejtettek ki kritikát a teológusok. Különösen morális kérdésekben a teológusok műveit cenzúrákkal látták el, esetleg tiltó listára tették,²⁰ amíg ki nem javítja a szerző. Olykor bizonyos irányzatokat, erkölcszociológiai tételeket ítélték el. (Pl. rigorizmus, laxizmus, quietizmus stb.)²¹ A XVII. századtól működik a S. Officium, a mai Hittani Kongregáció. A francia forradalom után felerősödött, hogy a pápa bizonyára nem kellően vagy éppen rosszul tájékozott bizonyos kérdésekben, s ezért fordultak el a hivataltól, intézménytől. A II. Vatikáni Zsinat után számos országban fennmaradt ez az „alaplárma”, s a római döntéseket eleve hiányosnak, tévesnek ítéli. Közben a pápai megnyilatkozásokat is bevonják ebbe az elutasításba.

3. A tanítóhivatal kijelentéseinek formája és kötelezettsége

Az egyházi tanítóhivatal feladata a Szentlélek segítségével a közösség szolgálata, a hit megőrzése és kibontakoztatása, a tévedések kiküszöbölése, és útmutatás közös meggyőződések felé.

A tanítóhivatal felé alapigény az egyház tagjait kötelező beszéd, melynek három formája van:

Az első forma a püspökök és a pápa rendes és rendkívüli tanítóhivatala közötti kijelentés megkülönböztetése. A rendes kijelentés: a keresztény tan mindennapos tanúsítása és hirdetése, a rendkívüli pedig szokatlan formákhoz kötött megnyilatkozás: zsinati kijelentések, vagy a pápa *ex cathedra* megnyilatkozása.

²⁰ Ekkor beszéltek „indexre tétel”-ről.

²¹ Vö. Denzinger-Schönmetzer (DS), *Enchiridion Symbolorum*, 2021-2066; 2101-2115; 2201-2268. Olyan minősítésekkel illették a tételeket, hogy pl. eretnek, téves, gyanús, botrányos, gyakorlatban veszélyes, jámbor füleket sértő.

A második forma, tárgyilag a legfontosabb: a tévedhetetlen és autentikus tanítóhivatal közötti megkülönböztetéséből eredő kijelentés. Előbbi az abszolút biztos és megmásíthatatlan megnyilatkozást jelenti, míg a másodiknak nem tulajdonítanak ilyen jelentőséget. Ugyanakkor ne legyen félreértés abból, hogy: a rendes tanítóhivatali megnyilatkozás is lehet tévedhetetlen. Pl.: a pápa és a püspökök évszázadokon át ragaszkodnak a monogám házassághoz.

A harmadik, amikor a kijelentésekhez kapcsolódó megkívánt hozzájárulás jellege változik. A II. Vatikáni Zsinat²² ennek 2 fajtáját különbözteti meg. 1. A rendes és rendkívüli tanítóhivatali kijelentések, melyek tévedhetetlenség rangjával bírnak, azokkal szemben a hit engedelmességét (*fidei obsequium*) kell tanúsítani. Tévedhetetlen a kijelentés, ha meghatározott formában hirdetik ki (püspökök kollégiuma a pápával egyetértésben vagy a Pápa, mint a Kollégium feje, a Legfőbb pásztor) definiál; ha kapcsolatban áll a hit letéteménnyel, vagy közvetlen tartalmához tartoznak vagy megőrzéséhez és kifejtéséhez szükségesek. Az autentikus kijelentések, a tévedhetetlenség rangja nélkül az „akarat és értelem vallásos meghajlásának (*religiosum obsequium*)” formájában követelnek hozzájárulást. Ennek jellegét közelebbről az *Lumen gentium* nem határozza meg. K. Rahner szerint ez „végül a keresztény hívő meggyőződéstől, mint egésztől hordozott engedelmességként”²³ értelmezhető, mely hit nélkül alaptalan, s meg nem valósítható. A zsinati szöveg kifejtése időközben állandóan folytatódik. Ma már a kijelentések négy csoportja különböztethető meg: 1. Közvetlenül a hit kincséhez tartozó tévedhetetlen kijelentések, melyeket hittel el kell fogadni. 2. A hit kincséhez bensőleg kapcsolódó kijelentések, ezeket is szilárdan kell elfogadni és betartani. 3. Hit és erkölccsel kapcsolatos véglegesen előadott kijelentések, ezeket is szilárdan kell elfogadni. 4. Végleges döntés szándéka nélküli kijelentések, ezeknél az értelem és akarat vallásos meghajlása a követelmény.

Összefoglalva a fentieket: A hozzájárulás, elfogadás végső alapja csak a hitbeli meggyőződés lehet. Hit abban, hogy a tanítóhivatal hordozóinak, Krisztustól az Egyház vezetésére és őrzésre rendeltnek a Szentlélek különleges támogatása jár, melyet ők kiemelten birtokolnak. „Ahol ilyen hit nincs, ott a tanítóhivatal igénye alapján véve értelmetlen marad.”²⁴ Itt tehát a keresztény tanúságtevés fontos feladatához értünk.

22 Vö. LG 25.

23 WEBER, *Op. cit.*, 230.

24 WEBER, *Op. cit.*, 231.

4. Tanítói fegyelem a Keleti Kódexben

A Kódexben²⁵ az 595-666. kánonok között találhatunk szempontokat az említett témában, melyek röviden a következőkről tájékoztatnak.

Az egyház illetékes arra, hogy erkölcsi elveket hirdessen, a társadalmi rendre vonatkozóan is.²⁶ Beszél a pápa és a püspökök testületének tévedhetlenségéről, mely hitbeli és erkölcsi kérdésekre vonatkozik. Kiemeli, hogy „tévedhetetlenül határozottan csakis az a tanítás tekinthető, melyről az nyilvánvalóan megállapítható.”²⁷ Az egyház tanításához „a krisztushívők kötelesek a lélek vallásos engedelmisségével ragaszkodni”,²⁸ s „elkerülni minden olyan tanítást, amely ezekkel ellenkezik.”²⁹ A teológusok feladata, hogy „az Egyház tanítóhivatalának hűségesen engedelmeskedve és egyszerűs mind kellő szabadsággal élve megvilágítsák és megvédjék az Egyház hitét, és gondoskodjanak a tanbeli fejlődésről.”³⁰

Az igehirdetés szolgálatával kapcsolatban a Kódex a kötelességek mellett figyelmeztet, hogy az ige hirdetői „az emberi bölcsesség szavait és a homályos témákat félretéve, Krisztusnak ... teljes misztériumát hirdessék a hívőknek ...”³¹ „Adják elő az Egyháznak az emberi személy méltóságáról és alapvető jogairól, a családi életéről, a polgári és társadalmi közösségről, továbbá az igazságérzetnek a gazdasági életben és a munka világában való érvényesítéséről szóló tanítását is.”³²

A hitoktatásban hangsúlyt kap, hogy a szülők neveljék szóval és példával a keresztény élet gyakorlására a gyermekeket. Hitoktatásban a parókiákon minden korcsoport részesüljön bármilyen korúak, bármilyen állapotúak is.³³ „Mindenki, aki a hitoktatásban teljesít szolgálatot, legyen tudatában annak, hogy az Egyház nevében jár el, és hogy Isten kinyilatkoztatott Igéjének, nem a sajátjának a közlésére lett küldve ezért azt csorbítatlanul ... adják elő.”³⁴ A katolikus nevelés lényege, hogy a fiatalok „erkölcsi ké-

25 *A Keleti Egyházak Kánonjainak Törvénykönyve (Keleti Kódex, CCEO 1990)*, Collectanea Athanasiana II/1., Nyíregyháza 2011, 595-666. kánonok

26 *CCEO*, 595/2.§.

27 *CCEO*, 597/3.§.

28 *CCEO*, 600. k.

29 *CCEO*, 598/1.§.

30 *CCEO*, 606/2.§.

31 *CCEO*, 616/1.§.

32 *CCEO*, 616/2.§.

33 *CCEO*, 618-20; 624. kánon

34 *CCEO*, 626. kánon

peségeik harmonikus kiművelésével, ... az emberi és erkölcsi értékeket helyes lelkiismerettel megbecsüljék és valódi szabadsággal elfogadják ...”³⁵ A püspök joga, hogy „kinevezze vagy jóváhagyja a katolikus hitoktatókat és – ha vallási vagy erkölcsi szempontból szükséges – elmozdítsa őket vagy elmozdításukat követelje.”³⁶ A „tanbeli feddhetetlenség” szerepel a katolikus felsőoktatási intézmények tanárainak megbízhatóságánál is, akik az erkölcsre vonatkozó tárgyakat tanítják.³⁷

Nagyon érdekes még, hogy a Kódex kitér a tömegtájékoztatási eszközökre és a könyvekre a tanítás tisztaságának megőrzése szándékával. A Szentszéktől kezdve az eparchiás püspök is illetékes arra, hogy a hit és erkölcs védelmében „megtiltsa a krisztushívőknek a tömegtájékoztatási eszközök használatát vagy azok közlését másokkal, amennyiben a hit és erkölcs kárára vannak.”³⁸

Joguk van kijavítani és elítélni a rosszat, és előmozdítani a jó kezdeményezéseket, dicsérve és áldva elsősorban a jó könyvetek.³⁹ A hívők által használt Szentírás-kiadás bírjon egyházi jóváhagyással. Vonatkozik ez a katekizmusokra, hitet és erkölcsöt tárgyaló könyvekre, imádságos és ajtatosságon használt könyvekre.⁴⁰ Az „*imprimatur*” („nyomtassák ki!”) engedély azt jelenti a mű mentes hit és erkölcsbeli tévedéstől, ezért ajánlható.⁴¹ Végül a 665. kánon a parókusokat és templomigazgatókat figyelmezteti, hogy a szent művészettől idegen ikonokat, képeket a keresztény vallással vagy az erkölccsel összhangban nem álló könyveket ne tegyenek ki, ne árúítsanak, osztogassanak, ugyanis azok megvételével, eladásával, olvasásával, közlésével maguknak és másoknak lelki kárt okoznak. Ez bizonyos látványosságok templomban való partfogására ill. értékelésére is vonatkozik!

Exkurzus: Cleopa Ilie atya tanácsai gyóntatáshoz

„A gyóntatópap kiváltképpen felelős az általa betöltött feladatkörért. Krisztus nevében és helyén ítél... Ahhoz, hogy ne tévedjen, nagyon jól kell ismernie a szent kánonokat, az egyház hagyományát és liturgikus életét, a

35 CCEO, 629. kánon

36 CCEO, 636/2.§.

37 Vö. CCEO, 642. és 644. kánon

38 CCEO, 652/2.§.

39 CCEO, 652/1.§.

40 CCEO, 656. és 658. kánon

41 CCEO, 661. kánon

szentatyák tanítását és kiváltképpen a Szentírást. Azon kívül legyen hitében szilárd, félje az Istent, szeresse az embereket, viseltesék atyai szívvel mindenki iránt. A lehető legóvatosabban és legigazságosabban, részrehajlás nélkül kell ítélnie, figyelembe véve az egyes személyek természetét, életkorát, társadalmi helyzetét, viselkedését, műveltségét, egészségét, kultúráját, értelmességének és engedelmességének fokát, mindenekelőtt pedig hitét és az istenfélelmét. Gondosan, figyelmesen gyóntasson, sietség nélkül. Először is hallgassa meg, mit mond a gyónást végző, azután tegyen fel kérdéseket, kezdve a lelki kérdésekkel – az illető személyére, hitére, imádságára, a templomba járására vonatkozóan –, majd pedig az emberi és a földi dolgokra vonatkozóan. A bűnökkel kapcsolatban sohase tegyen fel részletekbe menő kérdéseket, nehogy tapintatlan érdeklődésével megbotránkoztassa az embereket, kiváltképpen a fiatalokat. A meggyónt bűn hallatán sose mutasson meglepetést, ne korholjon, ne kérdezze meg, pontosan kivel követték el a bűnt, és különösen fontos, hogy senkinek se mondja el azokat a titkokat, amelyek a gyóntatáskor jutnak a tudomására. Azt, aki gyónási titkot hoz nyilvánosságra, a szent kánonok eltiltják a beszédétől, és arra kötelezik, hogy mondjon le a papságról és a gyóntatásról.⁴²

5. Az Egyház felelőssége erkölcsi kérdésekben

Igénybe vehet-e az egyházi tanítóhivatal erkölcsi kérdésekben is különleges tekintélyt? Előadhatja-e kötelezően, hogyan gondolkodjék, cselekedjék egy keresztény?

Ellenvetések:

- I. Az erkölcs területén nincsenek dogmák. A rendelkezések e küszöb alatt vannak. De: dogmatikai és morális tényállások sokszor pontosan nem választhatók el egymástól. Pl. a házasság felbonthatatlansága dogmatikus vagy morális téma? A kegyelem szükségessége csak a dogmát vagy a morált is érintik?

42 BALAN, IOANICHIE, *Három beszélgetés moldvai sztarecekkal*, Budapest 2008, 34-35. Cleopa Ilie (1912-1998.) archimandrita atya a Sihastria monostor sztarece volt. Ez a rövid, de eléggé alapos összefoglalás erőteljesen rámutat, hogy a pap tanítói felelősségének speciális területén, a gyóntatással kapcsolatban, különösen fontos az elméleti tudás, a gyakorlati alkalmazás és a lelkek iránt való empátia lehető legmagasabb szintű harmóniájának megvalósítása, melynek rajtunk múló, emberi motívumai az isteni kegyelem folytán, a Szentlélek hatékony működésének csatornáivá teszik az embert, a papot, s e feladatának minél tökéletesebb megvalósulása elengedhetetlen az emberek között, elsősorban az ő javukra.

2. Tehát: A tanítóhivatal joggal igényel illetékességet a morál kérdéseiben.⁴³
3. A tanítóhivatal koncepciója az erkölcsi kérdésekben és válaszokban a hitletémennyel való kapcsolat alapján igazolható, ilyen kapcsolat pedig alapvetően lehetséges.
4. A tanítóhivatal az erkölcs területén tévedhetetlen minőségű kijelentéseket is tehet, melyek bensőleg kapcsolódnak a kinyilatkoztatáshoz, melyeket különös szilárdsággal kell elfogadni, megtartani.
5. A nem definitív döntések esetén az akarat és az értelem vallásos meghajlását kell tanúsítani.⁴⁴

Nyitva maradt még egy fontos kérdés. A tanítóhivatali döntések csak az elvekre vonatkoznak, vagy a konkrét egyedi normákra is? Maga a tanítóhivatal is különbözőképp nyilatkozik erről, mert az említett normák nagyfokú változékonyságot mutatnak, minél konkrétabbak, annál inkább. A *Gaudium et spes* szimpatikus nyitottságot képvisel egyes kérdésekben, mert az egyház oldaláról kész válasz átmeneti tévedésével is számol, ill. a konkrét cselekvési normákra való kiterjesztés esetében fennáll a túlfeszítés veszélye.⁴⁵

6. A tanítóhivatal és a lelkiismeret

Nem kizárható, hogy olykor feszültség keletkezhet a tanítóhivatal és a lelkiismeret között, ugyanakkor nem kell riválist látniuk egymásban, és kölcsönösen segíthetik is egymást.

- I. Lássuk a pozitívumokat: A tanítóhivatal vezetést és tájékoztatást kínál a lelkiismeretnek. Számára tehát ismeretforrás. A döntést végül magának kell meghoznia, de figyelembe kell vennie, meg kell hallgatnia a tanítóhivatal utasításait.
 - A lelkiismeret elfogadja, lefordítja saját helyzetére és tanítja mások előtt a tanítóhivatal döntéseit, s ezzel pótolhatatlanul gondoskodik érvényesítéséről. Ezért a tanítóhivatal gondos-

43 Az I. Vatikáni zsinaton már egyértelmű a kifejezés: „*doctrina fidei vel morum*”-ról beszélnek. Vö. DS 3074., és LG 25., s ez utóbbi helyen, a II. Vatikáni zsinaton, pedig már kétszer is szerepel.

44 Vö. WEBER, *Op. cit.*, 236-237.

45 Vö. LG 33. és 43.

- kodják a lelkiismeret fenntartásáról és erősítéséről, ne törekedjen kikapcsolására. H. Newman szerint a Pápa „öngyilkosságot követne el”, ha a lelkiismeret ellen beszélne.
- A lelkiismeret részéről ösztönzések indulhatnak a tanítóhivatal felé, és sok lelkiismeret azonos meggyőződése értékes információkat nyújthat számára. Pl. a házasságra és a felelős szülőségre vonatkozóan. A hívek érzékét (*sensus fidelium* ill. *consensus fidelium*) ma mindenképpen figyelemre méltó tényezőnek tartják.
2. Konfliktus esetére viszont egységes megoldás nem adható. Általában a saját lelkiismeret revideálása szükséges, de „vannak esetek, melyekben nem kerülhető el, hogy a tanítóhivataltól eltérően egyedül a saját lelkiismeretet kövessük”⁴⁶ Az előbbi esetben – amikor a lelkiismeret igazodik – nem ámulás következik be, csak a kifelé való nyitottság nyer igazolást. Utóbbi esetben szintén tanítás, hogy „ahol a lelkiismeret és a tanítóhivatal között fájdalmas diszkrpanciára kerül sor, a lelkiismeretnek nem mindig és mindenáron kell beleegyezését adnia.”⁴⁷ Érvényben marad, hogy leküzdhetetlen tévedés esetén is a lelkiismeretet követni kell. Ha a lelkiismeret megszólal, az egyén számára az lesz az utolsó szó, amitől nem térhet el. Csak ez még nem jelenti az utolsó szót magában az illető tárgyban is. A lelkiismeretnek meg kell maradnia az egyén szigorúan személyes instanciájának. Saját lelkiismerete szavát nem állíthatja fel mások számára (objektív) normaként.⁴⁸ „Az igazság- és jogvédelem eleve az egyházi tekintélynek kedvez...”⁴⁹, melynek a közösség és az egyén viszonyában mindkettő érdekeit figyelembe kell vennie, ezért fontos az igazság elveihez való ragaszkodás, s az egyén lelkiismeretének tiszteletben tartása.

7. A tanítóhivatal és a teológusok

Hangsúlyozni kell: jó, hogy mindkettő van és ez mindkettőnek jó. Erősítik a keresztény tanúságot és megóvnak az egyoldalúságtól. Viszont téves volna a kettő között hatalomfelosztásra gondolni. A tanítóhivatalnak és a

46 WEBER, *Op. cit.*, 238.

47 WEBER, *Op. cit.*, 239.

48 Vö. WEBER, *Op. cit.*, 239. (és 401. jegyzet is)

49 Vö. HÄRING, B., *Das Gesetz Christi I.*, Freiburg 1968, 192.

teológusoknak különböző feladataik észrevehető feszültségeik is vannak, mégis van bennük közös, és szükséges az együttműködésük. Közös, hogy nem állnak Isten szava fölött, hanem annak szolgálói. Feladatuk a hit őrzése és kibontása, a tévedések elhárítása valamint az innováció és az ösztönzés. Közös bennük az is, hogy mindkettő hasonló módon szenved kísértést. Saját véleményét egyik sem cserélheti fel a Szentlélekével! (Ez mindkettőjük súlyos felelősségére is figyelmeztet!)

Természetes a tanítóhivatal és a teológusok együttműködése is. A teológusok előkészíthetik a szükséges nyilatkozatokat. Ezeknek szintén meg vannak a határaik: egy nyilatkozat sohasem teljesen kimerítő, lehetnek fogalmazásbeli hiányosságai, az indoklásoknak lehetnek korlátai.⁵⁰ A nyilatkozatok utómunkálatai is fontosak, mert esetleg keresni kell jobb megfogalmazásokat, kifejezéseket, érveket. (Pl. In vitro megtermékenyítés tilalmának indoklása) Törődni kell azzal is, hogy a megfogalmazott tartalmak egyes csoportokhoz vihetők hozhatók közelebb (pl. fiatalok, orvosok, újságírók stb.)⁵¹

Természetes a tanítóhivatal és a teológusok feladatainak sajátos különbsége. A teológus tipikus feladatai: A hittanítás egyre mélyebb kutatása, reflektálásra véleményekre – a sajátjára is! – kritikus felülvizsgálat, az érvek állandó feldolgozása, új megértés modellek felvázolása. Biztosítani kell számukra a kutatás feltételeit, jó légkört, a kutatás szabadságát, de nem abszolút módon, tehát – mint a tudományoknál általában – ennek is vannak határai, korlátai.

A tanítóhivatal sajátos feladata: tekintélyi döntés és hiteles tanúság a Katolikus Egyházban, s ezzel csak az egyházi tanítóhivatal van felruházva. Nem látszik képviselhetőnek teológusok „párhuzamos tanítóhivatalának” megoldása.

Természetesen előfordul, hogy konfliktus, konfrontáció esete jön létre a hivatal és a teológus között. Sohasem lehet cél törekedni megmutatni, ki a nagyobb. Kevésbé lehet hasznos az azonnali nyilvánosságához való fordulás, inkább a dialógusra, konszenzusra kellene törekedni. Ha egy teológus nézeteit előadja és vitára bocsátja, a publikáció a „nyilvánosságra hozatal”,

⁵⁰ Vö. VS 110., mely szerint ezzel maga a hivatal is számol, s beszél róla a Hittani Kongregáció „A teológusok hivatásáról” szóló instrukciója is (*Donum veritatis*, 24.pont in Denzinger, H. – Hünermann, P., *Hitvallások és az Egyház Tanítóhivatalának megnyilatkozásai*, Budapest 2004, 997.).

⁵¹ Vö. WEBER, *Op. cit.*, 241.

mely szakfolyóiratokban jelenik meg, s ezután már nem titkos, médiumok felkaphatják, stb. s ez ellen egy szerző alig tud védekezni. Viszont mégis lemondhat interjúkról, televíziós fellépésről, megelégedhet kollégák közötti szakmai beszélgetéssel. Az előbbieket normális útnak aligha tekinthetők. Aggályos esetben érdemes lenne először beszélgetési lehetőséget keresni a tanítóhivatal képviselőivel. Nézeteltérés fennmaradásának esetén a múltban olykor a hallgatást választották megoldásnak, amin azt értették, hogy egy teológus elhajló véleményét ne tegye nyilvánossá, arról többé ne nyilatkozzék. Aki ezt elfogadta biztosan nem cselekedett becstelenül.⁵² Ugyanakkor, ha egy teológus lényeges kérdésekben és tartósan nem látja magát abban a helyzetben, hogy hozzájáruljon az egyház véleményéhez és képviselje azt, akkor jogosan merül fel a kérdés a tanítóhivatal, de ön maga számára is, hogy maradjon-e tovább tanító tevékenységében, hiszen példát kellene adnia „az őszinte külső és belső egyetértésre”⁵³

A tanítóhivatal és a tanítók eszményi viszonyát az „útítársak a zarándok úton” képpel lehet leírni. Egyik sincs még a célban, keresik a közös utat az Egyház közösségében, közösségével. Biblia képpel szólva: a hivatal és a teológusok értsék és értessék meg magukat egymással és másokkal úgy, mint az emmauszi úton lévő tanítványok, vagy mint Péter és János a Feltámadt Úr keresésekor, hogy közben mindketten hallgatnak egymásra és az „élet Igéjére”, aminek egy értelme van, hogy futásuk és az Egyház futása ne légüres térben történjen.⁵⁴

8. Az igaz tanítás forrásai az erkölcs vonatkozásában

A keresztény tanítással kapcsolatos felelősség hangsúlyozásánál igen fontos röviden kitérni arra, hogy honnan is források tudásunk, mi alapján kell továbbfejlődnünk az igazság elmélyítésében, hogyan küszöbölhetjük ki bizonytalanságainkat, lelkiismeretességünknek mi legyen a mércéje, hová forduljunk nyugvópontot találni kételyeinkben?

Természetes kiindulópont és iránytű a kinyilatkoztatott igazság, mely számunkra az Ó- és Újszövetségi Szentírásban, mint Isten üzenetében testesül meg. Ugyanakkor olyan sokféle szentírás kerül forgalomba, s ér el

52 Vö. WEBER, *Op. cit.*, 242-244.

53 Vö. VS 110-113.

54 Vö. WEBER, *Op. cit.*, 244-245. és Fil 2,16.

bennünket, hogy fontos megjegyzés: a katolikus keresztény ember a saját egyháza által jóváhagyott Szentírás kiadásból merítse a hit és erkölcs alapjait! Mivel minden fordítás értelmezés is egyben, ezért a saját anyanyelve mellett, saját egyháza értelmezésében, esetleg jegyzetekkel, magyarázatokkal ellátott Bibliát érdemes kézbe vennie és olvasnia, mert ez figyelembe veszi a Szentagyomány szempontjait is, így biztosítva a legnagyobb lelki haszon elérését az olvasó számára. Az egyház értelmezése nem szűkít, hanem biztonságot ad az igaz tanítás megismerésében.

A másik kiemelt forrás a hit rövidebb, hosszabb kifejtése, mely a hitvallásra, a hit szabályaira épülő katekizmusban tárul az emberek elé. A Katolikus Egyház Katekizmusa jelenleg az, amit a hitünk mértékének tekinthetünk, melyet magyar nyelven 1994-ben adtak ki Budapesten. Úgy gondolom, hogy ebben minden lényeges kérdésre és problémára választ talál az olvasó akkor is, ha csak tájékozódó jelleggel szeretne betekinteni a katolikus tanításba. 2005-ben pedig elkészült e katekizmusnak a Kompendiuma, mely kérdés-felelet formájában, lényegesen rövidebben és tömörebben, könnyebben érthetően, új megfogalmazásokban is gazdagon, nyújt világos támpontokat a hit és erkölcs kérdéseiben. A Katekizmus és a Kompendium vázolata megegyezik, bennük a négy fő részből a harmadik, „Élet Krisztusban” címmel tárgyalja az erkölcsi kérdéseket.⁵⁵ Természetesen kiegészítik az Egyházi Kódexek a Katekizmusok tanításait, megfogalmazásaikkal a közösségi élet kereteit adják meg, mely nélkül az egyház közössége sem élhet. Ezért foglalkoztunk fentebb a ránk vonatkozó Keleti Kódex előírásaival is.

Az említett legfontosabb művek mellett meg kell említeni számos, általában részletkérdésekkel foglalkozó egyházi dokumentumot, pápai megnyilatkozásokat, püspöki kari körleveleket. Különösen az életetikai problémákkal foglalkozók kerülnek reflektorfénybe a mai időkben, mint pl. VI. Pál pápa *Humanae vitae*⁵⁶ enciklikája, melyet követett később II. János Pál pápa *Familiaris consortio*⁵⁷ enciklikája, aztán az élet kezdetével és végével még speciálisabban foglalkozó művek, mint az *Evangelium vitae*,⁵⁸ a tanítóhivatal megnyilatkozása a *Donum vitae*, II. János Pál pápa enciklikája a

55 A Katolikus Egyház Katekizmusa az 1691-2557. pontok között, mintegy 150 oldalon foglalkozik erkölcsi kérdésekkel, míg a Kompendium 357-533. kérdés-válaszig teszi ugyanezt, mintegy 45 oldalon.

56 *Amit Isten egybekötött, Pápai megnyilatkozások a katolikus házasságról*, Budapest 1986, 80-96.

57 *Op. ult. cit.*, 97-172.

58 II. János Pál Pápa, *Az élet evangéliuma*, Budapest 1995.

Veritatis splendor,⁵⁹ mely minden lényeges erkölcsi kérdést tárgyal és számos vitatott pontot igyekszik lezárni. Kiemelten fontos *Az Egészségügyi Dolgozók Chartája*,⁶⁰ s hazánkban igen nagy jelentőséggel bír a Magyar Katolikus Püspöki Kar néhány bioetikai kérdéssel foglalkozó körlevele.⁶¹ Teológusok műveire, jegyzetekre itt most nem térünk ki – bár jelentőségük tagadhatatlan –, mert az említett művek adják a teológiai gondolkodás alapirányát, amivel itt és most foglalkoznunk kellett, s csak a legfontosabbakra szorítkoztunk.

S végül néhány problémás kérdés és terület, melyek fölvetik az említett művek használatának szükségességét. Ilyen pl. a szituációs etika, mely az erkölcsi cselekedetek körülményeit képes túlhangsúlyozni, s az objektív szempontot háttérbe szorítani. Az erkölcsi érvelés területén állandó vita a teleologikus és a deontologikus szemlélet helyes arányának megtalálása. A lelkiismereti bizonytalanság feloldását segítő szisztémák közül a probabilista irányokat meghagyva, a rigorizmust és a laxizmust elutasította az egyház. A duplex effectus kompromisszumos esetével szemben olykor a hősiesség mellett foglalnak állást hivatalos dokumentumok. A házasságetikai kérdések, aztán pl. a mesterséges megtermékenyítés elutasítása esetén, felvetik az elfogadható indoklás nem kielégítő voltának problémáját. A halálbüntetés kérdésének szemléletében a kilencvenes években frissen megjelenő katekizmus szövegének gyors javítását, kiigazítását tette szükségessé az egyház véleményének árnyaltabbá válása. S tudjuk, hogy néhány komoly teológus is figyelmeztetést kapott, hogy tegye egyértelművé tanítását bioetikai kérdésekben, nehogy sérüljön az igaz tanítás. Ugyanakkor nagyon megnyugtató, hogy az egyház a Pápai Életvédő Akadémia felállítása óta, tehát a nyolcvanas évek közepétől nyomon követi a bioetikai kérdésekkel kapcsolatos legfrissebb eredményeket, s azokat figyelembe veszi véleményének kialakításában, tehát valóban reális és képviselhető véleményt tár az egyház tagjai, s minden jó szándékú ember elé, igazi felelősséggel.

Ez az utolsó rész összefoglalásunk sarkpontjait is felkínálja: mindenkinek, aki a katolikus egyházban a tanítás bármilyen feladatában részt vesz, az egyház tanításához hűen kell, hogy beszéljen és éljen, bármilyen körülmények között is van. Ehhez a korábban megtanultakon túl mindig szükség lesz a forrásokig való visszanyúláshoz, a továbbképzés egyéni vagy

59 II. János Pál Pápa, *Az igazság ragyogása*, Budapest, 1993.

60 *Az Egészségügyi Dolgozók Chartája*, Budapest 1998.

61 MKPK, *Az élet kultúrájáért*, Budapest 2003.

közösségi lehetőségeinek felhasználásához. Tudatában kell lenni annak is, hogy a tanító élete példája is mindig fontos, mert „kirakatban” van. Ezt a felelősségteljes hivatást az emberi gyengeségeken felülemelkedve, csak a Szentlélek erejében, Isten kegyelmét felhasználva lehet hatékonyan megvalósítani. Segítse az imádság az Istennek való elkötelezettség olyan fokának megvalósítását minden „tanítóban”, hogy általa Isten uralma a földön csak növekedjék.

DOBOS András

Liturgikus fegyelem a Magyar Görögkatolikus Egyházban*

TARTALOM: 1. Status quaestionis; 2. A liturgikus fegyelem fejlődése a történelem folyamán; 2.1. Hagyomány; 2.2. Közösségi rend; 2.3. Közösség más egyházakkal – egyetemesség; 2.4. A rubricizmus időszaka; 2.5. Két princípium: adaptáció és egységesítés; 3. Liturgikus fegyelem a mai magyar görögkatolikus egyházban; 3.1. A kódex; 3.2. Nyitott kérdések; 3.3. Abúzusaink okai; 3.4. A főpásztor szerepe; 3.5. Teendők

I. Status quaestionis

A liturgikus fegyelem rendkívül összetett kérdéskörét írásunk nem elsősorban egyházi, hanem inkább teológiai szempontból vizsgálja. Szükséges ezért előrebocsátanunk, hogy a téma tárgyalása során olyan dolgokra is rákérdezzünk, melyek a kánonjogász számára kézenfekvők és magától értetődőek, azaz úgy fogadja el azokat, amint azok a hatályos jogban le vannak fektetve.

A legalapvetőbb kérdés, ami e téren fölmerülhet: mi szükség van egyáltalán a liturgikus fegyelemre? Miért kellene szabályok az istentiszteletben?

Lehet, hogy az olvasók többségének bizonyos előírások meglepte mi sem természetesebb, de korántsem evidens azok számára, akik a dolgot a történész szemével vizsgálják, sem azok számára, akik, más keresztény felekezetekhez tartozóak lévén, értetlenül állnak a liturgikus szabályok roppant bonyolult rendszere előtt. Ráadásul nem kevés érv szól amellett sem, hogy a liturgikus fegyelem csupán korlátozza a híveket az igazi istencsereiben.

1. Szólnunk kell mindenekeelőtt egy szentírási, ha úgy tetszik, teológiai évről. Ha a Biblia egyes helyeit¹ nézzük, valóban kérdéses, kell-e, szabad-e egyáltalán szabályozni a keresztények istencsereit? Az igazi imádók „Lélekben és igazságban” fogják imádni az Istent –

* E rövid tanulmány alapjául a 2011. december 15-én a Hajdúdorogi Egyházmegye papsága számára megtartott rekolekciós előadás szolgált.

¹ Jn 4,19-24; Róm 8,26; Róm 12,1; Gal 4,6-10; Zsid 9,1-10,18.

- mondja Jézus a szamariai asszonynak (Jn 4,24). Ez a megfontolás inkább egyes protestáns keresztény közösségek felfogását tükrözi.
2. Aztán van egy történelmi szemléletből fakadó érv is. Úgy tűnik, hogy mindaz a gazdagság, amink van, a sokféle liturgikus család, és azokon belül is a csodálatos sokszínűség, voltaképpen egyfajta liturgikus fegyelmetlenség gyümölcse. Nemde a mi magyar nyelvű liturgiánk is egy több évszázados abúzus fejleménye? Hiszen, ha őseink elfogadták volna a pápák döntéseit, akkor ragaszkodtak volna a liturgikus nyelvek valamelyikéhez.
 3. Olykor lehetetlennek látszik megtartani a fegyelmet, legalábbis a mi Magyar Görögkatolikus Egyházunkban, ahol annyi kiadású liturgikus könyv van, de valójában egyik sem bír hivatalos jóváhagyással, és nem ritkán még a bennük található rubrikák is el-
lentmondanak egymásnak. Erre a belső ellentmondásokból fakadó évrre gyakran történik hivatkozás közösségeinkben is. Ebből még természetesen nem következik a liturgikus fegyelem teljes elutasítása, de a mindenkori előírások relativizálásának lehetősége fennáll.
 4. A pasztorális élet is gyakran szembesít olyan kihívásokkal, melyek könnyebben megoldhatóak lennének, ha kiiktatnánk bizonyos liturgikus előírásokat.
 5. Az egész kérdéskörnek komoly ekkléziológiai háttere van: ki jogosult meghozni a liturgikus szabályokat?

Ez a kánonjogban világosan rögzítve van, egyháztani szempontból viszont korántsem ilyen egyértelmű a helyzet. A keleti katolikus egyházak helyzetében a válasz nagymértékben függ attól, hogy milyen magas szinten áll az adott sajátjogú egyház szerveződése. A kérdés foglalkoztatja a latin liturgia szakembereit is. Sokak szerint például túllépi a Rómához való hűség jelét az a törvény, mely szerint a liturgikus könyvek népnyelvi szövegének jóváhagyása a Szentszéknek van fenntartva.² Ha jól meggondoljuk, faramucinak tűnik az a helyzet, hogy az Amerikai Egyesült Államok több száz főből álló püspöki kara is köteles a vélhetően a legjobb szakemberek által fordított liturgikus szövegeket egy néhány tagból álló bizottságnak megküldeni. Még

2 Cfr. 838 kán. 3 §: „A püspöki konferenciákra tartozik, hogy a liturgikus könyveknek a magukban ezekben a könyvekben megszabott határok közt kellően alkalmazott élő nyelvi fordításait elkészítsék, és a Szentszék előzetes felülvizsgálása után kiadják”; *Az Egyházi Törvénykönyv* (szerk. ERDŐ P.), Budapest 1986², 609 (a továbbiakban: CIC).

ellentmondásosabb a helyzet az olyan országok esetében, melyeknek nyelvét valószínűleg nem is sokan beszélik a Vatikán hivatalaiban.

Folytathatnánk a sort még számos olyan aspektussal, melyek megkérdőjelezik a liturgikus fegyelem létjogosultságát. Célunk természetesen éppen az, hogy ennek az ellenkezőjét bebizonyítsuk. A fentebbi felsorolás azonban már csak azért is hasznosnak tűnik, hogy érzékeltesse a probléma összetettségét.

2. A liturgikus fegyelem fejlődése a történelem folyamán

2.1. Hagyomány

Mindig hasznos a történelemhez segítségért fordulni, mert a történelmi folyamatokat megértve tisztábban látjuk a jelen helyzetünket is.

Hol kezdődik a liturgikus fegyelem története? Az Ószövetségben rengeteg szertartásra vonatkozó előírást találunk. Ám mégsem lehet kiindulási pontunk az ószövetségi kultusz, hiszen Krisztus egyszeri áldozatával megszüntette azt. Mindenesetre óriásit tévednénk, ha azt állítanánk, hogy az Úr nem adott át tanítványainak semmiféle liturgikus rendelkezést. Elég, ha a Titkos Vacsorára, az Eucharisztia megalapítására gondolunk, vagy a keresztes parancsra, noha a szentírásstudomány mai állása szerint ez a mondat így nem hangzott el Jézus szájából, hanem az őskeresztény közösség már viszonylag fejlett keresztes gyakorlatáról és teológiájáról tanúskodik.³

Sőt, nemcsak azt állíthatjuk biztosan, hogy Jézus Krisztus liturgikus parancsokat is hátrahagyott tanítványainak, hanem az exegéták és liturgikus szakemberek kutatásai alapján joggal feltételezhetjük, hogy ő maga is megtartotta azokat a rituális előírásokat, melyek egy korabeli zsidó férfira nézve kötelező erejűek voltak. Jézus kritikája nem a Törvényre magára vonatkozik, hanem annak szolgálai módon történő betartására, mely épp a Törvény szellemének mond ellent.⁴ Csupán egyetlen példát említünk: jó okunk van azt feltételezni, hogy a Titkos Vacsora teljes egészében úgy

3 P.-R. TRAGAN, „Il battesimo cristiano secondo Mt 28,16-20”, in Id. (ed.), *Alle origini del battesimo cristiano. Atti del VIII convegno di teologia sacramentaria* (Sacramentum 10), Roma 1991, 260-282; A. GRILLO (ed.), *Corso di teologia sacramentaria*, 2. I sacramenti di salvezza, Brescia 2000, 114-117.

4 Cft. Mt 23,23; Lk 11,42; Mk 2,27; Mt 5,17-19.

folyt le, mint egy hagyományos zsidó húsvéti vacsora, az ún. *széder*.⁵ Még akkor is, amikor Jézus kinyilvánítja az Újszövetség legnagyobb újdonságát, vagyis megalapítja az Eucharisziát, amennyire szükséges, hű marad a hagyományhoz. Amikor ugyanis odanyújtja tanítványainak a kenyeret, amint az elő van írva a *Hagadda*, vagyis a zsidó pászkavacsora szertartásában, és közben elmondja azokat a szavakat, amiket az Eucharisztia alapításának nevezünk, akkor semmi olyat nem tesz, ami a rituális előírásoknak ellene mondana.⁶ A Jeruzsálemi Talmudban az egyik atya tanítása így szól: «Ha valaki az áldás idején azt mondja: „Vedd, íme, a megáldott kenyér”, azzal nem töri meg a vacsora menetét. Ha valaki azt mondja: „Menjél, adj enni a teheneknek!”, azzal megtöri az áldást.» Ez a rabbinikus kazuisztika egyszerűen azt szemlélteti, hogy milyen szavaknak van helyük a vacsora szigorúan rögzített menetében, és mely szavak sértik annak szakralitását.

Jézus Krisztus az Újszövetség legnagyobb misztériumának kinyilatkoztatásával nem törte meg atyái hagyományát, hanem a legnagyobb tisztelettel illeszti be oda, ahol annak helye van. Szinte szó szerint érezzük megvalósulni: „Ne gondoljátok, hogy azért jöttem, hogy érvénytelenné tegyem a törvényt vagy a prófétákat; nem azért jöttem, hogy érvénytelenné tegyem, hanem hogy beteljesítsem”. (Mt 5,17)

Ahogy az Úr Jézus mindazzal, amit a Titkos Vacsorán tett, beleilleszkedett a hagyományba, ugyanígy az első keresztények is. Sokáig azt gondolták, a keresztény liturgia úgy alakult ki, hogy az ősegyház visszaemlékezve az Úr szavaira – „Vegyétek, egyétek...” – megismételte azokat, és szép imádságokat fűzött köréje. Ebből alakult volna ki az eucharisztikus ima, s az egész istentiszteletünk. Ma már nincs mértékadó tudós, aki ezt állítaná. Az első keresztények nem kreáltak valami újat, hanem úgy imádkoztak, ahogy megtanulták, azokkal a formulákkal, abban a meghatározott rendben. L. Bouyer, francia teológus fogalmazta meg találóan,⁷ hogy a keresztény liturgia nem valami anyátlan-apátlan fejlemény; egyedül Melkizedek az a Szentírásban, aki apa és anya nélkül való volt. A keresztény liturgiának a gyökere a zsidó liturgiában van, a zsidó liturgia gyökerei pedig az Ószövetségben találhatóak. Az ótestamentumi imák pedig szintén visszanyúlnak egy olyan egyetemes imanyelvre, mely minden vallásban föllelhető, mert

5 Cfr. C. GIRAUDO, „*In unum corpus.*” *Trattato mistagogico sull'eucaristia*, Milano 2001, 141-154.

6 Cfr. *Ibid.*, 166-168.

7 Cfr. L. BOUYER, *Eucharistie. Théologie et spiritualité de la prière eucharistique*, Tournai 1966, 21.

az végső soron az ember szívébe van írva.

Történelmi források mindenestre cáfolni látszanak egy, az őskeresztény közösségekben domináló liturgikus hagyománytiszteletet. Az első egyházi szabálygyűjtemények egyike, a *Traditio Apostolica*, miután szóról-szóra közöl egy püspök-, egy pap-, egy diakónusszentelési és egy eucharisztikus imát, megjegyzi: „A püspök a szokott formula szerint adjon hálát, de ne ismétlje feltétlenül azokat a szavakat, amelyeket mondtunk, mintha erőlködnék, hogy szóról szóra emlékezzék rájuk, amikor Istennek hálát ad. Inkább imádkozzék mindenki képessége szerint. Ha valaki tud hosszan és ünnepélyesen imádkozni, jó; egyébként mondjon rövid imát. Úgy imádkozzék, hogy az egészséges ortodoxiának megfeleljen”.⁸ Fölöttébb téves lenne azt gondolni, hogy mindez azt jelenti: ki-ki úgy improvizált, ahogy kedve tartotta.⁹ Nagyon is szigorú sémák és struktúrák szerint kellett megszerkeszteniük az imákat, persze nyilván nem íróasztalnál készültek föl az istentiszteletre, mert azok a struktúrák a „zsigereikben” voltak, csupán meg kellett tölteni azokat a megfelelő tartalommal. Azt se felejtjük el, hogy egy ilyesfajta úgynevezett „improvizáció” valóban jellemző az első századokra, de az is igaz, hogy az akkori emberek emlékezőtehetsége és a miénk között is van némi különbség. Bizonyára alulmaradnánk, ha tudásunkat összevetnénk az ókori emberével a kívülről ismert szövegek tekintetében.

Hogy miért jött el mégis az a pillanat, amikor az imaformulák rögzültek, annak nyilván nagyon összetett okai vannak. Tagadhatatlan, hogy egy nagyfokú hagyománytisztelet mindig is a keresztény liturgia része volt, és ez a fegyelem egyik alappillére. Ennek oka pedig végső soron az, hogy a liturgia – és így a liturgikus könyvek is – hittanúság. Az Egyház kezdettől fogva meg volt győződve arról, hogy amikor egybegyűlve imádkozik, akkor azt fejezi ki, amit hisz, mert a Lélek adja ajkára a szót. Ezt fejezi ki a „*lex credendi = lex orandi*” alapelv. „Amikor imádkozunk, nem fecsegünk, hanem *teologizálunk!*” – mondta Órigenész.¹⁰

8 Traditio Apostolica 9, in ERDŐ P. (szerk.), *Az Óskeresztény kor egyházfegyelme*, Budapest 1983, 88.

9 Cfr. A. NOCENT, „I libri liturgici”, in S. MARSILI (ed.), *La Liturgia, Panorama storico generale* (Anàmneseis 2), Genova 1978, 131-132.

10 ÓRIGENÉSZ, Az Imádságról 21, *Patrologia Graeca* II, 480. Órigenész a görög *βαττολογεῖν* (fecsegni) igét állítja szembe a *θεολογεῖν* (Istenről szólni) igével, a Mt 6,7 utasítása kapcsán.

2.2. Közösségi rend

A Hagomány tiszteletén túl egy másik, inkább prózai, de legalább olyan fontos szempont a liturgikus fegyelem tárgyalásánál az Egyház közösségi jellege.

A liturgia – amint a neve is mutatja – nem egyéni jámborkodás. Figyelemreméltó, hogy az istentiszteletekre milyen világias ízű kifejezéseket használtak a keresztények: a görög „*liturgia*”, a szláv „*szluzsba*”, a latin „*officium*” kifejezés mind egyszerűen a „szolgálat” szó változatai. Ezzel szemben a paraliturgikus jelenségeket általában az „ájtatosság” vagy más efféle elnevezésekkel illetjük.

A liturgia közös istenszolgálat, és megvan a maga meghatározott rendje. Hogyan is lenne, ha nem lenne? Az egyik nyilván több zsolnárt szeretne elmondani, a másik többet énekelni, a harmadik inkább a olvasmányokat részesítené előnyben. Hová vezetne, ha mindez nem lenne szabályozva? Már az Újszövetségben is látunk egy sor példát a keresztény istentiszteletet érintő fontos fegyelmi intézkedésekre – gondoljunk csak Szent Pál apostol Korintusiakhoz írt első levelére.¹¹

2.3. Közösség más egyházakkal – egyetemesség

Ahogy haladunk előre a történelemben, úgy megfigyelhetünk egyrészt bizonyos rögzülést a liturgiában (pl. szövegek, gesztusok), másrészt pedig egyfajta egységesítést.

Kezdetben minden városnak megvolt a maga liturgiája és szokásrendszere, de ahogy kialakultak az egyháztartományok, a metropóliák és a pátriarkátusok, úgy minden egyház igyekezett a saját liturgiáját azok képére formálni.¹² Ez nem kényszer hatására történt – legalábbis a kezdetekben –, hanem az egyházi egység kifejeződése volt.

Az egység megtartására való törekvésnek az istentiszteletben való megnyilvánulását a liturgikus fegyelem harmadik oszlopának tekinthetjük.

¹¹ Cfr. 1Kor 11,2-34; 14,26-40.

¹² Ennek a megállapításnak az alapja az A. Baumstark nevéhez fűződő ún. liturgikus törvények egyike: „az egységesség a liturgikus fejlődésnek nem kiindulópontja, hanem célja”; cfr. A. Baumstark, *Vom geschichtlichen Werden der Liturgie*, (Ecclesia Orans 10), Freiburg im Breisgau 1923, 29-36. Baumstark azt a korábban népszerű elméletet igyekezett cáfolni, hogy az Egyház liturgiája a kezdetben az apostolok által megalkotott egységes szertartásrendből differenciálódott az idők során.

2.4. A rubricizmus időszaka

Még előrébb haladva az időben, egyfajta erős egységesítés és egyre inkább eluralkodó rubricizmus jellemzi a liturgikus fegyelem további történetét. Ha kezünkbe vesszünk egy IX. századi liturgikus kéziratot, abban még alig találunk valamilyen rubrikát. A ma használatos Liturgikonunkban a papnak szinte minden lépése szabályozva van.

A liturgia történelmi fejlődése a XV. században megállt. Ennek egyik legfőbb oka az, hogy föltalálták a könyvnyomtatást.¹³ Innentől kezdve a bizánci egyházakban komolyabb változásról és reformról nem beszélhetünk.

Hasonló rögzülés Nyugaton is megtörtént, a Tridenti Zsinat idejében, és talán még drasztikusabban, mint Keleten, hisz ott a reform egy igen erős centralizálással járt együtt. Egészen új perspektívákat nyitott azonban a II. Vatikáni Zsinat, melyen világossá vált, hogy az egységesítés csak egy a sok szempont közül, melynek valamennyire helyet kell adnia az adaptáció, az alkalmazás, vagyis az alkalmazkodás elvének is. Mit jelent ez konkrétan? Azt, hogy a zsinat óriási szabadságot adott az egyes helyi közösségek kezébe, hogy a liturgia megfeleljen az adott közösség, tehát az egyes nemzetek, helyi egyházak, országok mentalitásának és hagyományainak. Szabadságról lévén szó, természetesen ezzel vissza is lehet élni – és sajnos bőven akad erre is példa, ami mindazonáltal nem jelenti azt, hogy maga a reform elhibázott lépés lett volna.

Az adaptáció elve a mi és általában a bizánci rítusú egyházak liturgikus fegyelme számára gyakorlatilag ismeretlen fogalom. Ez alapján érthető, hogy csak másfajta értelemben tudunk beszélni liturgikus fegyelemről Keleten és Nyugaton. A bizánci egyházakban szinte teljesen hiányzik az adaptációs elv, mert azokban a középkor vége óta semmiféle reformot nem hajtottak végre. Az úgynevezett „liturgikus reformok” valójában kimerültek a liturgikus könyvek javításában és egységesítésében, mely törekvés folytán a reformok irányítóit általában egy „ősibb”, „eredetibb” hagyományhoz való visszatérés eszméje vezérelte.¹⁴

¹³ E. VELKOVSKA – M. NIN, „Libri liturgici orientali”, in A. J. CHUPUNGO (ed.), *Introduzione alla Liturgia* (Scientia Liturgica 1), Casale Monferrato 1999², 255-258.

¹⁴ Példaként említjük Nyíkon pátriárka (†1681) liturgikus újításait, melyek háttérben egy, a görög nyelvű egyházak szokásaihoz való feltétlen hasonulási kényszer állt. A nyikoni intézkedések a szó szoros értelmében tehát nem nevezhetők reformoknak, bár így is óriási ellenállásba ütköztek, a liturgiátörténészek pedig utólag azt is igazolták, hogy a dilettáns módon

Ez a tény bennünket, görögkatolikusokat is nehéz helyzet elé állít, mert minden változtatásunk a liturgiában csak addig mehet el, ameddig az ortodox testvéregyházak ezt megteszik. Ez olykor fájdalmas tehetetlenséget jelent részünkről, de el kell viselnünk, mint az egység érdekében hordozott keresztet. Persze arról sem szabad megfeledkezni, hogy bizonyos esetekben éppen az ortodox egyházak foganatosítanak egy-egy kisebb jelentőségű, de pozitívnak tekinthető liturgikus újítást, olykor akár föl is adva kevésbé helyes gyakorlataikat, míg a görögkatolikus egyházak még mindig ragaszkodnak azokhoz.

2.5. Két princípium: adaptáció és egységesítés

A történelmi változásokat szemlélve úgy tűnik, hogy – ami a liturgikus fegyelmet illeti – Egyházunkban két hajtóerő működik egyszerre.

Az egyiket „missziós”, „inkulturációs lelkület”-nek nevezhetjük, ami azt keresi, hogyan tudná a szertartások szimbólumrendszerét minél inkább közelíteni az adott kor vagy társadalom kulturális nyelvezetéhez. Ez a szellemiség inkább megőrizni kíván abból a kultúrából, mely őt körülveszi.

A másik tendenciát „egységesítő” vagy „egyetemesítő elv”-nek nevezhetnék, mely arra törekszik, hogy a már hívő, keresztény közösség, vagyis a helyi egyház lehetőleg feladva azt, ami a sajátja, igazodjék egy magasabb szerveződés gyakorlatához.

Valójában mindkét elv és irányzat „evangéliumi”, pontosabban lehet evangéliumi, ha a megfelelő időben és helyen alkalmazták azt. Egy konkrét helyzetet említve: igencsak kérdéses az, hogy alkalmas-e a mi rítusunk úgy, ahogy van, változatlan formában a cigányság missziójára. De ugyanolyan joggal merül föl a kétely: vajon a modern ember elkényelmesedett élete elegendő alapnak bizonyul-e ahhoz, hogy „inkulturáció” címén megváltoztassuk a liturgiát?

kidolgozott és végrehajtott rendelkezések éppen a kívánt cél ellenkezőjére vezettek: a mindig konzervatívabb orosz egyház sok esetben éppen az általa régebbi formában megőrzött hagyományokat és szövegeket váltotta föl a görög egyházak újabb verzióival.

3. Liturgikus fegyelem a mai magyar görögkatolikus egyházban

3.1. A kódex

Ezen elméleti eszmefuttatás után lássuk, mit mond konkrétan a jog Magyar Görögkatolikus Egyházunkra vonatkozólag.

A Keleti Kódex 668. kánonjának 2. §-a világosan fogalmaz: „A nyilvános istentisztelet rendjének megállapítására a 657. kánonban említett hatóság illetékes, fenntartva a 199. kánon 1. §-át; az e hatóság által megállapított szabályokhoz senki más ne adjon hozzá semmit, ne vegyen el belőlük, és ne is változtasson rajtuk.”¹⁵

A Kódex maga keveset közöl az említett szabályok közül. Azok helyét másutt találjuk. A CIC és a CCEO vonatkozó helyeit olvasva érdekes különbségre lehetünk figyelmesek.¹⁶ Ahol a CIC „liturgikus szabályokról” beszél („*leges liturgicae*” – 2. kánon), a Keleti Kódex a „liturgikus könyvek előírásai” („*praescripta librorum liturgicorum*” – 3. kánon) kifejezést alkalmazza. Az eltérő szóhasználat háttérében egyrészt az áll, hogy a CCEO nem tárgyalhatja részleteiben az egyes sajátjogú egyházak liturgikus fegyelmét, hanem csak általános normákat adhat. Másrészt ez a megfogalmazás tömören tartalmazza azt is, hogy a liturgia és a jog nem két különálló valóság, melyeknek egymáshoz semmi közük. A kapcsolódási pont kézzelfoghatóvá válik éppen a liturgikus könyvekben.

A papság szempontjából a tényállás meglehetősen egyszerű: mindenkinek úgy kell végezni az adott istentiszteleteket, amint a jóváhagyott liturgikus könyvekben ez le van fektetve. Bonyolultabb kérdés, hogy ki hagyja jóvá ezeket a liturgikus könyveket. A 657. kánon részletesen rendelkezik efelől: minél magasabb szerveződésű egy adott egyház, annál nagyobb szabadsága van saját szertartásrendje fölött. A liturgikus szövegek jóváhagyása a pátriárkai egyházakban a pátriárkának, a metropoliai egyházakban a metropolitának van fenntartva, természetesen az Apostoli Szentszék előzetes felülvizsgálata és az illetékes testületek beleegyezését követően. A mi magyar egyházunk, lévén a metropoliaiainál alacsonyabb szerveződésű, köteles minden liturgikus szöveget az Apostoli Szentszéknek jóváhagyás-

15 *A Keleti Egyházak Kánonjainak Törvénykönyve* (szerk. RIHMÉR Z.), Nyíregyháza 2011, 178 (a továbbiakban *Keleti Kódex*).

16 Cfr. C. VASIL', „La legislazione delle Chiese d'oriente. Valore e significato del rapporto tra diritto e liturgia, alla luce del Codice dei Canoni delle Chiese Orientali”, in *Rivista Liturgica* 98/5 (2011), 806-809.

ra megküldeni. Ez az előírás még akkor is érvényes, ha hivatalos kiadású liturgikus szövegről van szó, pl. egy, a Szentszék által görög vagy ósláv nyelven kiadott Liturgikonról.

3.2. Nyitott kérdések

Ha mindez ilyen egyszerű és világos, akkor miért vannak mégis problémáink a liturgikus fegyelem terén? – kérdezhetné valaki.

Mindenekelőtt el kell oszlatnunk egy alapvető tévedést. Ami a szertartási előírások betartását illeti, hazánkban egyáltalán nem nagyobb mérvű a fegyelmezetlenség, mint más görögkatolikus egyházakban.

Nyilvánvaló, hogy valamiféle rendezésre a liturgikus életben szükség van. Van egy olyan Liturgikonunk, mely majdnem másfél évszázada változatlan, tele anakronisztikus szövegekkel, és itt-ott hibákkal. Van egy Szerkönyvünk, mely szintén százötven éves, és ha egyházunk komolyan veszi megszentelői tevékenységét, akkor pótolnia kell annak hiányosságait. Van egy liturgikus naptárunk, melyben ezer évvel ezelőtt „megállt az idő”, és a szenteknek a Mennyek Országába könnyebbnek látszik bejutni, mint annak lapjai közé. Van egy Evangéliumoskönyvünk, melynek nyelvezete igen felemelő és ünnepélyes, de már sok gyakorló hívünk számára sem érthető.

Sokan úgy vélik, hogy liturgikus könyveink revideálását sokáig nem érdemes halogatni, és a hivatalos megnyilatkozásokból úgy tűnik, jelenlegi egyházi vezetőink is hasonló véleményen vannak. Az elmúlt években kezdetét vette az óriási munka, de érthető, ha az eredmények még igencsak csekélynek mutatkoznak. Ha az illetékes szakemberek a legegyszerűbb megoldást választanák, vagyis a vatikáni kiadású liturgikus szövegeket vennék alapul, és azt lefordítanánk minden vonatkozó utasítással együtt, még az is roppant vállalkozás lenne. Még nagyobbnak ígérkezik a feladat akkor, ha nem egyszerűen egy meglévő könyvet fordítanak le, hanem valamelyest igyekeznek figyelembe venni a jelenleg fennálló gyakorlatot is.

Hogy egy ilyen átmenetinek tekinthető időszakban a liturgikus praxis nem egészen egységes, az magától értetődő. Más sajátjogú egyházak példái is azt mutatják, hogy hasznosabb türelmesen kivárni a megfelelő időt, mint idejekorán rendelkezéseket és könyveket kibocsátani; ellenkező esetben egyik újabb liturgikus kiadvány a másikat fogja majd érni, mely jelenség hatványozottabban károsabb, mint a megfelelő szövegek és utasítások hiányából fakadó bizonytalanság.

3.3. Abúzusaink okai

Egy ilyen átmeneti idő persze nem lehet mentség mindenféle liturgikus fegyelmezetlenségre. Talán az Úr Jézus után mondhatjuk szabadon: elkerülhetetlen, hogy abúzusok ne legyenek. Ugyanakkor nem lenne bölcs teljesen egyformán megítélni a liturgikus előírásoktól való eltéréseket, azokat ugyanis a legkülönbözőbb okokra lehet visszavezetni.

1. Az anomáliák gyökerénél könnyen megbújhat az egyénieskedés szelleme, mely minden liturgikus szolgálatot teljesítő személyt megkísérthet, kezdve a kántortól egészen a püspökig. Egy viszonylag gyakoribb jelenség – példának okáért – a perikópák önkényes megváltoztatása. Lehet, hogy egyszerűbb egy esküvőn a korintusi levél Szeretethimnuszáról prédikálni, mint helyesen értelmezni a homíliában az efezusi levél előírt szakaszának meghaladott vagy akár kínosan hangzó szavait: „a férj feje az asszonynak”. (Ef 5,23) Ez azonban senkit nem jogosít föl arra, hogy a szónoki képességeinek kibontakozása érdekében önkényesen semmibe vegyen egy világos utasítást. Az is bizonyos, hogy a Liturgikonunkban föllelhető szavak egyikét-másikat szerencsésebb szinonímával is vissza lehetne adni, de ugye nem kérdéses, hová vezetne az, ha mindenki ott cserélgetné a szavakat, ahol éppen tetszik.

Az „egyéneskedés” veszélye természetesen közösségi szinten is fennállhat: bármely egyházközségnek imponálóan hat egy, a kántor vagy a pap részéről kiinduló, „saját hagyomány” kialakítására irányuló törekvés, főként, ha ezzel el tudnak kápráztatni például egy templombúcsúra összegyűlt vendégközönséget.

2. Abúzusaink oka nem ritkán egy bizonyos lelkipásztori kényelmességben keresendő, mely talán még erősebb kísértés, mint az előző. Gondoljunk csak arra, milyen könnyen elmarad egy-egy szertartáson a tömjénezés, vagy milyen gyorsan sikerül nem egy esetben elvégezni a Szent Liturgia előtt a proskomídiát.
3. Semmiképpen nem zárható ki a pasztorális indok sem. Jelenlegi körülmények között érthető, ha egy több filiát ellátó pap az időhiány és a kényszerű „pluricelebráció” miatt nem tudja magát mindig tartani a normákhoz.
4. Részben már tárgyaltuk, de néhány szó erejéig e helyütt is meg kell

említenünk, hogy milyen problémák fakadnak a megfelelő szövegek vagy előírások hiányából. E tekintetben Szerkönyvünk, melyben nincs ima sem gépjármű megáldására, sem kisebb, templomon végzett munkálatok befejezését követő hálaadásra, kiváló illusztrációként szolgál.

5. Bőven találunk ellentmondásokat magukban a jóváhagyott liturgikus könyvekben is, nem beszélve a főpásztori körlevelekben vagy más módon közölt előírásokról.
6. Talán a legnagyobb és legsúlyosabb ok a tudatlanság és az értetlenség.¹⁷ Nyilvánvaló, hogy a celebráns nem tud, vagy csak nehezen tud azonosulni egy olyan előírással, amelyet nem ért.

Nagyon sokan nem tudják elfogadni a bizánci egyház ősi gyakorlatát, mely szerint a Nagyböjt hétköznapijaira nincs Szent Liturgia előírva. Csakhogy így az Előszenteltek Liturgiájának végzése értelmét veszti; nem más az, mint egy „nagyböjti díszlet”. Az pedig már az abszurdum határát súrolja, ha azokon a napokon, melyekre Előszenteltek Liturgiája van előírva, még reggel egy „rendes” Aranyszájú Liturgiát is végeznek.

Felületes ismeretből is gyakran fakad félreértés. Egészen gyakori abúzusnak mondható a megszentelt műróval történő miroválás a lítiás ünnepeken, melyre részben a két szó közötti képzettársítás ad okot, részben a bérmálás szentségének és az oltárszentelésnek fenntartott megszentelt olajjal kapcsolatban tapasztalható érzéketlenség. Érdekes, hogy a más hagyományokban oly nagy tisztelettel övezett és gonddal őrzött szent műró hogyan vált nálunk bizonyos szertartások kellékévé (klerikus és szerzetes temetése, harangszentelés), elveszítve ezáltal azt a sajátos szimbolikáját, mely korábban csak a Szentlélek templomaként szolgáló élő testtel – és a Krisztusnak soha nem élettelen testét jelképező templommal és oltárral – volt összekapcsolható. Éppen ezért, bármilyen ősi is, kérdéses az a gyakorlat, mely szerint az áldozópap temetésén a holttestet a Krisztus „életre szóló jó illatára”¹⁸ emlékeztető műróval öntik le. Ennek explicite

17 A rubrikák középkortól kezdődő megszaporoását talán éppen a korabeli papság nagyfokú képzetlensége és tudatlansága okozta. Az előírások szolgai betartása valamennyire betöltötte a mélyebb megértés hiányából fakadó űrt. Egy egyszerű példa: a Triszágion után szinte minden Liturgikon figyelmezteti a papot, nem szabad a magas trónba ülnie, de már egyik sem magyarázza, miért.

18 Cfr. 2Kor 2,15

sem a magyar Szerkönyben nincs nyoma, sem az annak sok esetben alapjául szolgáló kijevi euchologionokban, lévén, hogy mindkettő „olaj”-ról szól, míg a bérmálásnál a magyar szöveg kifejezetten bérmaolajat, a szláv „szent műrót” említ.¹⁹ Ez a példa jól érzékelteti, hogy egy szent dolog iránti érzékenység elhalványulásának egyik fokáról egyenes út vezet a következőig.

Az Egyház liturgikus előírásai bármelyikének megszegése valamilyen módon sérti az egyházi fegyelem mindhárom oszlopát: a hagyományt, a rendet és az egységet. Különösen súlyosnak mutatkoznak azok az abúzusok, melyek direkt módon sértik az Egyház egységét. Ilyen a *kommemoráció* megtagadása, mely büntetésként a nagyobb kiközösítést is maga után vonhatja.²⁰ Ez a kánoni büntetés plasztikusan cáfolja azt az elképzelést, mely szerint a jognak és a liturgiának mint két teljesen külön valóságnak semmi közük nincs egymáshoz.

Fontos még megjegyezni: a liturgikus előírások betű szerinti betartása, legyen az a rubrikákhoz való mégoly szolgálai ragaszkodás is, nem mindig jelent hűséget magának a liturgiának a szelleméhez. Ma már sokak számára leginkább megmosolyogtató emlék, hogy egyes vidékeken a papok a szent ruhák felöltésekor az övet előbb vették magukra, mint az epitrakheiont, csak mert a Liturgikon magyar kiadásában véletlenül fölcserélődött a sorrend. Elvileg betartják az előírást abban az egyházközségben is, ahol minden liturgikus értelemben vett köznapon ún. gyászliturgiát végeznek, tropárral, kontákkal, szentírási szakaszokkal együtt, hiszen ezt nem tiltja semmilyen rendelkezés, csak kérdés, nem sérül-e éppen az előírások lelkülete azáltal, hogy az elhunytakért végzett Szent Liturgia lesz az eucharisztikus ünneplés rendes formája.

19 Görögkatolikus Egyházi Szerkönyv (Euchologion), Budapest 1964, 135. 14; *Требникъ Митрополита Петра Могили*, I, Киев 1646 (reprint 2011), 786. 66. A ma használatos görög és moszkvai kiadású könyvek egyáltalán nem említik ezt az olajjal történő megkenést, bár a középkorig szokásban volt. Areopagita Dénes említi a klerikusok esetében, de elég egyértelmű, hogy nem műróval történik (a bérmálásnál a τῷ χειροποιεῖται μύρω, a temetés szertartásánál a το ἔλαιον szó szerepel), cfr. *De ecclesiastica hierarchia* 2,2,7 illetve 7,2, in *PG* 3, 396.556. Thesszalonikai Simeon is ismeri a szokást, mely szerint elhunytat az oltárnál égő mécses olajával öntik le. Említi azt is, hogy egyes helyeken a betegek kenetének olajából tesznek el, s azzal öntik le a holttestet, cfr. *De sacro ritu sancti olei*, in *PG* 155, 515-518. II. Niképhorosz konstantinápolyi pátriárka († 1261) élesen elítéli ezt a szokást, és szemére veti azoknak, akik aszerint járnak el, hogy nincsenek tisztában azzal, mire való a betegek kenetének szentsége, cfr. *Contra eos qui dicunt mortuos sacro oleo unguendos esse*, in *PG* 140, 805-808.

20 *Kelei Kódex*, 1438. kánon, 330.

3.4. A főpásztor szerepe

A liturgikus fegyelem megőrzésében kiemelkedő szerepe van a megyéspüspöknek. A CCEO 199. kánonjának 2. §-a hangsúlyozza, hogy ő „az egész liturgikus élet irányítója, előmozdítója és őre a rábízott eparchiában”, ezért „ügyeljen rá, hogy ezt a lehető leginkább ápolják és az adott sajátjogú egyház előírásai, valamint törvényes jogszokásai szerint szervezzék meg.”²¹ Éppen azért fontos megvizsgálni, mi az esetleges abúzusok forrása, hogy azokra megfelelőképpen reagálhasson.

Adott helyzetben fontosnak tűnik, hogy gondoskodjék a szükséges liturgikus nevelésről és tanításról, előfordulhatnak persze olyan esetek is, amikor a szankcionálást sem kerülheti el. Ha pedig bizonyos abúzusok elburjánzanak – elsősorban pasztorális okokra való hivatkozással –, kérdéses, hogy megfelelő-e az előírás, s nem kell-e azon változtatnia. A törvény alapja ugyanis végső soron a szeretet, s baj akkor keletkezik, ha a törvényhozó – legyen az püspök vagy magasabb hatóság – hűtlenül saját küldetéséhez, nem veszi figyelembe a közösség szükségait és igényeit.²² Ekkor ugyanis hasonlóná válik azokhoz a farizeusokhoz, akik maguk elviselhetetlen terhet raknak az emberekre, maguk viszont egy ujjal sem mozdítanak azon.²³ Ez fölöttébb nehéz feladat, hiszen nem könnyű megkülönböztetni a jogos igényeket a kényelmességtől.

3.5. Teendők

Zárásként meg kell válaszolnunk a kérdést: mit tehetünk mi a liturgikus fegyelem megszilárdulása érdekében, illetve mit ne tegyünk, mert azzal esetleg veszélyeztetjük azt.

Mindenekelőtt alázattal tudomásul kell vennünk, hogy átmeneti időszakot élünk. Sokan hiányolják a szabatos előírásokat, ám az oktató jellegű iránymutatások időnként célravezetőbbek lehetnek a konkrét előírásoknál. Ez a szellemiség nyilvánult meg abban a kis kézikönyvben, melyet a Hajdúdorogi Egyházmegye és a Miskolci Apostoli Exarchátus Liturgikus Tanácsa állított össze és adott ki 2010-ben „Útmutatások a Szent Liturgia végzéséhez” címmel. Nem feltétlen kell idegenkedni egy olyan tendenci-

²¹ *Keleti Kódex*, 72.

²² Cfr. R. CIVIL, „La Liturgia e le sue leggi”, in B. Neunheuser(ed.), *La Liturgia, momento nella storia della salvezza* (Anàmneseis 2), Genova 1979², 182.

²³ Lk 11,46.

ától, mely e kiadványban is észlelhető, amikor bizonyos kérdésekre több megoldási javaslatot ad. Talán pontosan egyfajta egészséges szabadságot kellene elfogadnunk az olyan kérdésekben, amelyek valójában irrelevánsak. Hová vezetne, ha a rubrikák száma mindig csak növekedne?

Az újra, a változásra való nyitottság – tiszteletben tartva az egyházi hagyományok szentségét – a keresztény ember alaplelkületének része, a bármilyen reformtól való hisztérikus ódzkodás ezért súlyos kérdéseket vet föl. Legáltalában olyan súlyos probléma és egyben az identitászavar jele is más egyházak szokásainak megértés és bárminemű kritikai vizsgálat nélküli utánzása.

Megértés nélkül semmilyen liturgikus előírás nem célravezető. A pap-ság liturgikus önnevelése és a hívek liturgikus oktatása a legfontosabb tényezők közé tartozik, melyek hiányában – ahogy a történelem számos esetben igazolta – minden reform és liturgikus rendezés rövid időn belül kudarcot vall.

Érdeemes megfontolni egyes ortodox teológusok véleményét, miszerint a keleti egyházak szemléletében a liturgikus előírások rendszere, a Tipikon, mindig egyfajta ideált mutat föl. A Tipikon célja – ahogy Szkaballanovics fogalmaz – nem az, hogy „az istentiszteletet törvényileg szabályozza annak legapróbb részleteiben, miközben kiiktatja a törvényt betartók minden szabadságát, hanem inkább az istentisztelet magas ideálját akarja megfesteni. Szépsége által ugyanis előidézi azt a törekvést, mely akaratlanul is annak mindenkorai megvalósítására irányulna, mégpedig teljes mértékben, és lehet, hogy nem a lehetőségekhez mérten, mint ahogy ez történik bármely ideál megvalósítása, minden magas példakép követése esetén. Lényegéből kifolyólag ilyen Krisztus egész törvénye: nem a maga teljességében és mennyei magasságában megvalósítandó, hanem az isteni fönség által az emberben fölserkentett vonzalom magának a törvénynek a megvalósítására”.²⁴

Ez a szemléletet némileg emlékeztet a keleti egyházak szigorú böjti fegyelmére. Míg a latin egyház egyfajta emberközeli minimumot ír elő, a külső szemlélőben visszatetszést kelthet, hogy az ortodox egyházakban még érvényben lévő ősi böjti előírások jóformán nem tesznek különbséget a világban élő hívek és a legszigorúbb monostorok lakói között. Természetesen itt is arról van szó, hogy a szabályok rendszere egyfajta ideális esetet ír le, melynek csak kevesen képesek teljesen eleget tenni. Ennek hátterében

24 М. Скабалланович, *Толковый Типикон. Объяснительное изложение Типикона*, Киевъ 1913, 448.

azonban nem az esetleges kudarc, vagyis az előírások meg nem tartása fölötti zsarnoki kéj búvik meg; a liturgikus előírásokra nem szabad úgy tekinteni, mint a mesebeli Hamupipóke számára a gonosz mostohaanyjától kieszelt álnok feladatokra. A vezérlő elv nem más, mint az alázatra nevelés bölcs pedagógiája: Isten előtt senki nem dicsekedhet sem a böjtyével, sem az imádságával.

Végül egy lényeges megjegyzés: a liturgikus könyvek olyan furcsa kiadványok, melyeket először használni kell, s utána törekedni a megértésükre. A használatukból következik a megértés.²⁵ Minél aktívabban bekapcsolódunk az Egyház gazdag liturgikus életébe, annál inkább föltáruul előttünk annak harmóniája és szépsége, annál világosabban fogjuk látni azt is, hol van szükség arra, hogy változtassunk azon.

²⁵ Cfr. „Editoriale”, in *Rivista Liturgica* 98/3 (2011), 376.

OBBÁGY László

A magyar görögkatolikus egyház katekézisének története a 20. században*

Első közlemény

TARTALOM: Elöljáróban; Bevezetés; 1. Bacsinszky András (1772-1809); 2. Papp Antal (1912-1913); 3. Miklósy István (1913-1937); 4. Dudás Miklós (1939-1972).

Elöljáróban

A Teremtés Könyve tanúsága szerint Izsák végigjárta az apja által ásott és az ellenséges filiszteusok által betömött kutakat, s a civakodás és ellenségeskedés ellenére újra kiásta azokat.¹ Úgy is fogalmazhatnánk, hogy Izsák meg akarta ismerni az apja, az ősei által teremtett értékeket, amelyeket az ellenség eltakart előle, használhatatlanná tett vagy megsemmisített, s amelyek számára is értékesek lehettek, sőt az életet jelenthették.

Negyven év „filiszteus” – foglazzunk finoman – kút-betemető magatartását túlélve, a jelen civódásai közepette magunk is atyáink értékeit keressük. Katekézisünk száz éves történetének feltárása az őseink által ásott kutakat végigjáró út része; azért fontos számunkra, mert tisztában vagyunk azzal: jövőt csak az építhet, aki ismeri és értékeli a múltját. Apja nyakából többet lát a gyerek; mi is szélesebb látókörrrel és odaadóbb lelkesedéssel végezzük a katekézis örömteli feladatát, ha megismerjük azt a rögös utat, amit eleink kemény küszködéssel – nyilván hibáktól sem mentesen – végigjártak, s amelynek értékeit átmenteni elemi kötelességünk.

Munkám elején – mindenekelőtt az 1950-1990 közötti időszakra vonatkozóan – szeretném előre jelezni, hogy minden mondatot az egyházam és paptestvéreim iránti szeretettel, élők és holtak iránti tisztelettel, a bántás legcsekélyebb szándéka nélkül, ugyanakkor tényszerűen, az igazságnak megfelelően igyekeztem leírni. Annak ellenére, hogy nyilván sok-sok el-

* A kutatás, amelynek alapján a közlemény készült, 2001-2002-ben történt, a XX. Század Intézet támogatásával.

¹ Vö. Ter 26,15kk.

tűnt, eltüntetett adat miatt a teljes objektív álom marad a kutató számára, bízom benne: belelátunk kissé ama negyven esztendő diktatúrájának a katekézist is évtizedekig megbénító légkörébe, s az újonnan felnövekvő papi nemzedék is kézzelfogható közelségben érzékeli mindazt, ami történt, és értékeli még inkább azt a szívós és csendes helytállást, hit- és egyház-hűséget, bölcsességet és türelmet, amelyről papságunk messze túlnyomó többsége ebben az időszakban tanúságot tett.

Bevezetés

A tanítás a püspök kötelessége és felelőssége az egyházban. Ebben a felelősségben osztoznak a papok, hittanárok és hitoktatók, a katekézis munkásai, akik tevékenységüket a főpásztor megbízása és iránymutatásai alapján végzik. Nyilvánvaló tehát, hogy – bár a püspöki körlevelek óhatatlanul csak a valóság egyik szeletét adják – hitoktatásunk történetének feldolgozásához elsődleges és nélkülözhetetlen a főpásztorok hivatalos megnyilatkozásainak ismerete. Munkánk során ugyanakkor igyekeztünk felhasználni a katekézis „hétköznapjainak” feltárásában segítő forrásokat – újságokat, leveleket, jegyzőkönyveket, feljegyzéseket – is, amelyeket a Hajdúdorogi Egyházmegye Levéltárában, illetve a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárban² folytatott kutatásaink során ismertünk meg.³ Írásunkban a püspökök szolgálati idejét tekintjük egy-egy fejezetnek.

2 A Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárban elsősorban az Állami Egyházügyi Hivatal iratait igyekeztünk keresni. Megtudtuk, hogy a Hivatal meglévő iratait a rendszerváltás után a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Önkormányzat adta át a Szabolcs-Szatmár-Bereg Megyei Levéltárnak, az 1975-tel kezdődő évkörrel. Az ezt megelőző iratanyag hollétét nem sikerült kideríteni. 1996-ban a szigorúan bizalmas, külön őrzött tanácsi iratok rendezésekor találtak és adtak át még két doboznyi egyházügyi vonatkozású iratanyagot az 1950–1982. közötti évekből. Nyilvánvaló tehát, hogy jelentős mennyiségű irat hiányzik, s ami fellelhető, az is meglehetősen foghíjas.

3 Kutatásaink nem teljesek, de a teljességre törekvés ebben az esetben szinte lehetetlen vállalkozás is lenne. Egyházi vonalon egyrészt nem tártuk fel a Miskolci Exarchátus levéltári anyagát, másrészt a lehetőség igen széles: akár valamennyi egyházközség levéltárát végig lehetne kutatni, s bizonyára újabb és újabb adalékok kerülnének elő. A kommunizmus időszakának témánkkal kapcsolatos tényfeltáráshoz pedig hozzátartozna a Borsod-Abaúj-Zemplén Megyei Levéltárban, illetve a Hajdú-Bihar Megyei Levéltárban fellelhető ÁEH-s iratok, valamint a Megyei Tanács Művelődési, illetve Oktatási Osztályai anyagában, a Hazafias Népfront anyagában, de akár a helyi Tanácsok anyagában található, hittan-oktatással kapcsolatos iratok s még inkább – ne legyünk naivak – a katekézissel összefüggő belügyminisztériumi iratok (!) megismerése is. Bízunk azonban abban, hogy már az általunk földolgozott és ismertetett adatok is bővíthetik ismereteinket, az ifjabb nemzedékeket pedig további kutatásra ösztönözhetik.

I. Bacsinszky András (1772-1809)

Bár bő száz évvel megelőzi a tárgyalt időszakot, a történelmi összefüggések miatt előzményként mégis meg kell említenünk Bacsinszky András munkácsi püspök nevét, illetve az általa 1802-ben kiadott *Kis Ruszin Katekizmust*, amelyet a főpásztor „*a kisgyermek és minden ifjú sarjadék harmonikus és kifogástalan tanítása végett*” jelentetett meg.⁴ A katekizmus kézbe adása kapcsán a püspök körlevelet ír:

*„Minden egyes lelkipásztor legelső és legnagyobb kötelessége, hogy a kisgyermeket, eszmélésük kezdetétől egészen addig, amíg azok önálló jövődöbéli élete meg nem szilárdul [...] úgy törekedjen tanítani, hogy a szent gyónásra képesé vált gyermekek a számukra fontosabb részeket emlékezetből tudják; ezt követően pedig, amíg a házasulandó korig el nem jutanak, a többi igazhitű keresztény tudományt ki-ki tehetsége és lehetősége szerint sajátítsa el, és ebből a házasságkötést megelőzően, a kézfogó után parókusánál vizsgát tegyen.”*⁵

A főpásztor rendelkezése szerint senki „*e tudomány elsajátítása nélkül székes kántorságra nem alkalmazható*”; az esperesnek pedig kötelessége ellenőrizni, „*milyen a parókus katekizálása, gondos-e vagy hanyag.*”⁶ A katekizálást, írja Bacsinszky, nemcsak az isteni, evangéliumi törvény követeli meg, hanem császári-királyi pátens is, ezért a katekizációra nem járó gyerekek szüleit jelenteni kell a vármegyei hatóságoknak. Ettől függetlenül Bacsinszky évi négy alkalommal jelentést kér a katekizálásban részt vevő gyermekek számáról. Ahol „*nacionális iskolák*” működnek, ott a helyi parókusoknak kötelességévé teszi, hogy ellenőrizzék: a tanulók nemcsak írni, olvasni tudnak, de ismerik a katekizmust és egyházuk énekeit is.⁷

Bacsinszky András katekézis iránti elkötelezettsége kiváló indíttatást ad a Hajdúdorogi Egyházmegye későbbi főpásztorai számára is.⁸

4 „Bacsinszky András püspök körlevele”, közli Udvari István egyetemi tanár, in *Görögkatolikus Szemle Kalendáriuma 1999*, Nyíregyháza 1998, 114-115. – Ez a katekizmus kulcsmű; több, mint tíz kiadást ért meg. Mikita Sándor munkácsi egyházmegyes pap magyar nyelvre is lefordította, amely szintén számos kiadásban látott napvilágot. (Bacsinszky katekizmus hasonmás kiadásban Nyíregyházán 1997-ben megjelent.)

5 Op. cit. 114.

6 Op. cit. 115.

7 Vö. UDVARI I., „A munkácsi egyházmegye oktatásügye a XVIII. században”, in JANKA, GY. (szerk.), *Örökség és küldetés*, Nyíregyháza 2001, 80.

8 Bacsinszky mellett érdemes említést tennünk Tarkovics Gergelyről, az első eperjesi püspökről, akinek még Hajdúdorogon kelt esperesi körlevelei ugyancsak „a keresztényi tudományok

2. Papp Antal (1912-1913)

Miután 1912. nov. 17-én gróf Scapinelli Raphael laodiceai érsek, bécsi apostoli nuncius életbe lépteti az egyházmegyét, 1912. november 21-én megjelenik Papp Antalnak mint hajdúdorogi apostoli kormányzónak első körlevele.⁹ Ez az első főpásztori szöveg többek között a katekézis ügye iránti elkötelezettségről is árulkodik:

„Most, amikor Isten segítségével új egyházmegyénk vezetését megkezdem, Önökhöz intézett jelen első főpásztori szövegemben azon irányelveket óhajtom röviden megjelölni, amelyek hű követését mindnyájuktól remélem és kívánom.” Ezen irányelvek között elsődleges a tanítás kötelezettsége:

„Lelkipásztori működésük első és fő szabályozója az édes Üdvöztőnek a katolikus anyaszentegyházunk által feltve örökölt és a Szentlélek erejével fenntartott isteni tanítása legyen. [...] Krisztus papjainak nemcsak az a kötelességük, hogy a szent katolikus hitet megtartsák s eszerint éljenek, hanem arra is kötelezve vannak, hogy a gondjaikra bízott lelkeket az igaz hitre oktassák, ezek hitét megerősítsék, folyton ápolják és védelmezzék...”

Hogy ebben a pontban konkrétan a hitoktatásra gondol az apostoli kormányzó, az abból derül ki egyértelműen, hogy a körlevél végén, a gyakorlati kérdések között megjegyzi: „a hitoktatás és a predikálás nyelve továbbra is olyan marad, aminő eddig volt.”

„A hittudományok s egyéb hasznos tudományok kellő ismeretére” is felhívja a püspök a papság figyelmét, „hogy hitük ésszerű, sziklaszilárd legyen és így képesek legyenek híveiket is megerősíteni az igaz hitben...” Hogy vehetné fel a harcot a hitközönyös és vallási tudatlanságban lévő társadalomban „az az áldozópap, aki theologiai tanulmányainak befejezése után a tudományokkal csak ritkán, felületesen és kelleetlenül foglalkozik? ... Mások csak saját javukra

tanításának és a katekizálásnak” a fontosságát tükrözik. – Udvari István – akinek ezúton is köszönetet mondunk ez irányú értékes kutatásaiért – Grigássy M. tanításról, katekizálásról szóló körleveleit is említésre méltónak tartja. Vö. *op.ult.cit.* – Tarkovicsról részletesebben ld. UDVARI I., „Bacsinszky András munkácsi és Tarkovics Gergely eperjesi megyéspüspökök kapcsolata Szabolcs Vármegyével és a Hajdúsággal”, in *Levéltári Évkönyv XII.*, Nyíregyháza 1997, 142-144.

9 Papp Antal, aki 1912. tavaszán lett munkácsi püspök, közel egy évig, Miklósy István kinevezéséig apostoli kormányzóként a Hajdúdorogi Egyházmegyét is irányította. Utolsó körlevelét, melyben bejelenti Miklósy kinevezését, 1913. október 5-én írta. (Ugyanő később, 1924-1945 között a Miskolci Apostoli Exarchátus apostoli kormányzója lesz.)

tanulnak, a papnak hívei javára is tanulnia kell, hogy őket az élet bármely nehéz körülményei között jó és üdvös tanácsokkal láthassa el... – A tanulás azonban nem végső cél; ezt a tudást tovább is kell adni. *„A megszerzett és szorgalmas tanulással örökött theologiai ismereteket csak eszközöknek tekintésük, amelyek segítségével a lelkek üdvözítésére törekvő magasztos hivatásuknak könnyebben megfelellhetnek.”*

Az első körlevél buzdítását követően a későbbiekben – meglepően szigorú levelek tanúskodnak róla – a katekézis ellenőrzésére is komoly gondot fordít a püspök.¹⁰ A kerületi esperesek számára pedig többek között előírja: a templomok és iskolák látogatása kapcsán *„beható vizsgálat tárgyává teendő, hogy a hitoktatási napló pontosan vezetettik-e.”*¹¹

Amellett, hogy folyamatosan közli a vallás- és közoktatásügyi minisztérium intézkedéseit, többször ajánl könyveket a nagyontisztelendő

¹⁰ 698/1912. alatt Hudáky Gyula hodászi h. lelkész kérvényezi, hogy Kántorjánosiban (filiájában) hadd tartsa a heti egy hittanórát a kántortanító, mert a rossz közlekedési viszonyok miatt ez az út neki három és fél órájába kerül. A püspök véleményezést kér, majd válasza igen, de: „Felhívom azonban Tisztelendőségedet, hogy a kántortanító hitoktatását havonként legalább egyszer ellenőrizze s ez alkalommal főképp az erkölcsi nevelés céljából tartson összefoglaló ismétlést az átvett anyagból. A tanulókat a karácsony és húsvét előtti szentgyónáshoz in persona lesz köteles Tisztelendőséged a fiókegyházban is előkészíteni.” (Ungvár, 836/1913.) – Rakóvszky Gyula nyírmadai h. lelkészt számon kéri a püspökség, mert a pusztadobosi iskolában (filiája) az 1911/12. tanévben nem végzett hitoktatást. A lelkész válasza: „Alulírott hódolattal és alázattal vagyok bátor Méltóságodnak folyó évi 9883. sz. atyai megkeresésére a következőkben válaszolni. – „Az elmúlt tanévben a pusztadobosi iskolában a hitoktatást nem végeztem rendszeresen, mert a nevezett filiális hitközség három kilométernél is tovább van a matertől, a hová gyalog rossz és ugyyszólván igen gyakran járhatatlan uton egészségem kockáztatása nélkül nem mehettem el, fogatom pedig nem lévén, s én a ki az egyházmegye közmondássá vált legszegényebb helyén vagyok, a legjobb akaratom mellett sem fizethetek három-négy koronát egy kimenetelért, mert magam is számalomra méltó anyagi helyzettel küszködöm. A hitoktatást az én ellenőrzésem mellett az ott működő és buzgó tanító végzi, kinek eredményes tanításáról magam is meggyőződtem, de meggyőződést szerezhet bárki is.” (Nyírmadai Gör. Kat. Lelkészi Hivataltól, 201/1912.) – A püspök nem fogadja el a magyarázkodást: „A kötelező hitoktatásnak elmulasztása mentségül felhozott indok igazolásul el nem fogadható. ... Elvárja az Egyházmegyei Főhatóság Tisztelendőségedtől, hogy a jövőben ezen egyik legfontosabb kötelességének, a hitoktatásnak lelkiismeretes pontossággal és buzgón fog eleget tenni.” (Ungvár, 2260/1913.)

¹¹ 123/1913. sz. alatt.

klérusnak,¹² és nemegyszer ír biztató sorokat a hitoktatókhoz.¹³

3. Miklósy István (1913-1937)

A történelmi körülmények – az egyházmegye megszerzésének nehézségei, mindenekelőtt a debreceni bombamerénylet és az ehhez kapcsolódó események,¹⁴ majd a világháborús történések – ismeretében nyilvánvaló, hogy Miklósy püspök tevékenységének első szakaszában nem a hitoktatás fontossága, hanem mindenekelőtt a túlélés az elsődleges kérdés. Miklósy István nem írt programbeszédet. Körlevelei katekézissel kapcsolatos mondandójának legnagyobb részét különböző hittankönyvek, segédkönyvek ajánlása teszi ki. Ajánlja többek között Melles Emil és Szemán István *Szertartástan* könyveit,¹⁵ Rusznák Miklós liturgia-magyarázó műveit,¹⁶ Demkó Sándor új *Szertartástanát*,¹⁷ Krajnyák Gábor *Görög Katolikus Kis*

12 2060/1913. A főpásztor Dr. Sztripszky Hiador könyvét ajánlja, „A görög kultúra nyomai az Árpádok korában” cím alatt. Az „*alapos készütséggel összeállított tudományos ismertetés [...] azon történelmi, archeologiai és irodalmi nyomokat tárgyalja, amelyek azt bizonyítják, hogy a görög szertartású egyház egykor a fajmagyarság között mily nagy teret hódított. A könyv függeléké két dolgot tartalmaz: 1. A görög szertartású magyar nyelvű irodalom bibliographiáját 1754-től, és 2. Aranyaszájú szt. János liturgiájának Krikszálusi-féle fordítását.*” – 2453/1913. A főpásztor a papság figyelmébe ajánlja „*a bécsi első keresztény nemzetközi nevelésügyi kongresszuson előadott A magyar népoktatás szervezete és állapota*” című tanulmányt, amelyet Ember Károly lovag, budapesti tanítóképző-intézeti igazgató nagy gonddal, érdekes és hasznos tartalommal írt meg.” – 4463/1914. sz. alatt – már csak „*a munkács egyházmegyei ntőde klérusnak*” – ajánlja dr. Katschthaler János bíboros, salzburgi érsek *Katolikus Ágazatos Hittan* című művét, dr. Kiss János fordításában, magyar műszótárral ellátva. (Ugyanezt a könyvet Miklósy püspök évek múlva, 303/1918. alatt ajánlja majd.)

13 1212/1913. Biztatás a Katolikus Hitoktatók és Hittanárok Egyesülete június 30 – július 4. közötti budapesti kongresszusán való részvételre. Ezt a nt. urak tavaszi gyűlésükön tárgyalják meg. Aki helyettesítéséről gondoskodik, annak részvételét a főpásztor készséggel engedélyezi. – 2130/1913. A milánói ediktum 1600. évfordulója kapcsán meghirdetett jubileumi szentév megnyitó bulláját közlő körlevélben külön szól „*a jubileum magasztos indító okáról és kiváló lelki hasznáról*”, illetve hogy „*a hitoktatók ismertessék meg mindezt a gondjaira bízott iskolás gyermekekkel is s őket a búcsúban való részesülésre buzdítsák.*”

14 A bombamerénylet részleteiről kiváló összefoglalást ad PIRIGYI, I, A debreceni bombamerénylet, in *Görögkatolikus Szemle Kalendárium*a 1999, Nyíregyháza 1998., 55-71.

15 3030/1914.

16 3605/1914.

17 1696/1926. „Az elemi népiskolák használatára Demkó Sándor miskolci hitoktató új *Szertartástant* állított össze, amelyet 1513/1926. sz. intézkedéssel jóváhagytam és kinyomatását engedélyeztem. Elrendelem, hogy ezt a lelkész urak elemi népiskoláink V. és VI. osztályában tankönyvvül használják. Az összeállító valóban értékes, hézagpótló munkát végzett. Könyve népiskolai növendékeinknek szertartási oktatására alkalmas.” – A *Szertartástan* mellett

*Bibliáját,*¹⁸ Kiss Andor *Egyháztörténelmét.*¹⁹ A hittankönyvek használatát kötelezővé is teszi.²⁰

- 805/1928. alatt – a szerző imakönyvét is ajánlja a püspök: „*Demkó Sándor okl. hittanár, miskolci hitoktató a tanulóifjuság használatára, Vigyázatok és imádkozatok címmel, alkalmas imakönyvet állított össze, amelyből a növendékek az oltárszolgálatot (ministrálást) könnyen megtanulhatják. A szerző ismerteti a most említett szolgálat szabályait s ezeknek helyes, egyöntetű betanítását szemléltető képekkel törekszik megkönnyíteni. A sz. gyónási s áldozási ájtosságokat magyarzatokkal kíséri. A könyvet Nagyoniszteendősegtelkeknek, kivált a hitoktatóknak melegen ajánlom.*”
- 18 1728/1928. „*Dr. Krajnyák Gábor szsz. ülnök, budapesti segédlelkész kiváló szakértelemmel és csinál dolgozta át szertartásunknak megfelelően Karácsonyi Sándor elemi iskolai katolikus bibliai tankönyvét Görög Katolikus Kis Biblia címen, a népiskolák III-IV. osztályai számára. E könyv beszerzésére s kizárólagos használatára az összes görögkatolikus növendékeket elkötelezem.*” – 2280/1929. alatt ugyanezen szerző *Gyűjteményes Nagy Énekeskönyve* ajánlatik.
- 19 21/1933. „*Dr. Kiss Andor budapesti hitoktató a dr. Vargha Géza-féle Gör. Kat. Egyháztörténelmet teljesen átdolgozva s kibővítve sajtó alá rendezte. E nagy gondnal összeállított tankönyvnek, mely a Szent István-társulat kiadásában jelent meg, kötelező használatát középiskolai tanulóink részére ezennel elrendelem.*”
- 20 További könyvajánlások: 1147/1914. alatt „*Bihun Pál salánki gör. kath. lelkésznek A gör. szert. kath. Anyaszentegyház szent Liturgiájának értelmezése című művét, mely a szerzőnél megrendelhető, mint hasznos és tartalmas munkát, lelkészkedő papságom és híveim figyelmébe melegen ajánlom.*” – 2587/1914. alatt „*ifj. Józsa Sándor ditrói róm. kath. tanítónak A művészi tárgyak nevelő hatása a gyermeki lélekre c. munkáját, továbbá ugyanennek és Gaál Ignácnak Az írás és olvasás tanítása az elemi népiskola első osztályában címen megjelent művét, mint kiváló pedagógiai szakkönyveket, a lelkészkedő papság és tanítói kar figyelmébe ajánlom.*” – 3133/1915. „*Vargha Gyula Géza dr. ungvári kir. kath. főgimnáziumi vallástanár, egyháztörténelmi tankönyvet írt, mely nemrég hagyta el a sajtót. A kiváló érzékkel összeállított, könnyed nyelvezetű, értékes műre felhívom figyelmüket oly célból, hogy azt a középfokú iskolákba tankönyvvül bevezetni törekedjenek.*” Meg kell jegyeznünk, hogy a Vargha-féle Egyháztörténelemnek rendkívül viharos fogadtatása volt. Zsatkovics Kálmán, a Magyar Történelmi Társulat tagja finoman, Grigássy Gyula, az egyháztörténelem ny. professzora erőteljesen bírálja a Görögkatolikus Szemlében (XVI/39). Ez utóbbira Vargha reagál, s folyamatos adok-kapok, méltatlan hangnemű szóváltás alakul ki az újság következő számaiban. (Vö. XVI/46-52.) – 1589/1916. Vargha Gyula *Skizmatikus vitapontok* című munkájának ajánlása. – 3880/1918. „*Márton Mátyás nagykanizsai prépost-plébános Hitelemzések az I. és II. elemi osztály részére cím alatt igen értékes művet állított össze, amely úgy tartalmát, mint beosztását s nyelvezetét tekintve, céljának mindenben megfelel. A könyv megszerzését és használatát nt. papságomnak melegen ajánlom.*” – 2593/1927. „*A hívek erkölcsi életére veszedelmes ponyvairodalmi termékeket igyekszik kiszorítani s helyettök vallásos tartalmu, tekintélytiszteletre nevelő, oktató és szórakoztató füzeteket ad ki a Máriapócsi Kis Könyvtár, Kozma János nyírcsászari lelkész szerkesztése s a Szent Bazil-rend anyagi támogatása mellett...*” – Többek között Mosolygó József: A szentmise görög szertartásának értelmezése; Kozma János: A magyar görögkatolikuság rövid története. – 1477/1928. „*Gabriel Antal székesfővárosi hitoktatási szakfelügyelő Kath. Hitvédelem Dióhéjban című munkájának IV. bővített kiadása most hagyta el a sajtót. Az értékes művet minden hívő nagy lelki haszonnal olvashatja. Az iparostanonoktatásnál pedig ezidőszert nélkülözhetetlen, mert ott más ilyen tankönyv nincsen. Lelkészeimnek, kivált a hitoktatóknak figyelmébe ajánlom.*” – 1650/1928. „*A Franklin Társulat kiadásában már elhagyta a sajtót a dr. Szémán István, Tóth István és Reskó János által görögkatolikus népiskoláink számára szerkesztett Olvasókönyv II. osztályú kötete, amely-*

Több iratában figyelmezteti a mulasztó lelkészeket: „a vallásoktatás a lelkipásztoroknak épp oly elsőrendű, szigorú feladatuk, mint a szentségek kiszolgáltatása s az igehirdetés.”²¹ A szokottnál drámaibb hangú egy Trianont követően megjelent körlevél hangvétele:

nek kinyomtatását folyó évi 482. szám alatt engedélyeztem. Az új tankönyv teljesen összhangban áll az érvényben levő katolikus népiskolai új tantervvel, a görögkatolikus szellemmel s a magyar pedagógia haladásával, miértis annak használatát ezennel kötelezőleg elrendelem.” (1928. szeptember 6.) – 3294/1929. „A Franklin Társulat kiadásában – jóváhagyással – immár megjelent a gör. kath. népiskolák III. osztálya számára Dr. Szémán István, Tóth István és Reskó János által szerkesztett Olvasókönyv, valamint a népiskolák IV. és az V-VI. osztálya számára Mátyás József által összeállított két kötetes Földrajz. E tankönyvek egyházunk és szertartásunk szellemében, az új tanterv szemeltartásával úgy az anyag összeállítása s ennek illusztrálása, mint külső kiállítás tekintetében különös gonddal készültek. Célszerűségöknél fogva használatukat, az 1929-30. tanévtől kezdődőleg, ezennel kötelezőleg elrendelem.” – Ugyanekkor ajánlja többek között Buzsáky Imre Gyakorlati hitelemzések c. hitoktatási segédkönyvét, amely az elemi iskolák I. és II. osztályának hittani anyagát tartalmazza módszeres feldolgozásban, hittani órákra beosztva. Ajánlja továbbá a Gyermekek- és Ifjúsági Színpad kötetét. – 2365/1930. „Tóth István és Rusznák Imre tanítók A Magyar Nemzet Történelme és Alkotmánya címen tankönyvet írtak s azt jóváhagyással kinyomatták. A mű kiterjeszkedik a gör. katolikusokat közelebbről érdeklő történelmi eseményekre is. E tankönyvnek egyházmegyém iskoláinak V-VI. osztályaiban való kötelező használatát ezennel elrendelem.” – „A tanonc- és ipariskolák számára eddig nem volt megfelelő hittankönyv. Ezen a szükségleten kívánt segíteni Tower Vilmos táb. főesperes, aki Krisztus Igazsága címen a tanoncfűség részére igen alkalmas hittankönyvet állított össze.” – Körlevéλι utalás nem található, de itt említünk meg még egy könyvet, amelyet a Krajnyák-Danilovics féle énekeskönyv alapján Kerek György állított össze A magyar görögkatolikus egyház szombat és vasárnap délutáni istentiszteleteinek énekei, a hívek és a tanulóifjúság lelki használatára címmel, Makó 1937.

- 21 1964/1922. – Mulasztással kapcsolatos panasz nem egy akad. A berendi Állami Iskola tanítója pl. a tanfelügyelőhöz írt részletes, az iskolai munka minden területét felölölő beszámolójában igencsak kikel a görögkatolikus pap ellen: „Nem mulaszthatom el azon sajnálatos körülmény megemlítését, hogy az Udvariban lakó református és gör. kath. lelkész urak kötelességüknek eleget nem tesznek, vallásitanításra az egész évharmadban csupán egyszer jelentek meg, így növendékeink ez évben a hittani tudományokból még eddig egy betűt sem tanulnak. Hogy épen ez egyik legfontosabb tantárgy tanításának elhanyagolása a fejlődő gyermeki lélekre nézve mily messze kihatású, azt fejtegetni tovább nem szükséges.” Állami Iskolától, Berend, 243/1914. Hogy ebben az időben a nemzetiségi problémák a hittan oktatást is átjárták, azt a levél folytatása jelzi: „Egyenesen felháborító a gr. kath. lelkész úr azon eljárása, hogy a gondjaira bízott róm. kath. és gör. kath. növendékeknek, a kik románul egy árva szót sem tudnak, akiket igyekszünk jó magyar embereknek nevelni, azon az egyetlen órán is, melyen eddig megjelent, román imádságot tanított! Mi azt oltjuk a növendékeink lelkébe, hogy ők az élet bárminő körülményei és helyzeteiben jó magyarok, a tisztelendő úr azon eljárásával, hogy oláhul tanítja őket imádkozni, beléjük suggerálja, hogy habár egy szót sem tudnak románul, ők mégis románok!” Op.ult.cit. – Előfordul, hogy állami részről értesítik komoly mulasztásról a püspökséget. Záborszky Kálmán tokaji állami elemi iskolai igazgató, tokaji járási iskolafelügyelő értesíti a püspökséget, hogy „Bodrogzadányban, mely Bodrogolaszi anyaegyháztól csupán három kilométerre van, a 30-35 görög kath. tanulót évek óta a református tanító tanítja hittanra.” A borogolasi lelkész felszólíttatik a hitoktatásra. (2151/1917.)

„Csonka hazánk s egyházmegyénk megerősödését a jövő reményétől, az ifjuságtól várjuk. Már pedig erre nézve a hosszas háborútól és forradalmaktól megromlott mai korszellem a nemzet jobbainak minden nemes törekvése, el-
lensúlyozó ereje mellett is erős kísértéseket, nagy veszedelmeket rejt magában. Ha a gyermekeket és ifjakat kellő valláserkölcsei neveléssel meg nem edzzük, könnyen megtörténhetik, hogy a hangzatos jelszavakba burkolt vallástipró s államfelforgató hamis tanoknak áldozatul esnek. A lelkipásztor csak akkor várhatja jogosan, hogy a gondjaira bízott gyermekek az Egyházhhoz ragaszkodó, meggyőződéses keresztény polgárokká fejlődnek, ha szent hitünk igazságait már a zsenge koruknak jóra-rosszra egyaránt fogékony lelkébe is jól bevési, velők a vallás gyakorlását, szép szertartásainkat idejekorán megkedvelteti. Gondos hitoktatás, szertartásos nevelés nélkül, amelyeket szent hivatásuknál fogva elsősorban a lelkészeknek kell teljesíteniök, kivált mi, erőben és számban tulságosan megfogyatkozott görögkatolikus magyarok, fenn nem maradhatunk.”²²
Ugyanekkor figyelmeztetni is kényszerül: „Sajnos, tudomásomra jutott, hogy egyes lelkész urak a hitoktatás munkáját teljesen a tanítókra hárítják, holott a vallásoktatás a lelkipásztoroknak épp oly elsőrendű, szigorú feladatuk, mint a szentségek kiszolgáltatása s az igehirdetés. Nagyobb hitközsegekben a parochus a munkát megosztja a segédlelkéssel s a hitoktatóval. Szükség esetén ezt a feladatot teljesen rájok bizza s ömaga csak a felügyeletet gyakorolja. A nem tulnépes parochiakon azonban, ahol csak egy lelkész van, a hitoktatást ugyanez tartozik személyesen ellátni. A tanítók arra vannak kötelezve, hogy a lelkész kívánságához képest a hittani órákon jelen legyenek, ezekre a növendékeket előkészítsék, a tanórák alatt fegyelmet tartsanak, a feladott tananyagot a tanrendbe beillesztendő ismétlő órákon a tanulókkal beemléztessék s azt tőlük kikérdezzék. A tanítóknak tehát kötelességük ily módon a hitoktatásnál segédkezni. Tartoznak a lelkész, illetve a hitoktatót más hivatalos elfoglaltságból származó akadályoztatásuk alkalmával díjtalanul helyettesíteni. De ismételen hangsúlyozom, őket e téren teljesen nem pótolhatják, legfeljebb egyes filiákban, kormányom külön engedélye alapján. Figyelmeztetem ennél fogva a mulasztó lelkészeket, hogy ezután a hitoktatást kötelességtudó kartársaik példája szerint önmagok végezzék, lelkiismeretes pontossággal teljesítsék. Az esperes urak az egyházlátogatások alkalmával figyelmöket erre is terjesszék ki, a haladási naplót, amelyet a hitoktatók vezetnek, vizsgálják meg, a hanyagokat a megfelelő eljárásra utasítsák, jelen rendeletem végrehajtását gondosan ellenőrizzék s kerületeik állapotáról hozzám benyújtandó évi jelentéseikben e téren szerzett tapasztalataikról is számoljanak be.”²³

22 1964/1922. sz. alatt, 1922. augusztus I-én.

23 Op.ult.cit. – A hitoktatók parókusokkal való viszonyának tisztázása később is aktuális kérdés

Megalakítja Miklósy püspök az egyházmegye hittanár-képesítő vizsgálati bizottságát,²⁴ valamint „a vallástani vizsgálatokra állandó püspöki

marad. S hogy ez nem is olyan egyszerű dolog, az kiderül többek között Schirilla Andor miskolci parókus püspökhöz írt leveléből: „Bátorkodom esedezni, kegyeskedjék a hittanárok viszonyát és kötelességét az egyházmegye és a parochussal szemben precizírozni. A hitoktatók önálló gyűléseket tartanak, határozatokat hoznak, a püspöki Hatóság jóváhagyását ki nem kéri. Úgy Kiss, mint Demkó kijelentették, hogy ők a miniszterium alkalmazottai, a parochus utasításait elfogadni nem kötelesek. ... A hitoktatók nem tartják kötelességüknek a szertartásokon való részvételt. Kiss Gyula ép a vasárnapi vecsernyék idejére rendelte be az iparostanoncokat önképzőköri gyűlésre. A tanulók, ha látják, hogy a vasárnapi kis mise után a hitoktatók elmennek s nem vesznek részt a többi szertartásokon, ők is arról lemaradnak – lekopnak. Elismerem, ha felkérem őket akár helyettesítésre, akár segédkezésre, nem tagadták meg. De véleményem szerint nem személyes kérésem, de önként kötelesek lennének részt venni mindenben – legalább Eperjesen ez volt a rendszabály. ... Igyekeztem a külvilág miatt a legmesszebbmenő tapintattal úgy irányítani a dolgokat, hogy se a hívők, se mások ne is sejtthessenek semmit. De tekintve, hogy az ifjúság jövőjét látom ettől függeni, alázatteljesen esedezni bátorkodom, kegyeskedjék a hitoktatók viszonyát világosan precizírozni, mert hitközséget a hitközségben, sőt egyházmegyét az egyházmegyében alapítani nem engedhető meg.” (1631/1924.) – A kérdés rendezésének szándékát jelzi Bányay Jenő kanonok, főtanfelügyelő e levél megválaszolására született felterjesztése: „Az esperes ... a tanév elején hívja értekezletre a hitoktatókat, amelyen tekintettel a helyi viszonyokra és körülményekre, továbbá a parochusi jogokra és a hitoktatói teendőkre, együttesen állapítsák meg a hitoktatóknak a parochushoz való viszonyát, illetve hozzák összhangba a hitoktatói működést a parochusi teendőkkel. Egyrészt ki kell jelölni azt a megfelelő időt, melyben az ifjúsági istentiszteletek legcélszerűbben végezhetők, másrészt pedig kölcsönösen meg kell egyezni arra nézve, hogy a hitoktatók mily mértékben vegyenek részt a nyilvános istentiszteleteken s mily módon segédkezzenek azokon a parochusnak. Ha a parochus és a hitoktatók nem képesek minden ponton nézve megegyezni, a vitás kérdésekben kérjék ki az e.m. főhatóság döntését.” (1924. augusztus 2.) – Hogy a parókusok és a hitoktatók között több helyen sem volt felhőtlen a viszony, azt a vallás- és közoktatási miniszter ugyanezen időben (1924. szeptember 10.) keltezett kemény hangú levele is jelzi: „Mint hogy több oldalról panasz merült föl, hogy az önálló hitoktatókat egyes lelkészek a szorgalmi időben lelkészi teendők végzésével bízzák meg s így tanóráik lelkiismeretes megtartásában megakadályozzák, tisztelettel kérnem kell a Főtiszt. Egyházi Főhatóságot, méltóztassék a lelkészeket e szokás mellőzésére nyomatékosan figyelmeztetni, nehogy kénytelen legyek a kötelesség pontos teljesítésétől elvont önálló hitoktató állami díjazását megszüntetni.” (A m. kir. vallás- és közoktatási Minisztertől, Valamennyi Főtiszt. Egyházi Főhatóságnak, 72.514/1924.) – A miniszteri aggodás nem ok nélküli, hiszen nem kis kockázatot vállalt az előző évben a miniszter azzal, hogy a hitoktatók állami díjazásának kérdését újból szabályozó rendeletet kiadta. (A miniszter helyett Breyer István államtitkár fogalmazta, felelősségteljes sorokat olvashatunk az önálló hitoktatói állások számáról érdeklődő, a rendelet kiadását megelőző levélben: „Át lévén hatva annak igazságától, hogy az iskolai vallástanítás a nemzetnevelés egyik főfontosságú alkotó része; egyben ismervén a hitoktatók létfenntartására fordítható egyházi anyagi eszközök elégtelenségét, tervbe vettem, hogy e célra tárcám részéről az eddigieknél tágabb keretekben bocsátom rendelkezésére az egyháznak az állam anyagi erőit.” 66783/1923.)

24 2336/1918. „Egyházmegyénk hittanár-képesítő vizsgálati bizottságát az alábbi módon alakítottam meg. Elnök: Damjanovics Tivadar székeskáptalani nagyprépost. Vizsgálók: 1.) az ágazatos hittanából s a hitvédelemtanból Bányay Jenő olvasó-kanonok, 2.) az erkölcstanból Ruttkay Gyula éneklőkanonok, 3.) a szertartástanból Melles N. Géza örkanonok, 4.) az egyháztörténelemből dr. Toma László ker. esperes, sárközújlaki lelkész és 5.) a hitoktatás módszertanából Sereghy László püspöki

biztosokat” nevez ki.²⁵ Kezdeményezi a hajdúdorogi egyházmegyei általános tanítóegyesület alakítását.²⁶ Javasolja a hitoktatók bekapcsolódását a Magyarországi Katolikus Hittanárok és Hitoktatók Országos Egyesülete munkájába.²⁷ Érdekességként jegyezzük meg, hogy börtönben is folyik hitoktatás.²⁸

Az 1919. márciusi események kapcsán semmilyen említésre méltó adat nem található, de a hitoktatók ekkor történt elbocsátására következtethetünk egy augusztusban kelt levélből, amelyben a vallás- és közoktatási miniszter államtitkára közli a püspökkel, *„hívja fel Címed a vezetése alatt álló középiskolák volt hitoktatóit, akik március 21-én túl a volt forradalmi kormányzótanács XXIV. sz. r. következtében hitoktatói működésüket megszüntetni kénytelenek voltak, hogy amennyiben felekezeti egyházi hatóságok másképp nem intézkedett, helyüket a f. tanév elején ismét foglalják el.”*²⁹

1923-ban a görögkatolikus egyháznak nyolc vidéki és hat budapesti hitoktatói státusza van, s a tervek között szerepel még nyolc státusz felállítá-

titkár.” (Később a kinevezések módosulnak: az 1934/I. sz. körlevélben az egyházmegyei bizottságok újjáalakítása. Egyházmegyei hittanár-vizsgáztató bizottság: elnök – dr. Mihalovich Sándor iskoláskanonok; tagok – Sereghy László örkanonok, Bihon István kancellárkanonok, Antalóczy Kornél püspöki levéltárnok.)

25 2336/1918. *„Az egyházmegyénk területén levő középiskolákhoz, valamint a tanító és tanítóképző intézetekhez a vallástani vizsgálatokra állandó püspöki biztosi minőségben a következőket küldöttem ki: 1. Nyíregyházára Bányay Jenő olvasó-kanonok, e.m. főtanfelügyelőt. 2. A budapesti, debreceni, hajduböszörményi, hajdudorogi, hejőkereszturi, kiskvárdai, miskolci, nagykálói, nagyváradai, nyírvasvári, sárosataki s a sátoraljaújhegyi hitközségek területére az illetékes helyi lelkészeket. Ha a lelkészek külön hitoktatók, ill. segédlelkészek hiányában önmaguk végzik a hitoktatást, püspöki biztosul valamelyik szomszédos lelkésztársukat kérik fel, ennek nevét kormányhoz jelentsék be s az érdekelt intézetek igazgatóságaival is közölgjék. 3. Nagykárolyba Marchis Romulus szatmárvármegyei főesperest jelöltem ki. 4. Szatmárnémetibe Gönczy Antal tb. kanonok, ker. esperest s 5. a székelyföldi külhelynökség területére Hubán Gyula főesperes-vikáriust, aki kellő indokok alapján utólagos bejelentés kötelezettsége mellett maga helyett másokat is kiküldhet.”*

26 4030/1914. alatt.

27 2047/1916. *„A magyarországi katolikus hittanárok és hitoktatók országos egyesülete Budapest székhellyel egy évtized óta fennáll. E rövid idő alatt a vallásoktatás fejlesztése, valamint a hittanárok s hitoktatók erkölcsi, szellemi és anyagi érdekeinek előmozdítása érdekében igen sokat s eredményesen dolgozott. Áldásos működésével a hitoktatók munkáját állandóan irányítja, támogatja s egységessé teszi. Ajánlom tehát, hogy a lelkész urak, elsősorban pedig a segédlelkészek s a hitoktatók az egyesületbe lépjenek be...”* – Ha külön egyesületbe a görög hitoktatók nem is tömörültek, később, 1923-ban a MAGOSZ keretén belül Kiss Gyula elnökletével szakcsoport alakult számukra. (A szakcsoport nagy elszántsággal indult ugyan – a püspökhöz írt levél alapján legalábbis ez vélelmezhető –, de későbbi tevékenységéről semmilyen adatot nem találtunk.)

28 A makói Görög Katolikus Lelkészi Hivatal 53/1916. sz. felterjesztéséből kitűnik, hogy a segédlelkész többek között a szegedi Csillag-börtön hitoktatója.

29 A vallás- és közoktatási Minisztertől, 103250/919.

sa.³⁰ Szükség esetén Miklósy püspök a körlevelekben a katekézissel vagy az iskolai oktatással kapcsolatos apróbb-nagyobb fegyelmi ügyeket is szóvá teszi.³¹

Bár nem tudható, megvalósult-e valami az alább idézett levélből, gazdagíthatja összképünket az a néhány sor, amely a vallás- és közoktatási miniszternek, Klebelsberg Kunónak a hit- és erkölcsi oktatással kapcsolatos hozzáállására és egész szemléletére jellemző:

„Az utóbbi esztendőök folyamán nagy áldozatokkal sikerült elérnem, hogy a szemléltető oktatás rendszeresítése érdekében mintegy 250 állami, községi és hitfelekezeti népiskolát vetítőgépekkel és az I-VI. osztály tanítási anyagát teljesen felülről diapositiv képsorozatokkal láthattam el. A szemléltető oktatásnak ez a legközvetlenebb módja mindenütt jól bevált s hatása kétségtelenül

30 A vidéki státuszok: Debrecen, Hajdúdorog, Kisvárd, Miskolc (2), Nyírbátor, Sátoraljaújhely, Sárospatak. A budapesti státuszokat a főváros díjazza. A tervezett további állások: Hajdúdorog, Hajdúböszörmény, Miskolc, Nyíregyháza, Szeged, Szerencs, Tokaj, Budapest. – A tervek nem mindenütt valósulnak meg: Sátoraljaújhely, Hajdúdorog nem kapja meg az állást, a többi talán nem is kéri. Budapesten két évvel később is csak hatan vannak. (Érdekesség, hogy Dr. Varga Gézáne személyében nő is dolgozik köztük.)

31 3091/1918. „Illetékes helyről panaszt emeltek kormányomnál amiatt, hogy egyes hitoktatók az állami elemi iskolákban a hittani vizsgálatokat nem tartják meg nyilvánosan. Ezen eljárás ellenkezik az 1909. évi 53 000 sz. G. U. 115. paragrafusának d) pontjával, mely így hangzik: «A hit- és erkölcsstani vizsgálat rendszerint külön, az illető felekezeti hatóság által megállapított módon, az állami iskola helyiségeiben és szintén nyilvánosan történik, melyen azonban az osztálytanítónak kötelessége jelen lenni és arra a gondnokság is meghívandó. A hit- és erkölcsstani vizsgálatnak a többi tárgyak vizsgálatát lehetőleg meg kell előznie.» Ennélfogva felhívom az összes hitoktatókat, hogy miként a hitfelekezeti, úgy az állami elemi iskolákban is az évvégi hittani vizsgálatokat mindenkor nyilvánosan tartsák meg s a vizsgálatok megtartásának idejéről értesítsék az állami elemi iskolai tanítót s a gondnokságot, hogy ezek a vizsgálatokon megjelenhessenek.” – 4320/1918. „Több helyről panaszt emeltek hivatalomnál amiatt, hogy egyes lelkészek a naponkinti szt. misék végzését későre halasztják, minek következtében a kántortanítók az iskolai előadásokat előírás szerint reggeli 8 órakor meg nem kezdtetik. Ennélfogva elrendelem, hogy az iskolai év tartama alatt a lelkészek, illetve a segédlelkészek, a hétköznapi szt. misék szolgáltatásához hét (7) órakor minden esetre fogjanak hozzá. Ily módon a szt. liturgiát ¾ 8-ra elvégezhetik, a tanulók 8 órakor már az iskolában lehetnek s az előadásokat pontos időben meg lehet kezdeni. Ha pedig a szt. misék korai végzése a hívek szétszórtsága, vagy más fontos ok miatt lehetetlen, a lelkész urak a szükséghez képest engedélyt kérhetnek s kaphatnak tőlem a későbbi misézésre s következőleg az iskolai előadásoknak 8 ½ órakor való megkezdhetésére.” – 1809/1928. „Tudomásomra jutott, hogy egyes iskoláinknál a tantermek takarítását és tisztántartását az iskolás gyermekekkel szokták végeztetni. Minthogy az ily felületesen teljesített takarítás egyrésztől a tanítók s a tanulók egészségére káros hatással van, másrésztől pedig a megerőltető nehéz testi munka a gyermekekre veszélyes lehet, a vallás és közokt. miniszter úr 160.595/1911. számú rendeletének megfelelően a szóbanlevő súlyos visszaélést szigorúan eltiltom. Elrendelem, hogy a tantermek takarításáról az iskolafenntartók, illetve az iskolaszékek gondoskodjanak.” – 2597/1929. alatt – a gyermekmunka kapcsán – még az iskolák fűtése is szóba kerül...

*jelentkezni fog a felnövekedő nemzedékeknek magasabb képzettségében, az életre való felkészültségüknek fokozottságában. Újabb az ajánlatot kaptam, hogy a vallás-erkölcsi oktatás hatékonyabbá tétele végett ezen a téren is vezessem be a szemléltető oktatást, azáltal, hogy a vetítőgéppel már rendelkező népiskolák részére szerezzem meg az Ó- és Újtestamentumnak 216 képből álló, színes kivitelű klasszikus diapositiv sorozatát, amelyet az illető vállalat Doré világhírű rajzai után készített. Mivel arra kell törekednünk, hogy a világháború erkölcsromboló hatásait, amelyek népünk lelkületét is érintették, fokozott vallás-erkölcsös neveléssel egyensúlyozzuk, ebből a szempontból a szemléltető oktatásnak a vallás-erkölcsös térre kiterjesztése üdvös hatásúnak ígérkezik, s amennyiben a rendelkezésemre bocsátandó fedezethez mérten módomban állandó, nem fogok a rendelkezéstől elzárkózni. Mielőtt azonban a hozzám érkezett ajánlat felől döntenék, elkerülhetetlenül szükségesnek látom, hogy e tervre nézve a Főtiszt. Egyházi Főhatóságok nagybecsű véleményét is meghallgassam.*³²

Nincs módunk részletes ismertetésre, de megemlítjük, hogy érdekesek és tanulságosak a Görög Katolikus Szemle korabeli számainak tanügyi jellegű, pedagógiai témájú, illetve kifejezetten a hitoktatással kapcsolatos írásai.³³ Hasonlóképpen gazdag adalékot jelentenek Felvidék³⁴ és az Eperjes³⁵ című folyóirat katechetikai jellegű cikkei is. Szintén jelentek meg hit-

32 A m. kir. vallás- és közoktatásügyi Minisztertől, 57.808/1928. VIII.b.ü.o.

33 Kifejezetten érdekes vita alakul ki pl. Boksay Emil és Szuchy Emil között a XV. Benedek pápa által tervezett egységes világgatekizmus gondolata, illetve annak görögkatolikus változata terve körül.

34 Társadalmi hetilap. Felelős szerkesztő dr. Rusznák Miklós, főmunkatárs Szémán István. A nevelés fő szempontjai c. sorozat mellett a családban, illetve az iskolában való nevelés elveiről olvashatunk s tanügyi rovatot is találunk benne.

35 Tanügyi és társadalmi lap. Az eperjes-egyházmegyei népiskolák hivatalos lapja. Főszerkesztő Dr. Vojtovich József, felelős szerkesztő Szémán István. A lap a megszűnt Felvidék utódlapja. – Elsősorban Bakajszla Elek értő írásaira érdemes figyelmet fordítanunk. Az alábbi részlet ízelítőt ad józan, kiegyensúlyozott szakmai felfogást tükröző gondolataiból: „*Meg nem felelő módszert használva, elérhetjük azt az eredményt, hogy minden gyermek kitűnően fogja tudni a hittant s mi büszkéek leszünk a hittani eredményre, de ez csak látszólagos eredmény lehet, amellyel megelégednünk nem szabad, mert nekünk nem az a célunk, hogy híveink csak ismerjék a hitigazságokat, hanem azt kell elérnünk, hogy azok szerint éljenek; bele kell őket nevelnünk, hogy az élet minden vonatkozásában alkalmazni tudják azokat. A katekizmus beemléztetése mindemellett is szükséges azonban, de csak azon szempontból, hogy határozott, rövid szavakba lévén összefoglalva tanításunk, az állandó, egységes formában marad meg az emlékezetben, s mivel megmarad, hatékonyabb a borszá fűzött oktatás is. Amennyire hibásnak tartom tehát a csupán emlékeztetést, annyira nincs racionális alapja a csupán magyarázat utáni tudásnak sem. A kettő együtt azonban tökéletes tudást s eredményt nyújt. ... Ha ismerjük a gyerek képességeit, bele tudjuk élni magunkat a gyermek gondolkodásmódjába, el tudjuk találni a beszédmódot, a modort, amely megfelel annak a kezdetleges tehetségnek. Ezt pedig csak úgy érhetjük el, ha tanulmányozzuk a gyermek lélektanát.*”

oktatással kapcsolatos írások a Görögkatolikus Élet,³⁶ a Görögkatholikus Tudósító,³⁷ a Görögkatholikus Hírlap³⁸ és a Chrysostomos³⁹ című orgánumban.⁴⁰

4. Dudás Miklós (1939-1972)

Miklós István halála (1937. október 29.) után a Hajdúdorogi Egyházmegyét közel másfél éven keresztül Bányay Jenő káptalani helynök kormányozta. XII. Piusz pápa 1939. március 25-én⁴¹ nevezte ki püspökké a bazilita szerzetes Dudás Miklóst.⁴² Európa akkor legfiatalabb püspökének

(Bakajszka: A hittantanítás a népiskolában I-II, Eperjes, 1916. szeptember 7–14. Megfontolandó gondolatokat közöl a szerző a hittan és a liturgikus énekek kapcsolatáról is, vö. Eperjes, 1916. november 16.)

36 Nyíregyháza, 1937 – Főszerkesztő Sereghy László és dr. Mihalovich Sándor. (A lap 1938-tól Papp György főszerkesztővel hitbuzgalmivá válik.)

37 Hetilap, a Magyar Görögkatholikusok Országos Szövetségének hivatalos közlönye. Nevelésügy c. rovatában elsősorban Szuvák József írásai értékesek.

38 Egyházi, népnevelési, társadalmi és közgazdasági hetilap. A Görög Katolikus Magyarok Országos Bizottsága és a Magyar Görög Katolikusok Egyesületének közlönye (Budapest). Főszerkesztő dr. Demkó Kálmán, felelős szerkesztő Prodán János.

39 A Hajdúdorogi Püspök 3619/1918. sz. engedélyével rendelkező, havonta megjelenő lelkipásztori folyóirat, Nyírcsászári, főszerkesztő Kozma János. A lap folytatása később a Gör. Kat. Lelkipásztor.

40 A korszakra jellemző érdekességként közlünk egy korabeli hitoktatói álláshirdetést. (3063/1916.): „A budapesti gör. kath. egyházközösségnél egy, az elemi iskolák fű- és leány-tanulóinak hitoktatására szervezett állás lemondás folytán üresedésbe jövén, arra a bitköztség előjárósága pályázatot hirdet. E hitoktatói állás jövedelme évi 2500, az a kettőezeröttszáz korona fizetés, amelyet havi utólagos részletekben az egyházközösség pénztára szolgáltat ki. Kötelessége: az elemi iskolák gör. kath. tanulóinak vallásoktatását a neki kijelölendő központokon délutánonként 2-6-ig heti 24 tanórában ellátni és délelőtt 10–12-ig az egyházközösségi irodában az irodai teendők ellátásában segédkezni. Akik ezt az állást elnyerni óhajtják, kérvényeket hozzám címezve, képesítési bizonyítványukkal (theológiai absolutorium) s az eddigi alkalmazásukat igazoló okmányokkal felszerelten 1916. szeptember hó 1-ig a budapesti gkath. lelkész-i hivatalhoz nyújtásuk be. A nem hajdúdorogi egyházmegyébe tartozó áldozópapok, vagy tanulmányvégzett növendékpapok csatolják pályázati kérvényeikhez még yes püspökük intézkedését is, melyben ennek az állásnak elfoglalására elbocsátást nyertek.”

41 A Magyar Távirati Iroda a Vatikáni Rádió jelentése alapján április 8-án (nagyszombaton) jelentette be a kinevezés hírért.

42 Dudás Miklós 1902-ben Máriapócsen született. Középiszkoláinak elvégzése után a reform kezdetén álló hazai Szent Bazil rend – a Lengyelországban töltött noviciátust követően – filozófiai és teológiai tanulmányaira Rómába küldte. „Tanulmányait fölszentelése után is folytatta s úgy a bölcsletről, mint a hittudományból kitüntetéses doktori fokozatot ért el. ... 1931-ben máriapócsi házfőnök és parochus lett, majd a Rend hajdúdorogi házának megalapítása után – mely az ő nevéhez fűződik – regionális főnökké lett. Mint ilyen, 1936-ban (más források szerint 1935. novemberében – Obbágy L.) Máriapócsen megalapította Csonkamagyarország első s akkor még

felszentelésére 1939. május 14-én Máriapócsra került sor.⁴³ Az egyházmegye kormányzását június elsején vette át.⁴⁴ Püspöki jelmondata így hangzott: „Tökéletes népet készíteni az Úrnak” (Lk 1,17).⁴⁵

Dudás Miklós első, szentelése napján kiadott pásztorlevele – amelyben körvonalazza célkitűzéseit – fiatalos lendülettel megfogalmazott, elkötelezett buzdítás a katekézisre, a gyermekekért és az ifjúságért aggódó szeretet jegyében.

„A nagyfontosságú, lélekmentő munkába be kell állítani a már meglévő hitbuzgalmi egyesületeket. Vigyázni kell azonban arra, hogy az ájtatos társulatok ne legyenek csak amolyan csöndesen pislákoló mécsek, hanem legyenek azokban eleven, lüktető élet, mozgékony tevékenység. ... Különös gondot kell fordítani a mindkét nembeli ifjúság egészséges megszervezésére. Régi elcsépelet mondás: *akie az ifjúság, azé a jövő*. Mi egyházmegyénk jövőjét óhajtjuk megalapozni, tökéletessé tenni az Úr számára, minden igyekezettel meg kell tehát nyernünk az ifjúságot Krisztusnak s az Ő egyházának. ... Féltő gonddal és lángoló apostoli buzgalommal kell felkarolni mindenekelőtt a gyermekek lelki gondozását, a hit és evangélium szellemében való nevelését. Ha igazi öntudatos, hit- és egyházhű ifjúságot nevelünk, akkor feddhetetlen és tökéletes lesz a család, a község, a társadalom, az egész nemzet és ország. ... Szükséges továbbá az is, hogy gyermekeink és ifjúságunk ne szóródjanak oldott kéveként szerte az országban, hanem legyenek saját iskoláink, fiúinternátusaink és a Bazilissza Nővérek vezetése alá állítandó leányinternátusaink, amelyekben a magunk körében, saját szellemünkben nevelhetjük őket öntudatos, krisztus- és egyházhű katolikusokká, akik hitük mellett görög szertartásunkhoz is szeretettel ragaszkodnak.”⁴⁶

Az ifjúság iránti felelősség – a Szent Bazil rendi szerzeteshez addig is kö-

egyetlen bazilissza kolostorát. ... 1928. augusztusa óta, mióta Rómából hazajött, 56 népmissziót és 37 zárt lelkigyakorlatot tartott.” („A Hajdúdorogi Egyházmegye új püspöke”, in *Keleti Egyház 1939/5*, 152.)

- 43 A szentelési szertartást Papp Antal c. érsek, apostoli kormányzó végezte Kriston Endre egri és Meszlényi Zoltán esztergomi segédpüspökök közreműködésével.
- 44 Itt említjük meg, hogy hajdúdorogi megyéspüspökként Dudás Miklós 1944. január 7-től szeptember végéig a munkácsi egyházmegyének is apostoli adminisztrátora volt, és a Miskolci Exarchátust is irányította apostoli kormányzóként 1946-tól haláláig.
- 45 Dudás püspök életútját – születésének 95., halálának 25. évfordulóján – felidézi PIRIGYI, I, „Dr. Dudás Miklós püspök”, in *Görögkatolikus Szemle Kalendáriuma 1997*, Nyíregyháza 1996, 44-50.
- 46 Ezen első körlevél kelte 1939. május 14.

zel álló⁴⁷ – gondolata a papsághoz intézett főpásztori szózatban is visszatér:

„Sokat kell foglalkoznunk főleg a jövő egyházával, a mindkét nemű ifjúsággal. Ezért nem tudom eléggé hangsúlyozni a katechizációk és az ifjúsági egyesületekben kifejtendő munka fontosságát. Ezek a ránk bízott ifjú lelkek irányítására, a minden jó iránt fogékony szíveknek Krisztus szíve szerint való alakítására kiválóan alkalmasak. Ma úgyszólván ezek egyedüli eszközeink ifjaink és leányaink oltalmazására, kik mint iskolát-hagyottak épen abban a korban siklanának ki vezérlő kezeink közül, mikor lelkiségük, erkölcsiségük, talán örök üdvösségük szempontjából életüknek legnehezebb, legkritikusabb korát élik. ... Nem kevesebb gondot kell fordítani az iskolára! Napjainkban nemegyszer már a nem mindig keresztény megalapozású, vagy legalábbis elkereszténytelenedett szellemű családi légkör mérgezi meg a gyermek lelkét. Ezeket épségre hozni nem lehet elég a hittannak mint tantárgynak tanítása. Itt a papnak egyenesen az isteni malasztok közvetítőjének, a lelkek szerető atyjának és gondos orvosának kell lennie. Ezért minden lelkésznek tisztában kell lennie azzal, hogy *a hitoktatás minden lelkipásztorokodó papnak legszemélyesebb kötelessége*, melytől még fizikai nehézségek sem mentik fel teljesen. A gyermekeknek már értelmi fejlődésük kezdő fokán kiirthatatlanul lelkükbe kell oltani Krisztus szent tanításait, hogy valóban Isten lelke lakozzék szívükben. Ehhez azonban kevés minden tanítói ügyesség, nevelői rutin, kevés minden tudományosság. *Ehhez a fölszenteltség charismája kell!*”⁴⁸

A főpásztori szózatban lefektetett elvek alapján ugyanezen körlevélben kiadott rendelkezések között – bár a szentbeszédek katekézis jellegénél is találunk utalást rá – külön iktatószámmal, tíz pontba szedve szerepel a hitoktatás kérdésköre:

1. Mindazon anyaegyházakban, ahol segédlelkész vagy hitoktató nincs, az összes iskolák gör. kat. tanulóinak hitoktatását az erre vonatkozó rendeletekben megállapított óraszámban a lelkészet vezetőjéül kinevezett vagy azzal ideiglenesen megbízott áldozópap személyesen tartozik ellátni.
2. Tanító, kántortanító, tanítónő a hittani órákat legfeljebb helyettesítésként láthatja el egyes ritkább esetekben, amikor a lelkészt közbejött hivatali teendő vagy betegség, vagy más egészen komoly körülmény akadályozza.

47 A Szent Bazil rendnek 1939-ben pl. ifjúsági vezetőképző tanfolyamai is folytak Máriapócscon. (Vö. Keleti Egyház 1939/3. 88.)

48 2971/1939. Főpásztori szózat a papsághoz

3. Távoli fiókegyházakban megengedhető, hogy a hitoktatást lelkészi felügyelet mellett a tanító lássa el. Ehhez azonban minden esetben egyházfőhatósági engedély szükséges, melynek megadhatását egyelőre magamnak tartom fenn. Ez az engedély minden évben kérelmezendő.
4. Ahol segédlelkész van, a hitoktatás ellátásával egészben vagy részben az bízható meg.
5. Ahol hitoktatói állások vannak szervezve, heti 24 óráig az összes hitoktatást a hitoktató tartozik ellátni. Ha több hitoktatói állás van, mindenikre külön heti 24 óra számítandó. Az ezen felül eső hittani órákat – a helyi viszonyok figyelembe vétele mellett – a lelkész javaslata alapján a lelkész, segédlelkész és hitoktatók között kell megosztani. Lehetőleg olyképpen, hogy egy-egy hitoktatóra legfeljebb heti 30, a lelkészre legfeljebb heti 10, a segédlelkészre heti 12 óra eshetik. Az iskola- illetve órabeosztást az érdekelt tanulók iskolánként és osztályonként való kimutatásával s az osztálycsoportosítások feltüntetésével minden tanév kezdetén a hitoktatást teljesítők órarendjével együtt jóváhagyás végett be kell terjeszteni az e.m. főhatósághoz.
6. A hitoktatási díjak azt illetik, aki a hitoktatást ténylegesen teljesíti. Ha többen teljesítik, az órafelosztás mértéke szerint kell a díjakat is megosztani.
7. Ahol a helyi viszonyok nem gátolják, tanulóink szeptember, október, április, május és június hónapokban naponként hallgassanak szentmisét. (Rossz időben a távolról járók és ruhátlanok fölmenthetőek.) – Különös gondot fordítsunk arra, hogy az iskolás gyermekek és a közép- s középfokú iskolák tanulói vasár- és ünnepnapokon a szentmisén jelen legyenek, az oltárszolgálati teendőkben és az énekben részt vegyenek. Ahol a templom kicsiny, vagy más okból (felügyeleti nehézségek, hideg stb.) alkalmatlan a gyermekeknek a parochiális szent liturgiára való járatása, esetleg binandi facultas igénybevétele mellett külön szentmisét lehet részükre végezni.
8. Az egyházi ének tanítására kiváló gondot kell fordítani. Ahol külön egyházi énekóra az órarendbe nem állítható be, legalább havonként egy hittani órát, vagy a heti hittani órák néhány percét erre kell fordítani.
9. Az elemi iskola V-VI. osztályának tanulóit és az ezekkel egyenlő korú középiskolai tanulókat az oltári szolgálatba is be kell gyakoroltatni.
10. A tananyag tekintetében egyébként a püspökkari utasításokhoz kell alkalmazkodni, melyeket minden lelkészet megszerezni s a hitoktatóknak és segédlelkészeknek rendelkezésére bocsátani tartozik mindazon iskola-fajokra nézve, melyekben tanítaniok kell.⁴⁹

⁴⁹ 2974/1939. szám alatt. – A tantervet, illetve tankönyveket illetően – ha visszafogottan is – valószínűleg fogalmazódtak meg kritikák a papság, illetve a hitoktatók körében. Erre utal

Szintén ebben a körlevélben az Actio Catholica (ezzel már Miklósy püspök is próbálkozott) és a KALOT szervezésével kapcsolatos teendőkről, rendelkezésekről is olvashatunk. 1940-ben mindkettő meg is alakul.⁵⁰ A főpásztor a Kolping Legényegyletet is szorgalmazza.⁵¹ Valamennyi szervezet élére Melles N. Géza olvasókanonokot nevezi ki. Az 1941. évi első körlevélben – miután addigra az AC és a KALOT jól működik – a KALÁSZ-t is a papság figyelmébe ajánlja.

Előadásaiiban, felszólalásaiban, írásaiban akkor is alakítja a katekézis tartalmát és a hitoktatók gondolkodását, amikor nem kifejezetten a hitoktatás témakörében szólal meg. Magával ragadó, szuggesztív hangon lelkesít a „*sentire, vivere, agere cum ecclesia*” szentignáci programjára.⁵² Reményt és önbizalmat sugárzó erővel bizonyítja: „*A görögkatolikus magyarság, mint vonzó erő, összekötő kapocs, nemcsak történelmi ereklye, hanem ma is élő valóság; tényezője a magyar életnek.*”⁵³ Teljes elkötelezettséggel „*Péter sziklájába kapaszkodva*” felnyitja hívei szemét a keleti rítus gazdagságára:

„Én, ki Rómában, a Vatikán árnyékában nevelkedtem és módomban állott mindkét szertartást egyenlő mértékben megismerni, nemcsak külsőségei, hanem belső tartalmuk szerint is, egész mélységükben, azt mondhatom, hogy Kelet liturgikus imái jóval nagyobb mértékben telítve vannak dogmatikus igazságokkal, mint a Nyugat liturgiája. ... Damaszkuszi Szent Jánosnál már négy századdal előbb megvan a Summa Theologiae, a kinyi-

az Uniós Szemle egyik cikke, amelyben kj. a romániai görögkatolikusok új hittankönyveit ismerteti. A szentségek meghatározásának összehasonlításán keresztül mutat rá, hogy miért tartja jobbnak a romániai könyveket. Kritikáját így fejezi be: „A román gyermek mindig fogja tudni, hogy mik a szentségek. A mieink egy hét múlva elfelejtik, mert mikor megtanulják, akkor sem értik meg.” (Uniós Szemle. A Szent Miklós Magyarországi Uniós Szövetség Közleményei, felelős szerkesztő dr. Szántay-Szémán István, Miskolc, 1939. november, 300.

50 „Az Actio Catholica fő irányelve: lehetőleg minél nagyobb mértékben bevonni a világiakat a papságnak léleknevesítő, léleküdvözítő, a társadalmat javító nagy munkájába, mert magunkra hagyatva minden kötelességünket egészen elvégezni nem tudjuk. Azért elvárom lelkészeimtől fenti intézkedéseimnek soronkívüli, pontos végrehajtását.” „A Katolikus Agrárfiúszági Legényegylet a 18-30 éves nőtlen és nő földműves, napszámos ifjakkól Krisztusért, egyházért, hazáért élni-halni kész világi apostolokat, életerős népet, műveltebb falut, öntudatos magyarokat nevel. ... Minthogy híveink nagy része falusi földművelő vagy napszámos, egyházmegegyünkben elsősorban a KALOT-ot akarom meggyökereztetni, kifejleszteni.” 1519/1940.

51 3268/1939. alatt.

52 DUDÁS, M, „Sentire, vivere, agere cum ecclesia”, in *Keleti Egyház 1940/7-8*, 145.

53 DUDÁS, M, „A görögkatolikuság szerepe a magyar történelemben és a magyar jövőben”, in *Keleti Egyház 1939/7*, 207. (Elhangzott a budapesti rádióban, 1939. június 25-én.)

latkoztatott igazságok első rendszeres tárgyalása, mint Nyugaton.”⁵⁴

Ezek s az ehhez hasonló mondatok – amellett, hogy nyilvánvaló hátteret és fogódzót adnak a liturgikus katekézis fontosságának – átfogóan alakítják a katekéták egész gondolkodásmódját. A katekézis ügyének friss, fiatalos, lelkes kezelését jelzi, hogy az esperesi kerületek gyűléseinek témáját többször is e témakörben jelöli ki; a gyűléseken személyesen is részt kíván venni, és az összejövetelek gyakorlatiasan folynak: még mintatanításra is sor kerül.⁵⁵

A hitoktatási helyzetet pontosan ismerni akarja: „a lelkészek mielőbb tegyenek jelentést az egyházi főhatóságnak arról, hogy parochiájuk területén miként tesznek eleget hitoktatási kötelezettségüknek.”⁵⁶ Ha mulasztást észlel, figyelmeztet.⁵⁷ A katekézis fegyelmét tanügyi esperesek kinevezésével igyekszik elérni, akiknek a feladatát és hatáskörét is meghatározza.⁵⁸ A

54 DUDÁS, M, „Hídépítés Nyugat és Kelet között”, in *Keleti Egyház 1939/6*, 187.

55 „A gyűlések rendjét a következőkben állapítom meg:

9-10 óráig szentmise szentbeszéddel (a misézőt és szónokot az esperes jelöli ki).

10 óraker mintahitoktatás és mintatanítás (15-15 perc). A hitoktatót és tanítót az esperes jelöli ki.

11 óraker közös papi és tanítói gyűlés a következő tárgysorozattal:

A püspök megnyitója

Előre beadott indítványok tárgyalása

¾ 12 óraker külön tanítói gyűlés. Ennek tárgysorozata:

A főpásztor intelmei és utasításai

A tanító kötelezései az egyházközségi egyesületi életben (előadja a főpásztor által kijelölt kerületi tanító)

A tanító közreműködése a hitoktatásban (előadja az esperes által kijelölt kerületi tanító)

A gyermekek és felnőttek egyházi énektanítása (közös megbeszélés)

12 óraker külön papi gyűlés. Tárgysorozat:

Főpásztori szózat

Erkölcstani tétel: A házasság szentségével kapcsolatosan előforduló esetek megoldásai (forma, akadályok, jogok, kötelelések). Közös megbeszélés. Minden lelkész készüljön hozzá.

Lelkipásztorokodás; az egyesületek az egyházközség és hitélet szolgálatában (előadja a főpásztor által kijelölt lelkész). Időszzerű kérdések (közös megbeszélés). – 2660/1940.

Ugyanez a téma szakmai továbbképzéssel egybekötve, már a kommunista éraban, egy őszi esperesi gyűlésen:

„I. téma: A keleti szertartású házasságjog és legfontosabb gyakorlati vonatkozásai

II. téma: Katechetikus prédikációk módszere; müncheni módszer.

III. téma: Aktuális pasztorális kérdések, szabadon választható témákról.

Előadókról az esperes urak gondoskodnak az egyházmegyei papok közül.” 1512/1953.

56 2667/1940. sz. alatt

57 Pl. 2893/1940. sz. alatt.

58 „A vallásos, katolikus szellemnek iskoláinkban s az iskolai nevelésben való minél gondosabb ápolása végett különösen a hitoktatás ellenőrzését teszem kötelességükké – nemcsak a saját iskoláinkban,

pedagógusok képzéséről hosszú távon gondolkodik és gondoskodik: 1942-ben Tanítóképző Intézetet nyit Hajdúdorogon.⁵⁹ A felnőtt katekézis gondolata sem idegen Dudás püspök számára. 1943-ban az Actio Catholica „Családmentés – nemzetmentés” programjához csatlakozva tulajdonképpen felnőtt hittant szervez a keresztény házasság és család témaköréről.⁶⁰ Rendelkezése „lelkiismeretes végrehajtására nagy súlyt helyezve” szorgalmazza a belépéseket a Credo és a Katolikus Férfiliga közösségeibe, de leginkább a Katolikus Szülők Szövetségébe.⁶¹ A női egyletek számára ajánlja az AC női szakosztálya Mécses című kis füzetét.⁶² A Bíboros Hercegprímás kezdeményezésére szorgalmazza, hogy az AC keretében minden egyházközség területén megalakuljon az iparos és kereskedő ifjak (nem tanoncok, hanem segédek és alkalmazottak) csoportja.⁶³

Érdekes a hitoktatással kapcsolatos későbbi szomorú fejlemények tükrében belenézni pl. az 1941-ben alapított Görög Szerartású Hitoktatási Felügyelőség által írt, „a budapesti iskolák görögkatolikus tanulóinak 1946/47. évi hitoktatásáról, tanulmányi előmeneteléről, vallás-erkölcsi életéről és a hitoktatók működéséről” szóló jelentésbe.⁶⁴ Eszerint a fővárosban a hittanra beiratkozott görögkatolikus tanulók száma ebben a tanévben 1406 volt. „A tanulók 106 iskolai központban, heti 216 tanórában, 12 rendszer

hanem a kerületükben lévő állami, községi, nem kat. jellegű uradalmi és érdekeltségi iskolákban is. Ez utóbbi iskolákban az órarendben feltüntetett hittanórák alatt végezzék a látogatást. Ahol gkat. tankötelesek felekezeti iskolákban járnak, különös gonddal vizsgálják meg, hogy ki, heti hány órában és milyen helyiségben végzi a hitoktatást. Nagy gondot fordítsanak arra, hogy a tanköteles gyermekek egyházi énekeinket a lehetőséghez képest már az iskolában alaposan megtanulják és a fiúgyermek III. osztálytól kezdve az oltárkörűli buzgó szolgálatban (ministrálás) járatosak legyenek.” 1328/1942. sz. alatt.

59 Vö. 1341/1942.

60 298/1943. sz. alatt.

61 1777/1945., 584/1946., 265/1947. sz. alatt. Ez utóbbiból idézünk: „A hitoktatás munkájának támogatása érdekében elrendelem, hogy az illetékes hittanárok és hitoktatók (lelkészek) – ha eddig még nem alakították volna meg – sürgősen az állami és községi iskolák mellett is alakítsák meg a Katolikus Szülők Vallásos Szövetségét. A megalakításról a jelentést márc. hó 1-ig hozzám és egyidejűleg az A. C. Országos Elnökségéhez is tegyék meg.”

62 A női szakosztály titkárává 1947. júniusában Beke Erzsébet okl. tanárnőt nevez ki.

63 E csoportokat a becsületesen végzett kézműves munka nagy pártfogójáról egyházközségi Szent József-csoportoknak nevezik el. Legfőbb irányítója Beresztóczy Miklós, az AC budapesti igazgatója, a szervezés vezetője pedig Bády Ferenc AC főtitkár lett. Dudás püspök az egyházmegyei szervezéssel Csoba János nyíregyházi segédlelkészt bízta meg. (1947. szeptember 24.)

64 Görög Szerartású Katolikus Hitoktatási Felügyelőség, Budapest, 83/1947. Nyilvántartva a Hajdúdorogi Egyházmegyei Levéltárban 2703-1947. alatt, ltsz. 18. (A Hitoktatási Felügyelőség címe: II: Káplár u. 20.)

és 8 kinevezett, 1 óraadó és 3 óraadásra kötelezett s.lelkész által nyertek vallás-erkölcsi oktatást.⁶⁵ A beszámoló azonban nehézségekről is beszámol és némiképp előrevetíti a további problémákat.

„A tanulók tanulmányi előmenetele és vallás-erkölcsi élete a felmerült sok nehézség dacára is általánosan kielégítőnek mondható. Nagyobb erkölcsi kisiklás egyetlen tanulónknál sem fordult elő. A rendszeres tanításnak nagy hátránya volt a demokratikus szempontból felülbírált és új kiadásra kötelezett hittankönyveknek a késői megjelenése, valamint a közel 3 hónapig tartó szénzünet. Ehhez járult az iskolák túlzásfóltsága, váltakozó rendszerű tanítás és teremhiány, ami miatt gyakran kellett változtatni kidolgozott tanrendünket, és a hittanórákat pedig fűtetlen, ablaktalan romszobákban vagy a folyosón kellett tartanunk. Így nem csodálatos, hogy a hiányzások arányszáma emelkedett, és a tananyagot sok iskolában csak hozzávetőlegesen végezheték el. A fakultatív hitoktatás felvetése ránk nézve különösen súlyos veszélyt jelentett, amit intenzívebb családlátogatással igyekeztünk ellensúlyozni.⁶⁶

A nehézségek közé tartozik, hogy az ifjúsági egyesületek (kongregációk, szívgyárdák) „alig tudtak egy pár gyűlést tartani, mert régi helyiségeiket különböző okok miatt nem kaphatták meg és a parochus urak irodahelyiségeiket nem voltak hajlandók e célra rendelkezésre bocsájtani.”⁶⁷ Mindezzel együtt ebben a tanévben még intenzív hittanos élet zajlik a fővárosban. A hittanos ifjúság hitéletét Kiss Andor hitoktatási felügyelő öntudatosnak, buzgónak ítéli; 230 az elsőáldozók száma, jelentős nagyságrendben vesznek részt a fiatalok a nagybőjti ifjúsági lelkigyakorlatokon és a máriaremetei zarándoklatokon. Mind Pesten, mind Budán megalakul a Katolikus Szülők Vallásos Szövetsége is.⁶⁸ Személyi kérdésekben a hitoktatási felügyelő visszafogott.

65 Op. ult. cit.

66 Op. ult. cit.

67 Op. ult. cit. – Mindehhez jó tudnunk, hogy „Rajk László belügyminiszter 1946. július elején az összes katolikus egyesületet feloszlatta, csupán a «hitbuzgalmi jellegűnek» minősített egyesületek működési lehetőségét hagyta meg, ezek körét a legszűkebben vonva meg. Az iskolákban tovább működhetett a Mária-kongregáció, a Szívgyárda, de ezek vezetői és tagjai megfélemlítve alig dolgozhattak, minden tanórán kívüli összejövetel az «összeesküvés», «államellenes szervezkedés» gyanújával járt.” MÉSZÁROS, I, *Mindszenty és Ortutay. Iskolatörténeti vázlat 1945-1948*, Budapest 1989, 62.

68 Az egy évvel későbbi beszámoló (1948. július 10-i keltezéssel) még mindig hasonló, sőt erősbödő életjelekről tesz tanúbizonyságot. A beiratkozott tanulók száma 1622, az elsőáldozóké 160. Érettségi vizsgát tett 28 növendék. A hittanosok vallás-erkölcsi élete és tanulmányi előmenetele általánosságban jónak, sőt az elmúlt évinél jobbnak minősíthető. Lelkigyakorlatok,

Néhány hitoktatót név szerint megdicsér, néhányat azonban elmarasztal.

Dudás püspök úr sincs elragadtatva a budapesti állapotoktól. Néhány napon belül válaszol – a hitoktatási felügyelő által a közös lelkigyakorlaton felolvasandó – minden pesti hitoktatónak. Levelét azért érdemes az utókor számára is megőriznünk, közzétennünk, mert szavai mindnyájunkban elmélyíthetik a katekéta hivatását.

„A hittanár és hitoktató urak általában áldozatos munkájáért az Úr nevében köszönetet mondok és főpásztori elismerésemet fejezem ki. Voltak azonban a jelentés szerint is és főképpen saját értesülesem szerint olyan mulasztások, hanyagságok, amelyek kifejezetten a hitoktatási személyek hibájából és nem a háború utáni körülményekből fakadtak. A konkrét részletezés mellőzésével (hisz kisebb-nagyobb mértékben mindenkit érintenek) általánosságban kérem az igen fontos őrhelyen dolgozó kedves munkatársaimat, hogy a jövőben az egyéni érdekeket mindig és minden gondolkodás nélkül helyezték a hitoktatás érdekei mögé, és még súlyos egyéni áldozatok (főképpen kényelmi áldozatokra célzok) árán is igyekezzenek felbecsülhetetlenül fontos kötelességeiket a lehető legpontosabban teljesíteni. – Ez egyelőre szeretetteljes kérés és buzdítás. Bízom abban, hogy ez elég is lesz a kívánt munkateljesítmény és eredmény eléréséhez. Ne felejtkezünk el arról, hogy nem vagyunk «mercenarii», akik csak a bérért dolgoznak, hanem apostolok, akiknek az Úr Krisztus nagy céljai lebegnek szemük előtt. Nagy idők nagy embereket, hősokeket kívánnak és igényelnek. – Ne értsenek félre! Nem szemrehányást teszok, hanem az «ad

zarándoklatok, uniós napok színesítik a képet. (Görög Szerartású Katolikus Hitoktatási Felügyelőség, Budapest, 75/1948.) Az 1948/49-es tanévre a beiratkozók száma összességében ismét magasabb (1715), a tanév kezdetén írt levelében azonban a hitoktatási felügyelő már jelzi, hogy „*az állami és államosított iskolák gkat. tanulóinak létszáma a folyó tanévben csökkenést mutat, amely az apáca-internátusok megszüntével és különösen a vidéki tanulók kiesésével magyarázható.*” (Görög Szerartású Katolikus Hitoktatási Felügyelőség, Budapest, 159/1948.) – Az 1949/50-es tanév elején kisstilú kifogások tömegét kell leküzdeni az iskolákban, hogy egyáltalán beindulhasson az oktatás. „*A hitoktatás súlyos nehézségekkel küzd, amit csak a jó Isten kegyelmével és a szülők s gyermekeik ragaszkodásával tudunk áthidalni. A középiskolai tanulóknál azonban nemcsak a hiányzás és a templomkerülés aggasztó tünete mutatkozik, hanem a hitoktatásról való kijelentkezés sem ritka esemény. Évkezdeti és karácsonyi gyónók és áldozók száma is csökkenést mutat.*” (Budapesti Hitoktatási Felügyelőség 102/1949.) Ugyanezen tanév végén még több negatívum csúszik a protokollba: A tanulók fegyelmezése „*a múlthoz viszonyítva sokkal nehezebbé vált. A rendszeres hitoktatásnak nagy hátrányára volt a tanulók iskolán kívüli nagy elfoglaltsága (tanulókör, mozi, osztálydisztítés), amely rendszeresen hitoktatásunk idejére esett... A diák-szentmisen résztvevő tanulók száma is erősen megcsappant, melyre különösen a tanulók másirányú elfoglaltsága szolgáltatott okot... Az elsőáldozók száma 116 volt.*” (Budapesti Hitoktatási Felügyelőség 149/1950.)

maiora natus sum» többteljesítményre, ha úgy tetszik az «arccal Krisztus ügye felé» önkéntes rohamunkára szeretnék mindenkit megnyerni.”⁶⁹

A támadások, rágalmozások, hírlapi denunciaciók mellett 1947-ben már „megindult az agitáció a falusi tanítók között, jobb anyagi lehetőségek felcsillantásával, az államosítás rájuk kedvező perspektíváit villantva fel.”⁷⁰ Ennek az évnek az egyházpolitikai hangulatát jól jellemzi pl. az a kitelepítések ellen tiltakozó, rendkívül határozott hangú püspökkari körlevél, amely „azért készül csak sokszorosítással, mert különben aligha kerülne el a plébániákra.”⁷¹ Mindszenty bíboros „sürgősen, a titok megőrzésével és megőriztetésével” kéri a szétküldését.⁷²

Az 1948-as esztendő az egyházi iskolák államosítása és a hitoktatás fakultatívvá tétele miatt döntő fordulatot jelent a katekézisben.⁷³ Néhány helyen még ideális körülményekről és szép hitoktatási munkáról értesülünk,⁷⁴

69 A levél Dudás püspök úr kézírásával és szignójával olvasható a hitoktatási felügyelő levelének végén. Az elküldött válasz ugyan a levéltárban nem található meg, de minden egyéb levelet így adott át gépelésre, joggal feltételezhető tehát, hogy ez is a szokásos rend szerint küldetett el. Az érkeztetés dátuma júl. 22., exp. júl. 31.

70 MÉSZÁROS, I, *Mindszenty és Ortutay*, 66.

71 Esztergomi Érsekség 6072/1947.

72 *Op.ult.cit.*

73 „A fakultatív hitoktatásra vonatkozó „törvényjavaslat tervét sajátos módon – de nyilvánvalóan a megtervezett szereposztásnak megfelelően – nem a Magyar Kommunista Párt, hanem a Kisgazdapárt 1947. február 28-án tartott politikai bizottsági ülésén vetette fel Ortutay Gyula, a párt kulturális ügyeinek illetékes. Ezután széleskörű sajtókampány indult a fakultatív hitoktatás népszerűsítése érdekében.” (MÉSZÁROS, I, *Mindszenty és Ortutay* 68.) Ortutay március 17-én a lemondott Keresztury Dezső helyett vallás- és közoktatásügyi miniszter lett, s ettől kezdve – bár a miniszter rendkívül erős tiltakozási hullámmal találta szembe magát – már csak idő kérdése volt a kötelező hitoktatás eltörlése, illetve a fakultatív hitoktatás bevezetése. Az egyházi iskolák államosításának tervét szintén a volt piarista diák, a korábban hitvalló katolikusnak nevezett Ortutay miniszter jelentette be 1948. áprilisában. A törvényjavaslatot az Országgyűlés 1948. június 16-án tárgyalta és 230:63 arányban elfogadta. Barankovics István (a Demokrata Néppárt vezetője, mint „a kisebbségi vélemény előadója”) így fejezte be akkor gyalázkodó közbeszólásoktól zavarva – a hozzászólását: „Ez a törvényjavaslat az Országgyűlés többségének helyeslését nyilván elnyeri, de a magyar nép igen nagy többségének értelmi, akarat és érzelmi egyetértését soha nem fogja elnyerni.” (*Op.ult.cit.* 170-171.) – Akkor még arról volt szó, hogy a hitoktatás rendszere változatlan marad, de aztán egy tanév elteltével, 1949 szeptemberétől a kötelező hitoktatás megszűnt...

74 Mosolygó József tokaji esperes pl. az 1948. május 13-i, sárospataki látogatása kapcsán az alábbi jelentést írja: „Az iskolában a gyermekeket csaknem teljes számban találtam. A két tanteremből mindössze 5-en hiányoztak. A gyermekek jól öltözöttek és jól tápláltak és ami a legfontosabb, jól neveltek. Tanulmányi előmenetelük úgy a hittanból, mint a többi tantárgyakból jó. Az egyházi éneklés terén azonban kivételesen sokat tudnak. Fegyelmezetten, szépen éneklnek nemcsak a szentmise énekeit, hanem a vecsernyét és az utrenyei énekeket is. Ipolyi Mihály tanítónak ezért a szép

másutt azonban „sok megmételyezett lelkű emberrel kell megküzdenünk.”⁷⁵ A tavaszi espereskerületi gyűlések némelyikén a tanügyi esperesek minta hitoktatás bemutatásával segítik a hitoktatásban fáradozó kollégáik munkáját,⁷⁶ a tanév végének közeledtével azonban sok helyütt kiéleződnek az ellentétek.⁷⁷

eredményért külön elismerésemet nyilváníttam.” (Tokaji Lelkészi Hivatal, 82/948.) – Szinte hihetetlen, hogy ez az ideális leírás és a püspök tiltakozásra történő felszólítása (ld. alább) ugyanazon nap eseménye.

- 75 „Nagy akarat erővel vettük kézbe a Vilmatanyai híveink lelkigondozását. ... Gör. kat. iskolát szervezünk ott, sajnos igen sok rossz, megmételyezett lelkű emberrel kell megküzdenünk, de nem csüggedünk. Sikerült is ott is gör. kath. tanítót beállítani a volt uradalmi rkath. jellegű iskolába. ... Sajnos a miniszteri jóváhagyás egy félév eltelte után sem jött meg.” (Dr. Szász László bodrogolasi parókus, 1948. jan. 8.)
- 76 Árvai József újonnan kinevezett tanügyi esperes a Szerencsen megtartott esperesi gyűlés keretében 1948. május 25-én „minta hitoktatást tart a szerencsi gkath. isk. II-od osztályos növendékeivel. Egysége: a szt. gyónásra való előkészítés egy része. ... Aránylag nagy anyagot ölelt fel, mely vezérfonál akart lenni a papok és tanítók ezirányú oktatásában.” (Részlet a Vargha János ker. esperes által aláírt, Dr. Szász László által fogalmazott jegyzőkönyvből.) – Sok kerületi gyűlés jegyzőkönyve hiányzik ebből az időszakból, de feltételezhető, hogy ezek a mintatanítások a legtöbb kerületben lezajlottak.
- 77 Mindszenty az Emlékirataim-ban igen tisztán látva emlékszik erre az időszakra: „Ebben a mesterségesen támasztott feszült légkörben sok szülő a következő iskolaév elején félni kezdett attól, hogy gyermekét hittanra beírassa; mások, a zaklatások hatására, már az iskolaév folyamán vették ki a beiratkozottakat a hittanról. Így csökkent le egy évvel a fakultatív vallásoktatás bevezetése után a vallásoktatásban részesülő tanulók száma 25-30 %-ra. A következő években, különösen a városokban és az ipartelepeken, gyakorlatilag már megszűnt az iskolai hitoktatás. A fakultatív hitoktatás bevezetése ugyanis csak átmenetet jelentett az ifjúság valláserkölcsei nevelésének teljes felszámolásához. ... Arra a veszélyre, amely fogságom alatt a fakultatív hitoktatás bevezetésével bekövetkezett, 1947. április 12-én kibocsátott körlevelemben ezekkel a sorokkal mutattam rá: «Attól tartunk, hogy a hitoktatás kérdésében sokaknál az a szándék: előbb fakultatív hitoktatást, azután semmilyen hitoktatást, végül materialista világnézeti oktatást! Mi úgy érezzük, hogy Istentől reánk ruházott hivatásunk szellemében mindjárt kezdetben fel kell emelnünk szavunkat, nehogy készületlenül találjanak bennünket a további támadások a keresztény nevelés ellen, és meginduljanak a lejtőn gyermekeink a hitetlenség felé.» A kommunisták és kollaboráns szövetségeik azután nemcsak az iskolákban, de a templomokban és a családokban is lehetetlenné tették az ifjúság vallási nevelését. Végső esetben ugyanis a családi keret a gyermek vallási nevelését biztosíthatná. Am az ifjúságot céltudatosan elvonják a családból is. Megtöltik a tapasztalatlan ifjakat és lányokat éppen az iskolában azzal a gondolattal, hogy a szülők «elmaradtak», «múltbéli babonák rabjai», «reakciósok». Lassú, céltudatos munkával feneketlen, örvényes szakadékok válnak szülő és gyermek közé, amelynek mélyén halálos sebet kap a szülői tekintély. Ilyen irányban dolgozik minden hivatalos ifjúsági egyesület és az egész pártsajtó és ifjúsági irodalom. Vasárnapokon pedig lefoglalják az ifjúság minden idejét: a szülő nem viheti templomba gyermekét sem a délelőtti, sem az esti misére. Ugyanakkor álcázott megbízottak figyelik a misehallgatókat, a gyónokat, az áldozókat és általában a vallásukat gyakorlókat, különösen az ifjúsággal foglalkozó tanítókat és nevelőket. Számon tartják a hittanra járó gyermekek szüleit. A hitvallásért állásvesztés, kenyértelenség, sokszor internálás, kényszermunka és börtön következik.” MINDSZENTY, J, *Emlékirataim*, Budapest 1989, 424-425.

Az államosítással kapcsolatos párnyilatkozat megjelenését követően Mindszenty bíboros köriratot intéz a megyéspüspökökhöz. „Halaszthatatlannak mutatkozik – írja a hercegprímás – , hogy az egyházközségek, Szülők Szövetségei (filiákban is) külön-külön táviratilag tiltakozzanak a hitvallásos iskolák államosítása ellen a V.K.M-nél. Goromba hang mellőzésével komoly, határozott legyen a távirat.”⁷⁸

A május 11-én kelt levélre Dudás püspök a tiltakozást azonnal elrendeli.⁷⁹ Az eredmény: csak a Hajdúdorogi Egyházmegyéből több mint nyolcvan egyházközség és szintén jelentős számú Szülők Szövetsége táviratban tiltakozott az egyházi iskolák államosítása ellen.⁸⁰ A tiltakozások, illetve az államosítás kapcsán egészen éles konfliktus alakult ki Érpatakon, Hajdúböszörményben, Kenézlőn, Bujon⁸¹ és Nyíradonyban. Érpatakon Orosz Pál lelkész beszámolója szerint

„1948. május 30-án szentmise után Z. M. községi tanítónő, aki a kommunista pártnak tagja, dobszó által a híveket, különösen a férfiakat a felekezeti iskola udvarára gyűlésre hívta meg. Nekem semmit be nem jelentett, sem a gyűlés megtartására engedélyt nem kért. Mivel jelen időben az ügy minket, katolikusokat érdekel, én is elmentem s a helyszínen tudtam meg, hogy Z. tanítónő a tanfelügyelőségtől futár által kiküldött anyagot szándékszik felolvasni, ami az iskolák államosításáról szól. – Én kijelentettem

78 3389/1948. sz. alatt, 1948. május 11-én. (A Hajdúdorogi Egyházmegyei Levéltárban 1764-1948, 1744. ltsz.)

79 A beérkezett Mindszenty-levélen május 13-i dátummal már múlt időben áll az „Elrendeltem” és a DM-szignó.

80 A Hajdúdorogi Egyházmegyében az alábbi egyházközségek küldtek tiltakozó táviratot: Álmosd, Baktalórántháza, Balkány (Perkedpuszta), Balsa, Beregdaróc, Biri, Bodrogkeresztúr, Bodrogolaszi, Bököny, Buj, Csegöld, Csengerújfalú, Cséke, Dámóc, Debrecen, Diósgyőrvasgyár, Fábriánháza, Felsőzsolca, Gáva, Gebe, Hajdúböszörmény, Hajdúdorog, Hodész, Hoszszúpályi, Jánk, Kállósején, Kenézlő, Kiskálló, Kisléta, Kisvárda, Kótaj, Levelek, Makó, Mátészalka, Máriapócs, Mezőzombor, Nagydobos, Nagykálló, Napkor, Nyíracsd, Nyíradony, Nyírbátor, Nyírbétek, Nyírcsaholy, Nyírcsászári, Nyírderzs, Nyírgelse, Nyíregyháza, Nyírgyulaj, Nyírkarász, Nyírlugos, Nyírmada, Nyírmártonfalva, Nyírparasznya, Nyírpazony, Nyírpilis, Nyírtass, Nyírvasvári, Ópályi, Oros, Pátyod, Petneháza, Piricse, Pocsaj, Porcsalma, Révaranyos, Sajópálfala, Sajószöged, Sárospatak, Szakoly, Szerencs, Tiszabüd, Tiszaeszlár, Tokaj, Tolcsva, Újfehértó, Vajdácaska, Vencsellő, Végardó, Vértes, Zemplénagárd. Valószínűleg ennél több egyházközség tiltakozott, mert a visszajelzések egy része közvetlenül az Actio Catholica felé történt.

81 „Az iskolaállamosítás heves tiltakozást váltott ki. Annyira feszültté vált a helyzet, hogy az összegyűlt tömeg szétesztetésére egy szakasz rendőr vonult fel. A karhatalom a tömegmegmozdulást figyelmeztető lövéssel oszlatta szét. A tüntetésért több személyt is felelősségre vontak.” CZOMBA, F. *Buj község története*, Nyíregyháza 1994, 26.

a jelenlévők előtt, hogy mivel ez felekezeti iskola az udvarával együtt, az iskola udvarán a gyűlés megtartását nem engedélyezhetem. Megemlítem, hogy Nyíregyházán a szülők felekezeti különbség nélkül éppen ebben az időben foglalnak egyöntetűen állást az iskolák államosítása ellen. Kijelentettem azt is, hogy hasonló természetű intézkedésekben, ha az a világi tanfelügyelőségtől származik is, csak abban az esetben vetjük alá magunkat és hajtjuk végre, ha azt a világi tanfelügyelőség az egyházügyi Főhatóságon keresztül közli velünk. – Tudomásom szerint a jelzett gyűlést az iskola mellett az utcán megtartották. Amint értesültem az esetről, a távozásom után érkezett rendőrrel jegyzőkönyvet vettek fel s azt a rendőrség az államvédelmi osztálynak megküldte. – Jelentem azt is, hogy ugyancsak Z. M. a tantestületet helyi értekezletre hívta össze az államosítással kapcsolatban. Turzán Dezsóné kivételével az értekezleten a gör. kat. tantestület tagjai is megjelentek s az államosítás mellett foglaltak állást. Ugyancsak nevezett tanítónő egy ívet köröztetett, melyen aláírással kellett nyilvánítani az állásfoglalást az iskola államosítása mellett. Turzán Dezsóné ezen ívnek sem írt alá. Mivel bizalmasan köröztették, nem tudtam megállapítani, hogy B.M.-on kívül, ki az ívet aláírta, más tanerőnk az aláírást eszközölte-e.⁸²

Hajdúböszörményben a pünkösd első napján lezajlott képviselőtestületi ülésen egyhangú állásfoglalás született a tiltakozó távirat elfogadásáról. A gyűlés jegyzőkönyvének szövege így hangzik:

„Az újságokból tudomást szereztünk arról, hogy a munkáspártok államosítani akarják a felekezeti iskolákat. Minden politikától mentesen a képviselőtestület tagjai gyermekeink valláserkölcsei neveléséért aggódva, táviratilag kérjük a kultuszminisztert, hogy iskolánk államosításától tekintsen el. A távirat szövege a következő legyen: A hajdúböszörményi görögkatolikus egyházközség képviselőtestülete ragaszkodik egyházi iskolájához s annak államosítása ellen tiltakozik.”

A jegyzőkönyvet vezető felekezeti tanító, K. Z. azonban – mondván: az állammal nem akar szembeszállni – az általa fogalmazottakat nem volt hajlandó aláírni. Véghseő Dániel lelkész ezt jelentette a püspökségnek, és egyúttal beküldte a Hajdúböszörményi Hírek 1948. május 22-i számában olvasható cikket, mely szerint „a böszörményi görögkatholikus tanítók kiáll-

82 Az érpataki Lelkészi Hivataltól, 71/1948.

tak a demokrácia mellett.” (A tudósítás aláírás nélkül jelent meg.) Dudás püspök az egyházmegyei főtanfelügyelő, Antalóczy Kornél véleményét kéri az ügyben, aki szerint egy mellékes körülmény teljes elferdítése az, amit az újság ír. Mégis úgy véli, nem volna célravezető a dolog részletesebb tisztázásába belemenni. *„Ha a szinte számtalan elferdítést mind cáfolni akarnók, se szeri - se száma nem volna a szükséges helyesbítéseknek, ha ugyan azok valamilyen formában lehetségesek volnának.”* A főtanfelügyelő véleményét alátámasztani látszik a cikk következtetése, amely előre jelzi a későbbi eseményeket:

„A demokrácia épségben tartja a teljes vallásszabadság elvét és tiszteletben tartja az egyházak hivatását. Az egyház reakciós vezetői hiába provokálják a demokráciát, mert az mindent elkövet azért, hogy viszonya az egyházzal rendeződjék, de eltökélt szándéka az is, hogy az egyház mögé bújít nagytőkés és nagybirtokos reakciót kiszorítsa állásaiból. A böszörményi katolikus tanítók állásfoglalásából az látszik, hogy az egyház jószándékú és a néppel együttérző vezetői meg fogják találni az utat a demokráciához és a reakció gáncsvető igyekezetét meg fogják akadályozni.”

Május 25-én Véghseő Dániel eligazítást kér püspök úrtól, hogy van-e joga Hajdúvármegye tanfelügyelőjének részt vennie a Katolikus Szülők Vallásos Szövetsége gyűlésén, ahová a tanfelügyelő bejelentkezett. A püspök válasza azonnali, egyértelmű és határozott: *„A Kat. Szülők Vallásos Szövetsége nem iskolai szervezet, így annak gyűlésén a főfelügyeleti jogot gyakorló állami szerv megjelenése nem engedhető meg.”*⁸³ Néhány nappal később a Magyar Pedagógusok Szabad Szakszervezetének hajdúböszörményi elnöke és titkára 66/1948. sz. alatt levélben kéri Véghseő Dániel gör. kath. iskolaszéki elnök urat, hogy Dr. G. S. tankerületi főigazgató úr óhájának megfelelően *„szülői értekezletet engedélyezni, összehívni s az iskola nevelői karával lefolytatni szíves legyen”, s*

„hogy a tervbevett szülői értekezleten a demokratikus pártok és társadalmi szervezetek képviselői részvehessenek, felszólaljanak, szigoruan iskolaügyi vonatkozásban. ... Meggyőződésünk ugyanis, hogy az iskolák államosításának kérdésében a katolikus egyház és a népi demokratikus állam között fennálló ellentét mindkét fél megalégedésére rendeződni fog, az idők

83 Hajdúböszörményi Lelkészi Hivatal 94/1948., illetve Hajdúdorogi Egyházmegyei Levéltár 1782 – 1948., 1744. ltsz.

szellemének megfelelően. Ezen reményünkkel kapcsolatban úgy gondoljuk, hogy a szélesebb néptömegek felvilágosító bevonásával elősegítjük mi is a lelkek megbékélését, melyre oly nagy szükség van az ujjáépítés szolgálatában.”

Ezzel a levéllel kapcsolatban Végheő Dániel önállóan dönt, tanácsot nem kér – jól sejti főpásztora véleményét –, csak bejelenti a történeteket.

„A latin plébánossal úgy állapotunk meg, hogy mivel a szakszervezet nem felettes hatóságunk, a levelet válasz nélkül hagyjuk, az értekezletet nem hívjuk össze. Amennyiben személyesen érdeklődnének, élő szóval megtagadjuk az összehívást. Ha Nagyméltóságod intentiója más volna, úgy kegyeskedjék rendelkezést adni.”⁸⁴

Püspök úr helyesli a döntést.⁸⁵ Végheő Dánielt 1950-ben különböző ígéretekkel megpróbálták rávenni a Hajdú-Bihar megyei Katolikus Papok Békebizottságának megszervezésére. Ő kereken nemet mondott. Amikor hivatalos levelet kapott az alispántól, hogy „*hétfőn délelőtt 10 órára jelenjen meg a Megyeháza kis tanácstermében, fontos ügyben*”, és sejtette, hogy a békebizottság megalakításáról lehet szó, megmutatta a levelet Dudás püspöknek, aki ennyit mondott: „*Nem tudok tanácsot adni, de a belépés nem marad megtorlás nélkül.*” Végheő Dániel nem ment el a gyűlésre. 1951-ben a püspök „*az egyház és saját érdekében*” a hajdúböszörményi parókiáról Nyírcsászáriba helyezi át. A püspökségen az irodaigazgató ingerülten ordított a parókusuk érdekében szót emelő böszörményi hívekkel: „*Takarodjanak innen azonnal, mert szólok az ávósoknak és lefogatom magukat!*”⁸⁶

Kenézlőn „*a szülők értekezletén nagy zendülés volt. A központban H. tanítóm állott, a kit meg akartak lincselni. Aztán kiszállt 40 rendőr, körülvették a falut, se ki, se be. Megindult a vallatás egész nap s a vége az lett, hogy elvitték a plebánost és még ötöt.*” Keserű megjegyzés zárja a parókus hivatalosnak indult levelét: „*Borzasztó itt az élet, rettegni kell minden pillanatban. Nektek van a legjobb dolgatok.*”⁸⁷ Mindezek ismeretében nem csoda, ha Kenézlőt a későbbiekben „kis Moszkvának” nevezték, Keresztes Ádám parókus

84 Hajdúböszörményi Lelkészi Hivatal 101/1948.

85 Hajdúdorogi Egyházmegyei Levéltár 1831 – 1948., ltsz. 1744.

86 Vö. VÉGHSEŐ, D., „Ad memoriam”, in Görögkatolikus Szemle Kalendárium 2001, Nyíregyháza 2000, 66-86.

87 Kohut István, Kenézlői Lelkészi Hivatal 56/1948.

pedig 1951-ben így fogadták: „*Miránk ne tessék számítani, mert mi megfogadtuk, hogy papot nem segíünk.*” Keresztes Ádámot még öt évvel később is úgy vezénylik ki vagonpakolásra, hogy ha nem jelenik meg, a vagon állásáért őt teszik felelőssé.⁸⁸

Nyíradonyban Legeza Ödön parókust a Nyíregyházáról kivezényelt rendőrök letartóztatták, összerugdosták és összeverték, sőt a feleségét is bántalmazták, a tömeget pedig rendfenntartók verték szét. Az 1948. június 5-én Nyíradonyban történt eseményekről Legeza Ödön parókus így számolt be Dudás Miklós püspöknek:

„Csütörtökön, 3-án szülői értekezletet dobszó útján hívtak össze a kultúr-házba. Zsufolva volt a terem, szerepelt rajta a helybeli mkp. titkár, volt tanítónk, stb. egyszóval népem előtt nem sympatikus egyének, ezek akarták ismertetni az iskolák államosításának előnyeit. Persze az egész gyűlés egy nagy tiltakozásba fulladt. Ezen a gyűlésen a szónokok próbálták az egyház és a papok ellen beszélni. – Másnap, elsöpéntek lévén, egészen csendben telt el, de szombaton már 9-10 óra tájban kezdtek gyülekezni a nők a piacon, mert valami gyűlést is emlegettek, és az a hír támadt, hogy a papokat akarják elvinni; hogy honnan eredt ez a hír, nem tudom. – Ebéd után átjött hozzám a rendőrfőhadnagy, hogy szóljak az asszonyoknak, hogy távozzanak. Az asszonyok, ahogy látták hozzám jönni a főhadnagyot, rögtön a parochia elé vonultak. Kimentem hozzájuk és kértem, távozzanak, mire azt a kijelentést tették, majd ha a rendőr elmegy tőlem. A főhadnagy eltávozott, de a hiszterikus tömeg csak maradt. Én nyugodtan ledőltem, gondolva azt, az eső is zuhog és majd estefelé a kondahajtáshoz hazamegy mindenki. Nemsokára rendőröket vezényeltek ki, akik Nyíregyházáról érkeztek. Ekkor a tömeg zajongani kezdett és nem távozott a fegyverek csöve elől. Én kimentem a kapu elé, de a hiszteriás tömeggel már beszélni nem lehetett. Akkor mondtam, ha maguk nem mennek, akkor én fogok elmenni. Bemenvén a szobába vettem a kalapom és a kabátom és elmentem a templom udvarán kifelé, de mikor a tömegeből észrevettek, utánam rohanva lefogtak és majd megfojtva nem engedtek tovább. Erre csak azt kértem, hogy engedjenek be a templomba egyedül. Ezt megtették és reám zárták az ajtót. – Hogy kint mi történt, nem tudom, de jó idő múlva a harangokat meghúzták. Nemsokára ezután megjöttek a rendfenntartó köze-

88 „*A községi tanács végrehajtóbizottsága felbírja Keresztes Ádám kenézlői lakost, hogy a holnapi napfolymán délután 2 órakor a vasutállomáson lapáttal a kőkirakásba jelenjen meg. Amennyiben a fent nevezett helyen nem jelenik meg a kocsistállás dílyát Önnel térítettem meg. Kecskeméthy Gyula vb elnök.*” – Talán érdemes megjegyeznünk: Kenézlőn Orosz Pál római katolikus plébános akkoriban nem kapott hitoktatási engedélyt – néhány éve szobrot emeltek a tiszteletére Karcagon.

gek, ezek szétverték a tömeget. Én a templomból kijövet mindjárt őrizetbe lettem véve, és elkísértek a rendőrség laktanyájába. – Itt mindjárt elsősorban megverték és összerugdostak és kézemelve a falhoz állítottak. Mikor a debreceni államvédelmi kijött, kihallgatott. Beszámoltam az utolsó két hét történetéről: körlevél fölolvadás, utána megkérdeztem, van-e, aki az államosítást akarja, nem felelt senki. Arra a kérdésre, hogy ezt miért tettem, válaszom az volt, hogy magam is tudni szerettem volna, van-e valaki, aki ezt akarja. Szerencse, hogy az utolsó két hétben sehol sem jártam a faluban az egy ... kivéve, aki nem messze lakik. Este 10 óra tájban elengedtek azzal, hogy ha bármiféle tömegmozgalom felüti a fejét, engem fognak elővenni. – Nem az ütések fájnak, de az a rettenetes istenkáromlások, amit szó nélkül kellett végighallgatnom. – Feleségemet is megverték a templom ajtaja előtt, azután, hogy megmondta, hogy a lelkész felesége. – Az ütlegetés után engem megkérdezett az, aki ütött, hogy úgye nem bántott senki, persze hogy azt feleltem: nem.”

A parókus lelkületére jellemző a levél két megjegyzése is. Fontosnak tartja testvéri módon megemlíteni, hogy *„a plébános is hozzám hasonlóan szenvedett”*, valamint a helyiek iránti szeretetből azt is: *„a nyíradonyi rendőrközegek nagyon tisztességesen és figyelmesen bántak velem.”* Dudás püspök szignója fölött a levél hátoldalán a következő szöveg olvasható: *„Részvétellel vettem tudomásul. Biztosan tudom, hogy az ártatlanul elszenvedett bántalmaknak mennyei jutalma az igazságos Isten részéről nem marad el. Addig legyen jutalma a boldog tudat, melyet az apostolok éreztek...”*⁸⁹

Több helyütt okozott konfliktust az a tény, hogy a felekezeti kántortanító is az államosítás mellett szavazott. Dr. Balogh György vértesi parókus például így ír:

„Fájdalommal jelentem, hogy egyetlen kántor-tanítónk, Sz. J. a következőknek való kellő figyelmeztetés ellenére is az 1948. május 29-én Nagylétán megtartott kerületi tanítógyűlésen a felekezeti iskolák államosítása mellett adta le szavazatát. – Nyugodt voltam, mert a legutolsó nap is azt mondta, hogy érintkezésbe lép a nagylétai görög tanítókkal, és minden-

89 A püspök úr válaszlevelét nem postázták, Legeza Ödön azt személyesen vette át. 1895 – 1948, 1744. ltsz. A család jóvoltából birtokunkban van Legeza Ödön feleségének 1948. június 9-én kelt, gyermekeihez írott levele is, amelyben ő számol be nehéz szívvel, még részletesebben *„azokról a szörnyűséges órákról.”* Szavai szerint puskatussal verték szét a védtelen asszonyokat, akik közül *„sokan a puskaeső elé állva kiáltották: lőjél meg, Jézusért, a hitért szívesen halok meg. Szóval szörnyűség volt. Ihét a rémregényekben sem lebetett olvasni. ... Most asszonyokat hallgatnak ki, nyomoznak, kettőt elinternáltak.”*

ben úgy cselekszik, mint ők. –Végül kiderült, hogy ő nem a kat. tanítókkal folytatott eszmecsere, hanem a reformátusokkal, és azok félrevezették. – Híveim osztatlan felháborodással vették tudomásul a tanító hitszegő eljárását.”⁹⁰

A püspök számára lelkiismereti kérdést jelentett, hogy az államosított iskolákban taníthatnak-e a papok hitvesei. Először a papokkal, szerzetesekkel és szerzetesnőkkel együtt a papnéknak is megtiltja ezt, de átgondolva intézkedésének következményeit és megértve az érintettek aggályait, változtat álláspontján, így az 1948/49-es tanévben tíz görögkatolikus pap hitvese a püspök tudtával és engedélyével vállalhatja a tanítást korábban is állami vagy – ha az áthelyezésre nincs mód – most államosított iskolában is.⁹¹

A politikai változások nehézségeit érzékelve, az agrár ifjúság megszólítását és megtartását szem előtt tartva Dudás püspök minden egyházközségben elrendeli „az Egyházközségi Földmíves Ifjúsági Csoportok megalakítását a serdülő földmíves ifjúság lelki gondozására.”⁹²

Még ugyanebben az évben, 1948-ban (október 13-i keltezéssel) külön levelet szentel a püspök arra, hogy a katekézis iránti elkötelezettségben erősítse paptestvéreit. Sorait fél évszázad távlatából is érdemes felidézünk:

„Nagyontisztelendő Oltártestvéreim!

Még a nyár folyamán megtartott papi gyűléseken felhívtam az oltártestvérek figyelmét a hitoktatásra, mint papi kötelességeink egyik legfontosab-

⁹⁰ Vértesi Lelkészi Hivatal 80/1948. Hajdúdorogi Egyházmegyei Levéltár 1814 – 1948. ltsz. 1744.

⁹¹ Dudás püspök Mindszenty bíborostól kér engedélyt ehhez, nehogy azt a látszatot keltse, mintha a Püspöki Kar egyöntetű határozatát akarná megkerülni. A levélben leírja, hogy a papokkal, szerzetesekkel és szerzetesnőkkel együtt a papok hitveseinek is megtiltotta, hogy most államosított iskolában tovább vállalhassák a tanítást, de mára belátja „a súlyos aggályok jogosságát.” A papnék is „készségesek ugyan az engedelmességre, azonban rendkívüli súllyal nehezedik rájuk az aggodalom, hogy mi lesz családjukkal, gyermekeikkel, ha férjeik, mint papok képtelenek lesznek rendszerint sok gyermekes családjuk megélhetésének biztosítására (internálás, kongrua-megvonás stb.)” (2230/1948. Nem postán, hanem személyesen küldve.) A bíboros-hercegprímás megnyugtatja, hogy „a Püspöki Kar határozatában nem tiltotta meg a gör. kat. papnék állásvállalását az elállamosított iskolákban sem. Excellenciádnak épen azért módjában van az ilyen engedélyek megadhatása, amennyiben valamelyiknek áthelyezése nem lehetséges, még az újonnan elállamosított iskolákra vonatkozólag is.” (Magyarország Hercegprímása 5322/1948.) – Dudás püspök leveléből kitűnik, hogy mind ő, mind papjai és a papcsaládok is érezték a helyzet vészes súlyát, hogy akár az internálás veszélye is a fejük fölött lebeg.

⁹² 1482/1948. sz. alatt.

bikára (can. 1329). Akkor alaposan megfontoltuk azt a felelősséget, mellyel ebben a munkakörben Istennek és az Egyháznak híveinkért tartozunk. Részletesen megtárgyaltuk a tennivalókat és a módozatokat is, amelyek a megváltozott nevelési viszonyok között leginkább célravezetőek. A rendszeres munka megindulása után mégis szükségesnek tartom, hogy a legfőbb szempontokat írásban is összefoglaljam.

1. *„A hit hallásból van, a hallás pedig Krisztus szava által”* (Róm 10,17). Napjainkban nagyon fontos, hogy népünk hite szilárd és jól megalapozott legyen. Hallatnunk kell tehát Krisztus szavát híveinknek már a zsenge gyermekkortól kezdve, mert *„hogy higgyenek abban, akit nem hallottak? S hogy halljanak, ha nincsen, akik hirdessenek?”* (Róm 10, 14) Mi önként álltunk oda az Úr oltárához szívünkben a próféta készségével: *„Íme én, küldj engem!”* (Iz 6,8) Az Úr parancsa elhangzott: *„Elmenvén tehát, tanítsatok minden népet!”* (Mt 28, 19); teljesítsük azt hűségesen, bátor kitartással.

Legyen tanításunk – mint az isteni Mesteré – egyszerű, világos és határozott. Felnöttebb tanulóikkal ismertessék meg és értessék meg a hitigazságok érveit, bizonyítékait is, hogy hitbeli tudásuk biztos, keresztyény meggyőződésük szilárd legyen és megállhassa a próbát az élet viszontagságai között is. Különösen mélyen vessék bele tanítványaik lelkébe, hogy a kinyilatkoztatott igazságokat nem észbeli, emberi okoskodás alapján fogadtuk el, hanem a kinyilatkoztató Isten legfőbb tekintélye miatt, aki mindentudó, mindenek felett bölcs és igaz, se nem tévedhet, se meg nem téveszthet. Így alakulhat ki növendékeinkben szent hitünk bizonyosságának mindent legyőző szentpáli öntudata: *„Tudom, kinek hittem és biztos vagyok abban, hogy Ő meg tudja őrizni reá bízott kincsemet.”* (II. Tim. 1, 12.) Ahhoz, hogy szent hitünk tanításait a gyermekek számára is érthető világossággal és szilárd meggyőződést adó határozottsággal közölhessék, még az anyag és módszerek tökéletes ismerete mellett is elengedhetetlenül szükséges a mindennapi lelkiismeretes előkészület, amit ismételten nyomtatékkal elrendelek. Különösképpen sokat imádkozzanak, hogy munkájuk sikerére kiesdjék Isten kegyelmét és nyugodt lélekkel mondhassák el Szent Pállal: *„Beszédem és tanításom nem állott az emberi bölcsesség meggyőző szavaiból, hanem a Lélek és az erő bizonyítékából, hogy hitetek ne nyugodjék emberek bölcsességén, hanem Istennek erején.”* (I. Kor. 2, 5.)

2. *„Hogy őrzi meg útját tisztán az ifjú? Úgy, hogy megtartja igéidet.”* (Zsolt 118,9.) Tartsák azért mindig szem előtt, hogy szent hitünk igazságai nem elméleti tételek, hanem életalakító isteni tanítás. Soha ne elégedjenek meg tehát a hitigazságok merő megtanításaival, hanem minden igyekezetükkel arra törekedjenek, hogy tanítványaik azok szerint rendezzék is be életüket, ne csak ismerjék és tudják, hanem meg is tartsák az Úr tanítását, mert

csak így lesz munkájuk eredménye egész népünk számára áldásos. „*Hallgassatok szavamra és én Istenetek leszek, ti pedig az én népem.*” (Jer 7,28.) „*Ha nem hallgatnak rám, gyökerestől kitépem és elpusztítom azt a nemzetet, úgymond az Úr.*” (Jer 12,17.)

Minden alkalommal tárják fel növendékeiknek a szent igazságok gyakorlati vonatkozásait is. A megértést elősegítő rajzok és ábrák mellett nagy gonddal használják fel az életből vett példákat, hogy ráneveljék ifjúságunkat a szent tanítások gyakorlati megvalósítására. Nagy szeretettel ismertetésük meg velük szentéletű gyermekek és ifjak életét, állítsák őket eszményképek után sóvárgó ifjaink elé példaképül, hogy jámbor életre ösztönözzék, Istenhez vezéreljék őket.

3. Gondoljanak természetünk számtalan gyarlóságaira, valamint az emberi erő elégtelenségére és éppen azért igyekezzenek növendékeik számára minél gazdagabban feltárni a természetfeletti kegyelmekben áradó isteni erő forrásait. „*Ami lehetetlen az embereknél, lehetséges az Istennél.*” (Lk 18, 27.) „*Elég neked az én kegyelmem, mert az erő az erőtlenségben lesz teljessé.*” (II. Kor. 12, 9.) Apostoli buzgósággal élesztgessék és ápolják ifjainkban az Istenbe kapcsolódó imádságos lelkületet, egyre elevebben kapcsolják be őket Anyaszentegyházunk liturgikus életébe, és vezessék őket minél gyakrabban a bűnbánat lélekgyógyító Siloe-taván át az élővizek forrásához, a legmértóságosabb Oltárizsentséghez. Célunk legyen, hogy hitében teljesen jártas, meggyőződésében mélységesen keresztény, s életében egészen krisztusi ifjúságot neveljünk az Úrnak. Ehhez kétségkívül kevés a heti két hittanóra, ezért buzgón használjuk fel a Szívgyárdák, Mária Kongregációk gyűléseit, az Egyháztól elrendelt és általam ismételt szorgalmazott vasárnap délutáni katechizációt és igyekezzenek a jámbor szülőket is bekapcsolni gyermekeik valláserkölcsi nevelésébe.

Főpásztor jelmondatom megvalósításában, hogy „*tökéletes népet készítsünk az Úrnak*” alázatos imáimmal támogatom Nagyontisztelendő Testvéreimet és áldozatos munkájukra szeretettel adom püspöki áldásomat.⁹³

Fel kell figyelni arra, hogy Dudás püspök már ebben a szózatban szorgalmazza a „*vasárnap délutáni katechizációt*” – ezt jónéhányszor megteszi majd a későbbiekben is –, s ugyanebben a körlevélben a pappal együtt végzett családi rózsafüzér imádságára⁹⁴ és a ministránsok összefogására, templomi csoporttá szervezésére is buzdít.⁹⁵ Bizonyára mindhárom moz-

93 Főpásztori szózat a hitoktatásról, 3207/1948.

94 „*Ha lehet, maga a lelkipásztor is menjen el néhány családhoz és imádkozza velük a szentolvasót...*” – 3110/1948.

95 „*Hassanak oda, hogy az oltár körül mindig ministrálni jól tudó, buzgó, kegyelmi életet élő minist-*

zanat mögött ott rejlik a hitoktatás korlátozásának, betiltásának előérzete. Az 1948/49-es tanév során – bár a beíratások még a legtöbb helyen 90-100 %-osak⁹⁶ – ezek a sejtések lassanként beigazolódnak.⁹⁷ Az 1949. évi 5. számú törvényerejű rendeletet, amely szerint a vallásoktatás az iskolában nem kötelező, végül 1949. szeptember 6-án hirdetik ki.

Az egyház erejét jelzi ugyanakkor, hogy 1948. őszén (Boldogasszony Éve, a templom „basilica minor” rangjának kihirdetése) mintegy 150.000 hívő vett részt a szeptember 6-7-8-i, kisboldogasszonyi máriapócsi búcsú nagyszabású ünnepségein.⁹⁸

rások szolgáljanak s a ministránsok csoportja ölelje fel a fiuk legjavát.” 3157/1948.

96 Egy jellemző példa: „*Mély tisztelettel jelentem, hogy községünkben nemcsak híveim, de minden szülő kivétel nélkül – valláskülönbség nélkül – kívánta gyermeke iskolai hitoktatását*” (Lőrinczy Zoltán gkath. h.l elkész, Balkány). – Az ilyen példák tükrében tudjuk igazán érzékelni a későbbi rombolást.

97 Jellemző példa a hitoktatás akadályozására akad bőven. A miskolci Kozma János esperesnek a MÁV Tanműhelyében történő hitoktatás körül akad konfliktusa, ahol – bár a személypolitikai előadó és a műhelyfőnök bizonytalansága némileg érződik a megírt és visszavont iratok körül – „*a tanoncok gyűlésen kimondották, hogy hittan helyett műszaki órákat kérnek s ezt az összes tanonc-ifjúság (mintegy 150 fő) valláskülönbség nélkül aláírta.*” Miközben Kozma János a hittanra beíratott fiúkat „*igen jóindulatú s rendes vallásos életet élő ifjaknak*” ismeri. (Görögkatolikus Egyházközség és Lelkészi Hivatal, Miskolc, 564/1948.) Mindössze öt főről van szó (nincs is több görögkatolikus a tanoncok között), az ügy mégsem rendeződik a következő tanévben sem, pedig maga Dudás püspök fordul az alkotmányellenes tiltás miatt a Magyar Államvasutak Ipari Központja Gépészeti Főosztályához. (3148/1949.) – Az újfehértói lelkész, Korpos László megküldi a főpásztornak a tanügyi főigazgatósághoz írt előterjesztésének másolatát „*annak megvilágítására, hogy a hitoktatás teljesítése terén minő nehézségekkel kell küzdenünk.*” A nehézségek elsősorban az időbeosztásból fakadnak. Délelőtt iskolába járó tanyasi gyerekeknek délután 4-6 óra között adnak lehetőséget a hittanra stb. A gyakorlatban tehát lehetetlenné teszik az oktatást. (Újfehértói Gör. Kat. Lelkészi Hivatal 262/1949.) – Dr. Papp János hajdúdorogi parókus viszont az újfehértói helyzetet még egész jónak látja a sajátjukhoz képest, és levelében – amelyben beszámol arról, hogy Vattamány Imre s.l elkész eltiltották a hitoktatástól – „*Hajdú vármegyei túlkapasokról*” beszél. „*Újfehértón fennakadás nélkül folynak a hitoktatások, tehát csak Hajdú megyében gáncoskodik a főigazgatóság.*” (Hajdúdorogi Lelkészi Hivataltól 449/1949.) – A kokadi h.l elkész, Bellovics Miklós szeptemberben még örömmel számol be a 100%-os beíratkozásról. A hittanórák – írja – egy és két óra között vannak. Októberben már panaszkodik, hogy az igazgató megváltoztatta az órák időpontját „*akként, hogy csak tanítási idő után szabad hittanórát tartani és csak az iskolában. Ilyen rendeletet kapott.*” (Kokadi Lelkészi Hivataltól, 1949. október 11.) – Ahol a hittanórák órarendi beosztását sikerül kedvezően elintézni, ott is nehézséget jelent, hogy „*a leányegyházban sokszor fizikailag képtelen vagyok pontosan megtartani minden hittanórát, és úgy értesültem, hogy a tanítóknak már nem szabad helyettesíteni sem a hittanórákon.*” (Keresztes Ádám, Komlóska, 1949. szeptember 21.) Ugyanez a gondja Molnár József vencesellői parókusnak is, aki Rózsástanyán és Paszabcsúson korábban az ottani tanerőkkel látta el a hitoktatást. (Vö. Vencesellői Lelkészi Hivataltól 42/1949.)

98 A kegytemplom természetesen nem tudta befogadni a hatalmas zarándoksereget, ezért a fél-

Egyelőre kevesen vannak, akik nem iratkoznak be hittanra.⁹⁹ Ugyanakkor ezekben az években nem egy helyen rá lehet bukanni olyan furcsa kettősségekre, hogy a szülő vallás- és egyházellenesen nyilatkozik, de az ő gyermeke is ott van a hittanórán.¹⁰⁰ Az is előfordul, hogy az anya beírja hittanra a gyermeket, az agitátor apa kihúztatja.¹⁰¹ Vitatott kérdés a tanítás előtti és utáni imádság megengedett volta,¹⁰² valamint a be nem íratott

tett kincset, a könnyező Mária-képet a templom előtti téren emelt oltárra vitték, s előtte folytak három napon át a szertartások. Vö. MÉSZÁROS, I, *Boldogasszony Éve 1947/48*, Budapest 1994, 190.

99 Olyan kevés azok száma, akik nem iratkoznak be, hogy azokról a parókusok többnyire név szerint tudnak és – ez elsősorban az okok végiggondolása szempontjából érdekes – be is számolnak róluk. Tokajban például „*két gyerek (testvérek) nem jelentkezett, B. J. fiai. „B. J. a királytelki tanyákról került Tokajba és most a tokaji bíróságra törekszik. Ez a hivatal kilátásba van helyezve részére s ennek a kedvéért zárkózott el a hitoktatás kérésétől.*” (Tokaji Lelkeszi Hivataltól, Mosolygó József, 1949. szeptember 22.)

100 Pásztor Mihály csegöldi h.llelkész jelentése szerint parókiája területén ketten nem jelentették gyermekeiket hittanra. „*Az egyik tagadó Ty. M., a csegöldi terménygyűjtő, aki expressis verbis kijelentette az igazgatónak, hogy «Istenre nincs szükség, lejárt már az Isten ideje», a másik pedig Csengersimából K. L. nevű, ottani párttitkár. – Ty. esete annál súlyosabb, mivelhogy ő az egyháztanácsnak is egyik tagja (rendes), azonban gyermekei feljöttek hittanra. Érdeklődésemre azt felelték, hogy ők jönnek órára.*” (A csegöldi gör. kat. egyház lelkeszi hiv-tól 92/1949.)

101 Ld. Kardos István diósgyőrvasgyári hitoktató jelentése, 150/1949. A hitoktató szerint „*az elmúlt évhez viszonyítva a hittantánítás határozottan meg van nehezítve. ... A közismereti tárgyakkal szemben hátrányba került. ... A tanítás a hittanórák beállításának akadályozása miatt csak októberben indulhatott meg nehezkesen. ... Nagyon sok akadályt jelent, hogy a már megállapított órák a tanerők folytonos változása, szaporítása vagy áthelyezése miatt állandóan változásnak vannak kitéve. Úttörő gyűlést, karéneket és más elfoglaltságot adnak ugyanabban az időpontban a gyerekeknek. ... A lapok hamis beállítású támadásaiból arra lehet következtetni, hogy a hittantánítás elé további akadályokat fognak gördíteni.*” – Kardos István a hitoktatás során átgondolja a latin szertartásúakkal való kooperáció lehetőségét is. Erről így vélekedik: „*A latin szertartásúakkal való kooperációnak sok hátránya van. Nem hajlandók, de idejük sincs arra, hogy a gör. kat. gyermekeket szertartásukra, gör. kat. mivoltukra figyelmeztessék. A szent misékre, gör. szertartású istentiszteletekre amúgy is nehezen jönnek el a nagy távolságok és a kényelemszeretet miatt, kihal belőlük az összetartozás érzése, a gör. szertartású istentiszteleteken nem érzik jól magukat, mert nem értik azt. ... A latin szertartásban nevelkedett gör. kat. hívek azok, akik vegyes házasságoknál leghamarább tagadják meg hitüket, mert a latin szertartásúak között félig-meddig mindig idegennek érezték magukat, saját szertartásukat pedig nem volt alkalmuk megismerni, így nem érzik értékesnek azt, amit megtagadnak. – A kooperációt lehetségesnek tartom abban a formában, hogy minden ilyen helyen adassék meg a lehetőség, hogy a gör. kat. gyermekek legalább egyszer betenként összejöhessenek és szertartás-, valamint egyházi énektanításban részesüljenek; ha ez nincs, akkor csak hátrányunkra szolgál.*”

102 „*A gyermekeket a tanítók nem engedik tanítás előtt és után imádkozni.*” (Bedői Gör. Kat. Lelkeszi hivatal, 44/1949., Békés Géza h.llelkész.) – „*Fájdalmasan érintette úgy a nevelőket, mind pedig a szülőket, hogy a ker. főigazgatói rendelet szerint «tanulás előtt és tanulás után imádság nincs, helyette további intézkedésig a jótanulási induló énekelendő; imádság csak a hittanórákon lehetséges.» Ez a rendelkezés az iskolás gyermekekben is mély megilletődést hozott; s nem tudjuk,*

gyermek részvétele a hittanórán.¹⁰³ Összességében a leépítést jól jelzi a tény, hogy a fakultatív hitoktatás bevezetéséig a Hajdúdorogi Egyházmegyében 29 főfoglalkozású, ún. önálló hitoktató működött. Rajtuk kívül csaknem minden parókus és minden segédlelkész óraadó hitoktatói minőségben tanította a hittant az iskolákban. A fakultatív hitoktatás bevezetése után az önálló hitoktatók száma állandóan csökkent, majd meg is szűnt, mert évről évre csökkent a hitoktatásra jelentkező gyerekek száma.¹⁰⁴

Örömteli tény, hogy bár még csak néhány évvel vagyunk a Divino afflante Spiritu enciklika után,¹⁰⁵ Dudás püspök felismeri a katekézis számára is nélkülözhetetlen biblikus megújulás szükségességét; fontosnak tartja és ajánlja a bibliamozgalomba való bekapcsolódást.¹⁰⁶

A kommunista rezsim hitoktatást korlátozó intézkedéseit Dudás Miklós érezhető ellenérzéssel ugyan, de tudomásul veszi. Közli az állami rendelkezéseket, és buzdít a legális lehetőségek minél jobb kihasználására, de óv a rendelkezések bírálatától.¹⁰⁷ Újra többször is szorgalmazza – hiszen ez továbbra is törvényes lehetőség –, hogy *„a trienti zsinat által is előírt felnőttek templomi katechézisének minden egyházközségben vasárnap délutánonként rendszeresen tartásuk, melyre a szülők gyermekeiket is – elsősorban a hitoktatásra nem jelentkezőket – magukkal hozhatják minden különösebb*

hogy mily álláspontot foglaljunk el az intézkedéssel, annál is inkább, mert tudtommal nem országos és egységes rendelkezésről van szó. Debrecenben a volt Svetits intézetben 3 perces néma felállás van, aki akar, ezalatt imádkozhat. Egyes debreceni iskolákban magukat a gyermekeket kérdezték meg, hogy akarnak-e imádkozni, és imádkoznak is a gyermekek. Én a magam növendékeit – míg más egységes intézkedés nem jön – a tanulás előtti és utáni csendes imádságra buzdítottam.” (Nagylétei Gör. Kat. Egyház Lelkészi Hivatala, 121/1949., Miklósvölgyi József lelkész.) A parókus beszámol egyébiránt arról is, hogy vasárnap délután templomi hitoktatást szervez, és ehhez jóváhagyást és útmutatást is kér.

103 A Paritások Bizottság 1950. évi X. számú körlevélben közölte, erre a tárgyra vonatkozó rendelkezése így szólt: *„A hitoktató nem kötelezhető arra, hogy a hitoktatásra be nem jelentkezett gyermekeket az óráról kiküldje; erre vonatkozólag a VKM. az igazgatóknak a megfelelő utasítást kiadja.”* A rendelkezés ellenére ez ügyben is akadnak súrlódások.

104 Vö. PIRIGYI, I, *A magyarországi görögkatolikusok története II.*, Nyíregyháza 1990, 203-204.

105 XII. Piusz pápa körlevele, amelyben – évszázadokon keresztül tartó méltatlan mellőzését követően – a Szentírást mintegy újra felfedezi, s a Biblia olvasására és tanulmányozására biztat a katolikus egyház.

106 *„A Katolikus Biblia Mozgalom Verbum címen havonként kézirat formájában biblia-óra anyagot bocsát a Nagyöntisztelendő Papság rendelkezésére. A kiadvány első száma megjelent. Amikor erre örömmel hívom fel a figyelmet, szeretettel buzdítom Ntdő Papjaimat, minél többen rendeljék meg a kiadványt és annak útmutatása mellett tevékenyen kapcsolódjanak bele a bibliamozgalomba.”* 1382/1949.

107 Vö. 2528/1949.

*kényszer és agitáció nélkül.*¹⁰⁸

Áldásos tevékenységet folytatott Nyíregyházán 1943-tól kezdődően a Püspöki Szent Jozafát Görög Katolikus Internátus, amely szegény vidéki fiúk továbbtanulását tette lehetővé. Az államosítás során, 1950-ben megszüntették.¹⁰⁹

Ez az esztendő a szerzetesrendek feloszlatásának éve is.¹¹⁰ Akárcsak or-

108 3597/1950. A „*kényszer és agitáció nélkül*” tudatosan használt kifejezések a kommunista vádak megelőzésére. – A vasárnapi katekizisnek az egyházi törvénykönyvben előírt kötelező voltára hivatkozott az egyház a Paritások Bizottságban is, és – több, korlátozásra vonatkozó, fájó hír mellett – bátorításul ennek a megállapodásnak az ide vonatkozó részletét is közli Dudás püspök: „*Az Egyháznak biztosított működési szabadság alapján nincs akadálya annak, hogy a lelképásztorok az egyházi törvénykönyvben is kötelezőleg előírt templomi katekiziseket a felnőtteknek rendszeresen megtarthassák, és ezeken a hitoktatásra bejelentett és be nem jelentett gyermekek is megjelenjenek minden kényszertől és különösebb agitációtól mentesen.*” 704/1952. Egy következő levélben a részletekre vonatkozóan is közöl instrukciókat: A vasárnapi keresztény oktatás „*rendes oktató beszéd legyen és nem tartható az iskolai hitoktatás módszerével, azaz nem szabad kikérdezni, sem leckét feladni. Kérem papjaimat, hogy ezen oktatások rövidék és olyanok legyenek, hogy minden jelenlévő felnőttek és gyermekek könnyen megértsék, és ennek alapján a szülők gyermekeiknek is elmagyarázhatják.*” 1784/1952. – Újabb felszólítást olvashatunk a vasárnapi oktatást illetően 2316/1953. sz. alatt is: „*Nyomatékkal sürgetem újra a templomi keresztény oktatások megvalósítását olyan formában, hogy minden vasárnapon az erre legalkalmasabb szentmisén (esetleg más istentiszteleten) 15-20 perc időtartammal a katekizmust magyarázzák, és pedig először a hitigazságokat, azután a szentségekről szóló tant, végül az erkölccsant úgy, mint a Hit- és erkölccsant című tankönyvben található. Hirdessük ki a híveknek, hogy gyermekeiket is hozzák magukkal, vagy küldjék a misékre és a tanításokra. Ezek az oktatások ne legyenek katekizmus-órák kikérdezéssel, lecke-feladással, a jelenlévők vagy hiányzók számontartásával, hanem egyszerűen keresztény templomi oktatás minden nemű és korú hívek számára, miként az egyházunkban mindig is szokásban volt.*”

109 Az internátus létrehozását Kovács Gyula hittanár (1946-tól tanügyi esperes, valamint a pedagógusok fegyelmi bizottságának elnöke és a hittanárokat vizsgáztató bizottság tagja) kezdeményezte, aki mint gimnáziumi hittanár mindenki „tiszibácsija” volt, és az internátus megszervezésében – amely előbb a Csalló köz – Ószőlő utca sarkán, később a Körte utcán működött – oroszánrészt vállalt. (Kovács Gyulát 1951-ben Dudás püspök az újonnan alapított Papnevelő Intézet spirituálisává és teológiai tanárrá nevezte ki, az akkori hatalom azonban nem tűrte el az ifjúság által szeretett és tisztelt ember közelségét. Hamarosan persona non grata lett, akit távol kellett tartani a nevelő tevékenységtől.)

110 A Dunántúlról deportált szerzetesek közül közel százan két hónapig a máriapócsi bazilita kolostorban, illetve a bazilissza nővérek házában tartózkodtak. Vö. DUDÁS, B, „Emlékeim a kommunista diktatúra 1950. június 10-én Máriapócsra deportált szerzeteseiről”, in *Görög-katolikus Szemle Kalendáriuma 2001*, Nyíregyháza, 2000. 104-106. – A baziliták könyvtárának átadására 1950. július 22-én került sor. Hegedűs Joachim és Ádám Jenő szerzeteslapok vannak jelen, akik a jegyzőkönyvet „többszöri felszólítás után” sem hajlandók aláírni. – A szerzetesrendek feloszlatásának szervezeti mozzanataként említjük meg a Belügyminisztérium egy leiratát, amelyet a megyei tanácselnökök kaptak kézhez: „*Közlöm Elnök Úrral, hogy július 31-ről augusztus 1-re virradó éjjelen a megye területén egyházi épületek fognak megüresedni. Elnök Úr intézkedjék, hogy augusztus 1-én reggel 8 órakor megbízólevéllel ellátott közegei a*

szágszerte minden rend tagjainak, a bazilita szerzeteseknek a megfigyelése is éveken keresztül folyamatos.¹¹¹ Büntetőeljárást kettejük ellen indítottak.¹¹²

folyt. köv.

megüresedett épületekben a leltározást kezdjék meg.” (BM 00246/4/1950.1/9.)

111 Pl.: „Az elmúlt hónap folyamán azt tapasztaltuk, hogy gk. vonalon a volt szerzetesek egyre gyakrabban felkeresik egymást a kapcsolatuk fenntartása érdekében. Legtöbb volt szerzetes Liki Imréhez a szeminárium rektorához jár be elbeszélgetésre. Ilyenek: Dudás Bertalan Anarcs, a püspöknek az öccse. Hegedűs Joachim Bodrogkeresztúrból, Mező Ferenc Hajdúdorogról. Ezenkívül a Liki gyakran megfordul Máriapócscon Matrinechnél, beteglátogatás ürügye alatt. Hajdúdorogon, Mező Ferencnél azzal az ürüggyel, hogy a szőlőjét nézi meg, és így tovább. Mindezekből az tűnik ki, hogy a kapcsolatuk elég szoros ezeknek a volt szerzeteseknek. A következő időben tovább fogjuk figyelni nevezett papok tevékenységét.” (ÁEH, június havi jelentés, Baráth Gusztáv, 009/24/1955.) – „Az elmúlt hónapban Rojkovich helynök olyan kérelemmel jött hozzám, hogy Volosinovszki Mihály volt bazilita szerzetest engedélyezzük az egyházmegye állományába visszavenni. A visszavételt semmi esetre sem javaslom., esetleg jó volna megnéznetni, hogy ott a környezetében, a gyárban milyen magatartást tanúsít, nem e végez ott demoralizáló és bujtogató munkát.” (ÁEH, Csáti József, 0035/5/1958.) – Jóval később, 1975-ben (!) egy papokról készült kimutatás kapcsán Buhalla egyházügyi főelőadó írja Bugár Péternek (ÁEH, Budapest): „Az 1970-ben szenteltek közül Sarkadi Györgyöt és Szabó Tibort már a negyedik év elvégzése után felszentelte Dudás püspök, ezzel is bizonyítva van, hogy közülük van a megszüntetett bazilita rendhez.” (84.306/1975.)

112 Nagy Sándor Sebestyén teológiai hallgatót, aki szökni próbált az országból, Kistarcsára internálták. Regős Dénes Miklós atyát egy Nagylétán tartott népmisszió után szovjet katonák hurcolták el a községből, és átadták a magyar hatóságoknak. Dudás Bertalant – aki 1942 óta állt a rend élén – nem állították ugyan bíróság elé, de működési engedélyét megvonták, útlevélkérelmét pedig még 1981-ben is azzal utasították el, hogy „külföldre történő utazása jelentős közérdeket sért.” Vö. HETÉNYI VARGA K., *Szerzetesek a horogkereszt és a vörös csillag árnyékában I*, Budapest 2000, 20.

KLESTENITZ Tibor

A görögkatolikusok Serédi Jusztinián és Mindszenty József egyházkezelésében *

TARTALOM: 1. Bonyodalmak az 1931-es katolikus nagygyűlés körül. Egy egyházpolitikai konfliktus és háttere; 2. A „mira varietas” megőrzésének szempontjai; 3. A területi revízió következményei az 1940-es években; 4. A görögkatolikusok Mindszenty József egyházkezelésében.

A görögkatolikusok társadalmi helyzetét a huszadik század első felében meghatározta a hívek általános szegénysége, valamint a nemzetiségi alapon történő megkülönböztetés. A görögkatolikusok gyakran szenvedtek el diszkriminációt, és nehéz harcot kellett vívniuk, hogy a többségi társadalom elismerje magyarságukat. Helyzetük következményeként valószínűsíthető, hogy a római katolicizmushoz való tartozás ugyanis sokak szemében társadalmi előrelépésnek számított.¹ A tanulmányban arra szeretnék vállalkozni, hogy néhány adalék erejéig bemutassam: hogyan viszonyult a görögkatolikusok helyzetéhez a korszak két jelentős esztergomi érseke, Serédi Jusztinián és Mindszenty József. Olyan eseteket kísérek meg feltárni – elsősorban a Prímási Levéltár anyagainak a segítségével –, amelyek rávilágítanak arra, hogy a két prímás miként vélekedett a közösségen belül zajló folyamatokról, és milyen egyházkezelési lépéseket tett ezek befolyásolására.

I. Bonyodalmak az 1931-es katolikus nagygyűlés körül. Egy egyházpolitikai konfliktus és háttere

Az 1920-as évek végén a görögkatolikusok körében jelentkező rítusváltási törekvésekre az öntudatos hívek vészjelzésekkel reagáltak. 1929 októ-

* A tanulmány az OTKA NK 83799 számú pályázatának támogatásával készült.

¹ PIRIGYI ISTVÁN, *A magyarországi görögkatolikusok története*. II. kötet. Nyíregyháza, 1990., Görög Katolikus Hittudományi Főiskola. 126-130.

berében például Serédi Jusztinián hercegprímás névtelen levelet kapott, amelynek szerzője arra kérte, hogy látogassa meg Hajdúdorogot, lehetőleg a pápai nunciussal együtt, és mondjon misét templomukban, mert „ezzel is dokumentálná az együvé tartozást, a megbecsülést s igazolná Rómához való tartozandóságunkat”. A szerző szerint a gesztus nagy hatást váltana ki Ruténföldön is, mert jelezné, hogy a prímás „őket egyenrangúnak s egynek tekinti”, valamint a látogatás „az itt levő g. keletiekre sem lenne hatástalan, s közelebb hozná egyházunkhoz, mert látnák, hogy a g. kath. sem mostoha gyermekei Ő Szentségének”.²

Az esztergomi érseki széket 1927-ben elnyerő Serédi Jusztinián, akit általában visszahúzódó, csendes személyiségként ismertek, nem szívesen élt a nagy gesztusok, a látványpolitizálás eszközeivel.³ Ahogyan a Rákosi-rendszer állambiztonsága által készített tanulmány is megállapította, Serédi ritkán tartott egyházmegyéjén kívül nyilvános szerepléseket, és előadásai általában akadémikusak, értekezésszerűek voltak.⁴ Ezért is tarthatjuk érdekesnek és jelentősnek, hogy a prímás – igaz, néhány évvel később, 1932-ben – vállalkozott arra, hogy felkeresse a görögkatolikusokat Miskolcon és Nyíregyházán.

Ennek az utazásnak az előzményei 1931 őszére nyúlnak vissza, amikor úgy látszott, hogy a görögkatolikus közvélemény egységét komoly konfliktusok veszélyeztetik. A közösség egyik legjelentősebb önreprezentációs eseménye az 1920-as évek végétől a Magyar Görög Katolikusok Országos Szövetségének (MAGOSZ) a budapesti közgyűlése volt, amelyet az éves katolikus nagygyűlés keretében rendeztek meg. Ezt az eseményt azonban sokan nem tartották megfelelőnek a közösség szempontjából, ezért a MAGOSZ felvetette egy saját, önálló nagygyűlés megrendezésének a lehetőségét. Felhívásukra azonban olyan kevés válasz érkezett, hogy le kellett mondaniuk törekvésükről.⁵ A MAGOSZ a kudarcot követően elkezdte a következő, a katolikus nagygyűlés keretébe illeszkedő gyűlésének előkészítését, amit azonban egy váratlan döntés megghiúsított. Miklósy István hajdúdorogi püspök ugyanis 1931 szeptemberében arról értesítette a szervezetet, hogy véleménye szerint a budapesti esemény céltalan, ezért annak

2 Esztergomi Prímási Levéltár (EPL) Cat. D/c/3901-1929. Névtelen Serédinek 1929. október 20.

3 CSÍKY BALÁZS, *Serédi Jusztinián hercegprímási tevékenysége. Doktori disszertáció*. Budapest, 2010. (kézirat) 74.

4 Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára (ÁBTTL) 3.1.9 V-700/49 21. f. Jelentés 1948. május 22.

5 A MAGOSZ hírei. Görögkatolikus Szemle. III. évf. 7. sz. 1931. április 19. 4.

megtartását, a korábbi évek gyakorlatától eltérően, nem engedélyezi. Noha a MAGOSZ kezdeményezésére személyes megbeszélést is tartottak, a püspök ragaszkodott elhatározásához.⁶

Az új helyzetet a világi közvélemény értetlenül fogadta. Gróh István, a MAGOSZ elnöke szerint a tiltást egyedül a jóhiszeműség hiánya indokolhatta volna, ez viszont szerinte nem állt fenn. Úgy vélte, hogy „a latinok megbecsültek bennünket, Prímás-Metropolitánk megjelent gyűlésünkön, semmi jelét sem láttuk annak, hogy másodrendű katolikusoknak tartanának”⁷

Miklós István eljárása ugyanakkor felháborodást keltett a miskolci apostoli adminisztratúra vezetésében, hiszen az adminisztrátor, Papp Antal érsek a MAGOSZ társvédnöke is volt egyben, ám az ő véleményét nem kérdezték meg a döntés előtt. A miskolci apostoli adminisztratúra konzultori testülete ezért rendkívüli ülést tartott, amely megállapította, hogy a budapesti nagygyűlésen való részvétel jó lehetőség, amelyet „készséges örömmel” támogattak volna. A hajdúdorogi döntést azért is nehezményezték, mert az nem tartotta tiszteletben a társvédnök egyenjogúságát. A testület határozatának szövegét nyilvánosan is megjelentette.⁸ Erre válaszul a hajdúdorogi káptalan is nyilatkozatot tett a sajtóban. Eszerint a miskolciak nem kérdőjelezhetik meg Miklós püspök döntését, eljárásuk pedig teljesen szokatlan és visszatetsző a katolikus egyház életében.⁹

Néhány hónappal később jelent meg a Magyarország című napilapban a Szabolcsi álnevű szerző cikke, amely alkalmas lehetett arra, hogy tovább nyugtalanítsa a görögkatolikus közvéleményt. A cikk állítása szerint Andrej Septickij leMBERGI érsek titokban arra törekedett, hogy Miskolc székhellyel új görögkatolikus egyházmegye alakuljon, amelynek – a cikk megfogalmazása szerint – „rutén” lesz a szertartási nyelve. A szerző ebben a hajdúdorogi egyházmegye elleni támadást látott, és arra bízta a miskolci adminisztratúra papságát, hogy ne tűrje el a „rutén stigmát”. Ezért kérte őket, indítsanak mozgalmat azért, hogy náluk is, Hajdúdorog mintájára, bevezessék az ógörög liturgikus nyelvet.¹⁰

6 A szakosztályi ülés. Görögkatolikus Szemle. III. évf. 18. sz. 1931. szeptember 27. 1-2.

7 GRÓH ISTVÁN, „A nagy vita.” in Görögkatolikus Szemle. III. évf. 21. sz. 1931. november 15. 1.

8 Az elmaradt görögkatolikus szakosztályi ülés ügye. in Görögkatolikus Szemle III. évf. 19. sz. 1931. október 18. 1.

9 Nyilatkozat. Görögkatolikus Szemle III. 20. sz. 1931. november 1. 1.

10 SZABOLCSI, „A görögkatolikus magyarság egyik problémája.” In: Magyarország. XIII. évf. 27. sz. 1932. február 4. 7.

A Görögkatolikus Szemle cikkírója szintén úgy vélte, hogy „Élénk propaganda dolgozik ellenünk Rómában s igyekszik elhinteni a tudatot, hogy magyar görög-katolikus igazában nincs is, az egész Egyházmegye kizárólag politikai tákolmány”. A lebergi beavatkozás veszélyét reálisnak tartva arról írt, hogy a miskolci apostoli adminisztratúra az a fogantyú, amelyen keresztül a szláv kéz igyekszik megszerezni a vezetést színmagyar falvak felett. Ezért úgy vélte, hogy az adminisztratúrát meg kell hagyni, amíg Papp érsek él, „de végső sorsa nem lehet más, mint beolvadás a hajdúdorogi magyar egyházmegyébe”.¹¹

A nyilvánosság előtt folytatott sajtópolémiaik arra engednek következtetni, hogy ekkoriban a Miskolc és Hajdúdorog közötti kapcsolatok elhidegülőben voltak. Erre utal Papp Antal érsek levele is, amelyet 1932 februárjában a hercegprímásnak írt. Eszerint a Magyarság cikkének Szabolcsi álnéven Melles Emil budapesti apátplébános volt a szerzője. Papp Antal a cikk állításait méltánytalannak tartotta, de úgy vélte, hogy a hajdúdorogi püspöktől, akinek a joghatósága alá Melles tartozott, nem remélhet segítséget, ezért fordult közvetlenül Serédi Jusztiniánhoz. Papp szerint a cikk azáltal, hogy az adminisztratúra területén használt ószláv liturgikus nyelvet ruténnek nevezte, nemzetiségi kérdéssé tette azt a tényt, hogy papsága ragaszkodott az ószláv liturgiát előíró Szentszék parancsaihoz, ezzel szemben pedig engedetlenségre izgatott. Papp szerint a hajdúdorogi püspökség megszervezésének egyik nem kívánt következménye „a szeparatizmus lett, amely azonos eredetű, részben maig is azonos összetételű híveket választott széjjel a rítus címén, de nemzetiségi jelzővel és elvetette a torzsalkodás magvát”.¹²

Serédi Jusztinián maga is komolynak ítélte a kialakult helyzetet. Válaszából kiderül, hogy a főpásztorok közötti egység helyreállítását és a Szentszék tekintélyének megőrzését tartotta az elsődlegesnek. Azt javasolta Papp Antalnak, hogy kövesse a hivatalos utat, és először a hajdúdorogi püspöknél járjon el, ha pedig nem kap elégtételt, akkor egyenesen a Vatikánhoz kell fordulnia, mert a cikk a Szentszéket is érinti.¹³

Ilyen előzmények után, 1932. április 7-én és 8-án került sor a hercegprímás miskolci és nyíregyházi látogatására, amelynek egyik célja az lehetett,

11 G. J.: „Mi legyen az adminisztratúrával?” in Görögkatolikus Szemle. IV. évf. 7. sz. 1932. április 10. 1.

12 EPL Cat. D/c/1076-1932. Papp Serédinek 1932. február 12.

13 EPL Cat. D/c/1076-1932. Serédi Pappnak 1932. március 2.

hogy közvetítsen a felek között, és eloszlassa a hajdúdorogiak aggodalmait. Serédi fő üzenete ezért az összefogás szükségessége volt. A miskolci pályaudvaron például azt hangsúlyozta, hogy „nekünk, maradék magyaroknak minél jobban közelednünk kell egymáshoz”. A prímás Miskolcon tárgyalt Papp érsekkel, és szentségimádáson vett részt a görögkatolikus székesegyházban.¹⁴ Még aznap tovább utazott Nyíregyházára, ahol Miklósy püspökkel tartott megbeszélést. Április 8-án a görögkatolikus templomban misézett, majd pápai áldást osztott.¹⁵

Az eseménynek a görögkatolikusok nagy jelentőséget tulajdonítottak, Miklósy püspök például körlevélben is beszámolt az ünnepségekről.¹⁶ Aho-
gyan Bányay Jenő nagyprépost kiemelte, a prímás a látogatással „az egész ország előtt szembetűnően dokumentálta azt, hogy a római katolikusok és a görög-katolikusok testvéri viszonyban vannak egymással és hogy a latinszertartású és görögszertartású katolikus vallás lényegében ugyanaz”.¹⁷ Gróh István a Görögkatolikus Szemlében azt hangsúlyozta, hogy Serédi a Szentszék által még nem teljesen approbált magyar oltári nyelvvel élő püspököt biztosította szolidaritásáról, és azt remélte, hogy a prímás fel fog lépni azok ellen a rágalomok ellen, amelyeket a hajdúdorogi egyházmegye ellenfelei Rómában terjesztettek.¹⁸

Serédi utazása tehát eredményesnek volt tekinthető, hiszen sikerült elsimítania a korábbi konfliktusokat, és megnyugtatta a görögkatolikus közvéleményt. Ennek jeleként is értelmezhetjük azt, hogy Miklósy püspök 1932-ben már nem emelt akadályt a MAGOSZ gyűlésének megrendezése elé a katolikus nagygyűlésen. Ezen az eseményen Serédi ismételten gesztust tett a közösség felé. A szervezők ugyanis előzékenységből, tekintettel sűrű programjára, nem küldtek neki meghívót. A prímás azonban váratlanul mégis megjelent a gyűlésen, ahol hatalmas üdvözlés és tetszésnyilvánítás fogadta.¹⁹

14 „A hercegprímás látogatásai.” Görögkatolikus Szemle. IV. évf. 8. sz. 1932. április 24. 3.

15 „Egyházmegyei élet.” Görögkatolikus Szemle. IV. évf. 9. sz. 1932. május 8. 2.

16 JANKA GYÖRGY, „Miklósy István püspök (1913–1937) a korabeli görög katolikus sajtó tükrében.” in VÉGHSEŐ T., (ed.), *Symbolae. Ways of Greek Catholic heritage research. Papers of the conference held on the 100th anniversary of the death of Nikolaus Nilles*, Nyíregyháza 2010. Collectanea Athanasiana I/3. 341.

17 „A hercegprímás látogatásai.” Görögkatolikus Szemle. IV. évf. 8. sz. 1932. április 24. 3.

18 GRÓH ISTVÁN, „Hercegprímás-metropolitánk a mi körünkben.” Görögkatolikus Szemle. IV. évf. 9. sz. 1932. május 8. 1.

19 A MAGOSZ közgyűlése. Görögkatolikus Szemle. IV. évf. 19. sz. 1932. október 23. 3.

2. A „mira varietas” megőrzésének szempontjai

Ahogy az előző eset is mutatja, a prímás fontosnak tartotta a görögkatolikus közösség érdekeit, azonban ezekben a kérdésekben, ahogyan egész egyházkormányzati gyakorlatában is, mindig az egyház jog előírásainak tökéletes betartására törekedett. Ezzel pedig akaratlanul is nehézségeket okozott a közösség számára. Jó példa erre a papképzés ügye. Ahogyan azt a szakirodalom feltárta,²⁰ 1928-ban a görögkatolikus papság nevelése veszélybe került, mivel a képzésüket korábban biztosító esztergomi szeminárium az átszervezések miatt már tudta fogadni az első éves görögkatolikus növendékeket. Miklósy püspök 1928 augusztusában a prímástól a döntés felülvizsgálatát kérte. Serédi a szeminárium vezetőjénél informálódott, aki azt jelentette, hogy szükség esetén, ha a prímás úgy dönt, három helyet szabadabbá tud tenni, ahová felvehetik a hajdúdorogiakat.²¹

Serédi azonban ragaszkodott korábbi elvi álláspontjához, és azt válaszolta Miklósynak, hogy a „kényszerítő viszonyok miatt” nincs mód óhajának teljesítésére, mert az esztergomi szemináriumot teljesen egyházmegyei célokra kell lefoglalni.²²

A következő évben Miklósy püspök ismét megpróbálta rendezni a helyzetet, és annak engedélyezését kérte, hogy a budapesti központi papnevelőben az addigi kettő mellé még hat növendéket helyezhessen el. Az állam garanciát ígért arra, hogy vállalja a növendékek tanításának költségeit.²³ A javaslatot – elsősorban anyagi szempontokra való tekintettel – Ernszt Sándor, a papnevelő rektora is támogatta.²⁴

A hercegprímás végül úgy döntött, hogy engedélyezi a növendékek felvételét. Hangsúlyozta azonban, hogy ez a lehetséges végső létszám, mert úgy vélte, hogy a többi egyházmegye joggal kifogásolná, hogy – arányaiban véve – ilyen sok hajdúdoroginak lesz lehetősége egyetemi szintű képzésre. Leveléből ugyanakkor az is kiderül, hogy nem ezt tartotta a papképzés ideális megoldásának, hiszen a növendékek Budapesten nem részesülhet-

20 PIRIGYI ISTVÁN, „Papnevelésünk 1912–1950 között.” In: *Örökség és küldetés. 1950–2000: a Nyíregyházi Görög Katolikus Papnevelő Intézet és a Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola alapításának 50. évfordulója alkalmából rendezett tudományos konferencia anyaga. 2000. október 2–3.* Szerk. JANKA GYÖRGY. Nyíregyháza, 2001. 89–93.

21 EPL Cat. 6/2900-1928. Halmos Ignác Serédinek 1928. augusztus 16.

22 EPL Cat. 6/2900-1928. Serédi Miklósynak 1928. augusztus 24.

23 EPL Cat 6/2373-1929. A VKM Serédinek 1929. június 21.

24 EPL Cat 6/2611-1929. Ernszt Sándor Serédinek 1929. július 10.

tek képzésben saját rítusukból, ezért annak megfontolását javasolta, hogy Rómába, a görögkatolikus kollégiumba is küldjenek növendékeket.²⁵

Serédi tehát átlátta annak fontosságát, hogy a görögkatolikus papság megőrizze önazonosságát, alaposan megismerje saját rítusát. A korszak papságára ugyanis latinizálódási tendenciák, a hagyományoktól való eltávolodás volt jellemző,²⁶ amivel a prímás is tisztában volt, és annak negatív hatásait is felismerte. Ezt jelzi, hogy 1934 márciusában a püspöki kar ülésén felkérte „a keleti szertartású ordináriusokat, szíveskedjenek papjaikat hitvestársaikkal az utcán karon fogva megjelenéstől eltiltani. Hazánkban ugyanis, ahol a gör. kat. papok is a latin szertartásúakkal teljesen egyformán öltözködnek, sőt, borotválkoznak is, ez igen könnyen és gyakran botránkozásra ad alkalmat”. A jegyzőkönyv szerint a jelenlevő Papp Antal érsek „teljes megértésben” részesítette kérését.²⁷

Serédi álláspontja a görögkatolikus rítus megőrzéséről még világosabban kirajzolódik abban a levélben, amelyet válaszként adott Melles Emil budapesti apátplébános panaszára. Melles 1931 novemberében előadta, hogy a Congregatio de Propaganda Fide 1907. október 1-jén a budapesti görögkatolikus románokat kivette a görögkatolikus plébánia joghatósága alól, és az esztergomi érsek alá helyezte őket. Csernoch János érsek 1917. október 4-én úgy rendelkezett, hogy alapesetben minden budapesti görögkatolikust a görögkatolikus plébánia hívének kell tekinteni (amely ekkor már a hajdúdorogi püspök alá volt rendelve), viszont ha valaki keresztlevéllel bizonyítja román származását, azt ismerjék el az esztergomi egyházmegye hívének. Az elbírálást a hajdúdorogi hatóságokra bízta. Melles azért tett panaszt, mert szerinte a budapesti érseki helytartói hivatal nem így járt el, és saját hatáskörében intézkedett. Melles szerint a fővárosi iskolában előfordult, hogy – a kánoni tilalmak ellenére – a latin hitoktatásra, illetve rítusra akarják átvinni a görögkatolikus diákokat. Egy érseki hitoktatási felügyelő szerint egyenesen meg kellene szüntetni a budapesti görögkatolikus hitoktatást. Melles szerint egyes latin papok román nemzeti öntudatot akartak éleszteni, ott, ahol nem is volt, azért, hogy a gyermekeket latin

25 EPL Cat 6/2611-1929. Serédi Klebelsbergnek 1929. július 22.

26 ATANÁZ, OROSZ, „Die Identität des griechisch-katholischen Klerus in Ungarn zwischen den beiden Weltkriegen.” In: *Konfessionelle Identität und Nationsbildung. Die griechisch-katholischen Kirche in Ostmittel- und Südosteuropa im 19. und 20. Jahrhundert.* Hg. HANS-CHRISTIAN MANER–NORBERT SPANNENBERGER. Stuttgart, 2007., Franz Steiner Verlag. 172.

27 *A magyar katolikus püspökkari tanácskozások története és jegyzőkönyvei 1919–1944 között.* II. köt. Összeáll. Beke Margit. 17.

szertartásra vihessék át. Egy görögkatolikus család például először református, majd római katolikus vallásra akart áttérni.²⁸

Serédi Jusztinián válaszában leszögezte, hogy Csernoch elvi döntését helyesnek tartja, viszont tévedésnek nevezte azt, hogy elődje a rítus megállapításának jogát a hajdúdorogi hatóságokra ruházta volna. „Bárkinek, aki magát az én hívemnek gondolja, joga van hozzám fordulni jogorvoslatért” – írta. Ezért megerősítette, hogy ha az egyes hívők kérése jogos, akkor a budapesti érseki hatóságok meg fogják állapítani a román rítushoz való tartozását. Ugyanakkor a prímás határozottan elítélte azt az eljárást, hogy latin papok görögkatolikus hívőket hittagadásra ösztönöznek, és kijelentette, hogy ha konkrét esetek jutnak a tudomására, akkor szigorúan meg fogja büntetni a vétkesekét. Serédi a rítusok különbözőségét fontos értéként méltatta: „Az Egyház egységének kidomborítását csak elősegíti az a mira varietas, amit a hívő lélek elé tár a szertartások különbözősége”.²⁹

A prímás az esetről Miklósy püspököt is értesítette, közölve azt, hogy a panasz nyomán utasította a budapesti tanfelügyelőket: ne bolygassák a románok hovatarozásának kérdését. Serédi valóban fontosnak tartotta az esetet, amit jelez, hogy a püspökkel is megosztotta aggályait. A budapesti hitoktatói értekezlet jegyzőkönyveiből kiderült ugyanis, hogy sok görögkatolikus szülő nem akart görögkatolikus hitoktatást, mert az a diákoknak sok utazásba és időbe került – mivel az oktatás tömbösítve, néhány kijelölt iskolában folyt. Egyes szülők már a református hitre való téréssel fenyegetőztek. Konfliktusokat szült, hogy gyakran nem engedélyezték a görög rítusú diákoknak, hogy bent maradjanak a római katolikus hittanórákon, ezért előfordult, hogy a hideg udvaron fagyoskodnak. A gyűlés elnöke szerint „nincs antagonizmus a római katolikus hitoktatók magatartásában és a hallhatatlan lelkek ügye sínyli meg a görögkatolikus plébániahivatal rigorózus befolyását”.³⁰

3. A területi revízió következményei az 1940-es években

1940-ben a második bécsi döntés következményeként a visszacsatolt észak-erdélyi területekkel Magyarországhoz számos görögkatolikus hívő is

28 EPL Cat. D/c/50-1932. Melles Serédinek 1931. november 19.

29 EPL Cat. D/c/50-1932. Serédi Mellesnek 1932. január 12.

30 EPL Cat. D/c/50-1932. Serédi Miklósynak 1932. március 12.

visszakerült, akiknek jelentős része román nemzetiségű volt. Ez komoly nehézségeket jelentett az egyházkormányzat számára, és személyesen Serédinek is, aki ennek ellenére továbbra is kitartott a bizánci szertartású hívők iránt képviselt elvi álláspontja mellett. Hogy ehhez milyen határozottan ragaszkodott, és mennyire nem volt tekintettel saját népszerűségének védelmére, jól mutatja egy 1940 őszén lezajlott levélváltás. Serédi ugyanis panaszt tett Teleki Pál miniszterelnöknél, mivel Horthy Miklós kormányzó kolozsvári bevonulása során a helyi görögkatolikus püspököt a református és evangélikus szónokok megelőzték, így ő kénytelen volt az utolsók között, a „skizmatikusokkal” együtt szerepelni. A prímás a kánonjogi kódexre hivatkozva fejtegette, hogy a katolikusokat rítuskülönbségre való tekintet nélkül egymás után vagy együtt kell felsorolni, hiszen egyformán római katolikusok, és kérte, hogy a jövőben a „kellemetlenségek elkerülésére” a polgári és katonai hatóságok a római katolicizmust szertartásra való különbség nélkül egy vallásként tartsák számon.

A miniszterelnök – némileg kioktató hangnemű – válasza a sorok között azt sugallja, hogy Serédi álláspontját életidegennek tartotta. Teleki a konkrét esetről azt írta, hogy igazat ad a kolozsvári ünnepet szervező katonai parancsnoknak, aki a tételes jog helyett kivételes álláspontra helyezkedett. Szerinte a kolozsvári közönség elutasító reakciója Hosszú Gyula kolozsvár-szamosújvári püspök beszédére azt igazolta, hogy abban „az izzó magyar hangulatban teljesen lehetetlen volt bármilyen formai jog alapján is egy román a sokat szenvedett magyarság képviselői elé helyezni”.³¹

A kormányhatalom tisztában volt Serédi elkötelezettségével. Ezért aztán, amikor – politikai megfontolások miatt – olyan törvényjavaslatot nyújtottak be a parlamentnek, amely nem adott felsőházi tagságot Alexandru Rusu püspöknek, a kormány – addig példátlan módon – nem adott előzetes tájékoztatást a prímásnak a javaslatról. A miniszterelnök ezt utólag azzal indokolta, hogy „az az érzésünk volt, hogy jobb, ha Eminenciád erről előre nem tud, mert különben kénytelen lett volna e tekintetben fellépni”.³²

Ám a román főpapok kevésbé méltányolták Serédi színpad mögötti kiállítását. 1940. október 16-án a püspöki kar ülésén Hosszú Gyula püspök a frissen Magyarországhoz került román ordináriusok nevében jogfenntartó nyilatkozatot tett, amely szerint mint a gyulafehérvár-fogarasi érsek szuff-

31 EPL Cat. D/c/7724-1940. Serédi Telekinek 1940. szeptember 29, Teleki Serédinek 1940. október 7.

32 Csíky, 2010. 67.

raganeusai, közvetlenül a Szentszéknek tartják magukat alárendeltnek. Serédi erre szintén jogfenntartással élt, hangsúlyozva, hogy a prímási joghatóság egész Magyarországra kiterjed, ott is, ahol nem ő a metropolita.³³

Az 1941. október 8-án tartott ülésen a prímás azt nehezményezte, hogy a román görögkatolikusok nem akarnak részt venni a magyar egyház életében, távol maradnak az Unio Cleritől, az Actio Catholicától, nem vesznek részt a katolikus nagygyűléseken. Ezután Serédi – tőle szokatlan módon – burkolt fenyegetéssel próbálta meg jobb belátásra térni a román főpapokat: „Ne csodálkozzanak, hogy maga is, aki pedig nem törődve azzal, hogy népszerűségét nem növeli, eddig egyházi és állami vonatkozásban mindig exponálta magát mellettük, mert katolikus testvéreknek tartja őket, ezentúl esetleg kénytelen lesz eddigi állásfoglalását revideálni” – mondta. A román püspököket arra figyelmeztette, hogy ha az állammal vannak nehézségeik, akkor azt a római katolikusoktól való elzárkózással csak még súlyosabbá teszik.³⁴

A második bécsi döntés másik fontos következményét az jelentette, hogy sok görögkeleti román is Magyarországhoz került. Ez pedig a görögkatolikus szellemi elitet, amelyet már korábban is élénken foglalkoztatta az unió lehetősége,³⁵ még inkább figyelmissé tette a „szizmatikusok” helyzete iránt. Papp György 1943 májusában emlékiratot intézett a prímáshoz, amelyben arra tett javaslatokat, hogy az új politikai helyzetet hogyan lehetne az egyház javára fordítani. Papp úgy vélte, hogy a revízió után a görögkeleti egyházak protestáns befolyás alá kerültek: ügyeiket a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztérium II. ügyosztálya intézi, tábori lelkészeik a protestáns tábori püspök alá tartoznak, papképzésüket a debreceni protestáns fakultás mellett akarják megoldani. „A görög keleti egyház irányában mindinkább megerősödő protestáns befolyás, sőt gyámkodás kettős veszedelmet jelent: hovatovább mindinkább gyöngíti az unió lehetőségét, – s ugyanakkor óriási tömegeket állít mindinkább az agresszív protestáns politika szolgálatába” – vélekedett. Papp ezért sürgős ellenlépések megtételét javasolta. Szükségesnek tartotta, hogy a minisztérium II. ügyosztálya helyett az elsőhöz (a katolikus ügyosztályhoz) helyezték a görögkeletiek ügyeit, mert így az egész egyház katolikus irányban fog orientálódni. Papp szerint „a görög keletiek szívesebben maradnának a II. ügyosztály irányítása alatt,

33 BEKE, 1992. 247.

34 BEKE, 1992. 292–294.

35 OROSZ, 2007. 174.

a protestánsok ugyanis sokkal kisebb veszélyt jelentenek számukra, mint a katolikusok. Itt az unió fenyegeti őket, ott azonban ilyen veszély nincs. S ők ezt nagyon jól tudják. Kell tehát valami előnnyel ellensúlyoznunk számukra a veszedelmet”, ami az ügyosztály keretében szervezendő külön görögkeleti alosztály keretében elérhető „nagyobb önállóság” lett volna. Papp ezen kívül javasolta, hogy a tábori lelkészeket helyezték a katolikus püspök alá, itt egy görögkeleti szertartású esperesség lett volna az átszervezés jogcíme. A papnevelés reformja érdekében felvetette, hogy a szegedi vagy a kolozsvári egyetemen egy közös, keleti rítusú papnevelő fakultást kellene létrehozni, ahol azonban minden fontosabb tantárgyat kizárólag görögkatolikus professzorok oktatnának. „Természetesen Nyíregyházán volna a fakultás felállítandó, mert itt a gör. kel. növendékek öntudatlanul is talaj-nélkülinek éreznék egyházukat s ez a körülmény az unió irányában hangolná őket.” Végül felvetette, hogy a görögkeletiek tervezett magyar nyelvű liturgikus könyvkiadását a görögkatolikusokkal közösen végezzék el, ami a gyakorlatban azt jelentené, hogy a hajdúdorogiaiak végeznék el a munkát, ezzel legalább 99%-ban egységesítve a liturgikus szövegeket, tovább egyengetve ezzel az egység útját.

Papp ugyanakkor hangsúlyozta, hogy terve csak hosszútávon hozhat eredményeket, és nem hallgatta el a kockázatokat sem. „Akik latin szempontból nézik majd a fejleményeket, azok a szeparációs jelenségeket fogják benne észrevenni, akik azonban katolikus szempontból fogják nézni, azok meglátják az uniós jelentőségét. Nem táplállok illúziókat. Tudom, hogy az unió a jelenlegi körülmények között még a keletiek részéről is lehetetlen. Talán generációk fognak elmúlni addig, amíg az a reális lehetőségek közé lesz sorolható. [...] Ha javaslatom szerint teszünk is egy lépést a szakadárrok felé a *communio in sacris* teljes kizárásával s a hitbeli közöny veszedelmének kikapcsolásával, ez csupán feltétele annak, hogy ugyanakkor ők mérőföldekkel közeledhessenek felénk.”³⁶

Serédi hercegprímás ambivalens módon viszonyult a beadványhoz. Bár a felvetések többségének irreális voltával maga is tisztában lehetett, az unió előmozdításának a gondolata mégis jelentős hatással volt rá. Ezért – elfogadva Drahos János irodaigazgató javaslatát – úgy döntött, hogy a memorandumot véleményezésre továbbküldi Dudás Miklós hajdúdorogi püspöknek. A kísérőlevél szerint Serédi a javaslatot alapvetően jószándékúnak

36 EPL 7091-1943 Papp György Serédinek 1943. május 21.

tartotta, de úgy vélte, hogy végrehajtása nehéz, kényes feladat lenne, amely az előnyök mellett komoly veszedelmekkel is járhat.³⁷

Dudás püspök maga is kiemelt figyelemben részesítette az iratot. Jellemző, hogy – a téma bizalmas voltára tekintettel – válaszát maga gépelte le (pedig gyakorlatlansága és a sok elütés miatt háromszor is bele kellett fognia a munkába). Dudás is jelentősnek tartotta a protestáns befolyást a görögkeleti ügyekre, ezért a minisztériumi átszervezést és a tábori lelkészek felügyeletének megváltoztatását támogathatónak tartotta. A papnevelés reformját viszont nem látta megvalósíthatónak, és az ortodoxokkal való közösködést „egészen szokatlan és nem minden aggály nélküli ötlet”-nek minősítette. A püspök azt is tudatta a prímással, hogy Hóman Bálint miniszterrel már tárgyalt hasonló tervekről, a cél az lett volna, hogy a különböző nemzetiségű papnövendékek a magyar görögkatolikusokkal együtt nevelkedjenek. Dudás ugyanakkor úgy vélte, hogy „a mostani idők ennek a megvalósítására sem látszanak alkalmasnak”. Papp György utolsó ötletét, a liturgikus szövegek közös fordítását pedig „egyenesen helytelennek” tartotta.³⁸ A tervet Dudás püspök tartózkodó véleményének hatására ad acta került, nincs nyoma annak, hogy megvalósításának érdekében további lépések történtek volna.

A felsorolt esetek tehát azt mutatják, hogy Serédi Jusztinián hercegprímás pontosan tisztában volt a görögkatolikus egyház problémáival, és lehetőségeihez képest igyekezett segítséget nyújtani azok megoldásához. Álláspontja, ahogyan egyházkormányzatának minden más területén is, a kánonjog feltétlen tiszteletben tartásán alapult. A görögkatolikusokat – még a román főpapokat is, akik politikai okok miatt sok fejfájást okoztak neki – a katolikus egyház egyenjogú tagjainak tekintette. Kormányzása során következetesen ragaszkodott felfogásához, amelynek számos gesztussal nyomatékot is adott.

4. A görögkatolikusok Mindszenty József egyházkormányzatában

Serédi Jusztinián halála után, 1945-ben Mindszenty József lett az esztergomi érsek, akit elődjének visszahúzódó személyiségével szemben az aktivitás, az egyház érdekeiért való harcias kiállás jellemezett. Tényleges

³⁷ EPL 7091-1943. Serédi Dudásnak 1943. június 15.

³⁸ EPL 7091-1943. Dudás Serédinek 1943. augusztus 30.

egyházkormányzata alig több, mint három évig tartott, ám ezalatt görögkatolikus szempontból is lényeges munkát fejtett ki.

Az első megoldandó problémát Mindszenty számára Papp Antal címzetes érsek halála okozta, amely 1945. december 24-én következett be. Ahogyan már láthattuk, a miskolci apostoli adminisztrátúra felállítása után sokan gondolták úgy, hogy ennek léte Papp Antal életéhez kapcsolódik, de végső sorsa csak a hajdúdorogi egyházmegyébe való beolvadás lehet.³⁹ Mindszenty maga is osztotta ezeket a vélekedéseket, ezért némileg váratlanul érte Szántay-Szémán Istvánnak, a konzultori testület vezetőjének a bejelentése arról, hogy a testület az ügyek ideiglenes vitelére káptalani helynöknek választotta.⁴⁰

Mindszenty azonban, miután a terület nem egyházmegye, hanem csak apostoli adminisztrátúra volt, kétségesnek tartotta, hogy ez a választás vajon legitim volt-e. Ezért úgy döntött, hogy a helyzet rendezésére Grósz József kalocsai érseket kéri fel, akinek ekkor még érvényben volt a Szentszéktől Serédi halála után kapott különleges egyházi felhatalmazása. Mindszenty azt javasolta Grósz érseknek, hogy a miskolci adminisztrátúra vezetésére a Szentszék intézkedéséig ideiglenes apostoli kormányzót nevezzen ki Dudás püspök személyében, azzal a meghagyással, hogy ő viszont Szántay-Szémán Istvánt tegye meg miskolci helynökévé. A primás úgy vélte, hogy ez csak rövid időre szóló átmenteti rendezés lehet, mert a terület, roppant apró kiterjedése miatt, a jövőben nem őrizheti meg önállóságát.⁴¹

A kalocsai érsek azonban felülbírálta Mindszenty elhatározását, és úgy döntött, hogy a konzultori testület választását tudomásul veszi, és a Szántay-Szémánnak mint apostoli adminisztrátori helynöknek megadja a szükséges egyházi felhatalmazást. Bár Grósz is osztotta Mindszenty véleményét arról, hogy Miskolc nem maradhat önálló, mégis ezt a megoldás látta a legcélszerűbbnek a különleges körülmények miatt, mert úgy vélte, hogy ezzel vág a legkevésbé a Szentszék intézkedései elé.⁴² A Keleti Kongregáció végül 1946 októberében Dudás püspököt nevezi ki a terület apostoli adminisztrátorává.⁴³

Mindszenty tevékenységének egyik jellemzője volt az emberi jogok

39 PIRIGYI ISTVÁN, *A magyarországi görögkatolikusok története*. II. kötet. Nyíregyháza, 1990., Görög Katolikus Hittudományi Főiskola. 213.

40 EPL 6997-1946. Szántay-Szémán István Mindszentynek 1945. december 28.

41 EPL 6997-1946 Mindszenty Grósznak 1946. január 5.

42 EPL 6997-1946 Grósz Mindszentynek 1946. január 9.

43 EPL 6997-1946 a Keleti Kongregáció Mindszentynek 1946. október 16.

védelve,⁴⁴ valamint a határon túlra került kisebbségek sorsa iránt való érdeklődés, amely nem csupán a magyarokra terjedt ki, hanem a katolikus közösség minden tagjára. Így Mindszenty a szovjet uralom alá kerülő Kárpátalja viszonyai iránt is kiemelten érdeklődött. 1949. január 1-jén, a vizsgálati fogságban írt vallomása szerint rendszeresen kapott híreket Kárpátaljáról „Romzsa püspök küzdelmeiről, haláláról, a görögkatolikusok küzdelmeiről. [...] Általában az onnét átszökők hoztak értesülést.” Állandó informátorai viszont nem voltak, mindenki csak egyszer mert jelentkezni és beszélni. Később a személyes információáramlás megszűnt, már csak a vatikáni rádió híreire támaszkodhatott.⁴⁵ A primás törekvéseit Dudás Miklós is támogatta, aki – az állambiztonsági hatóságok véleménye szerint – a kezdetektől fogva ellenséges magatartást tanúsított az új hatalommal szemben, és szoros kapcsolatot tartott fenn Mindszentyvel.⁴⁶ Dudás püspök a Kárpátaljáról hozzá eljutott információk alapján jelentéseket készített Mindszentynek. Erre a munkára maga a primás kérte fel, mert ő ezeket továbbítani tudta a Szentszékhez.⁴⁷ Dudás püspök számára ez lelkiismereti kötelességet is jelenthetett, hiszen 1944-től 1946-ig ő volt a munkácsi egyházmegye apostoli adminisztrátora.⁴⁸

Mindszenty lehetőségeihez képest igyekezett támogatni Romzsa Tódor munkácsi görögkatolikus püspök küzdelmét, aki a szovjet hatóságok nyomása ellenére híveit a Róma iránti hűségre és a pravoszláv beolvasztási kísérletekkel szembeni ellenállásra bírta.⁴⁹ Mindszenty a nyugati államok figyelmét is igyekezett felhívni a kárpátaljai helyzetre. Amikor 1945 végén meglátogatta Schoenfeld budapesti amerikai követet, szóvá tette előtte a kárpátaljai papok nehéz helyzetét, akiket hírei szerint akadályoztak a vallás szabad gyakorlásában.⁵⁰ Mindszenty azt kérte Romzsa püspöktől, hogy küldjön hozzá két kárpátaljai papot, akit ő kijuttathat Amerikába, hogy tájékoztassa az illetékes köröket.⁵¹ Romzsa püspököt azonban 1947. november 1-jén a sztálini titkosrendőrség brutális eszközökkel meggyilkoltatta.⁵²

44 BALOGH MARGIT, *Mindszenty József*. Bp., 2002., Elektra. 112.

45 ÁBTL 3.1.9 V-700/1. 241.f. Mindszenty 1948. január 1-jén írt sajátkezű írása.

46 ÁBTL 3.1.9. V-700/1 438. f. Jelentés 1964. április 14.

47 ÁBTL 3.1.9 V-700/6. 41. f. Dudás Miklós vallomása

48 PUSKÁS LÁSZLÓ: *Megalkuvás nélkül. Boldog Romzsa Tódor élete és vértanúhalála*. 2. kiadás. 2005., h. n., Barnaföldi Gábor Archivum. 77.

49 Uott. 83.

50 ÁBTL 3.1.9. V-700/1. 146. f.

51 ÁBTL 3.1.9 V-700/49. 1-2. f.

52 Puskás, 2005. 193-194.

A kárpátaljai görögkatolikus közösség ezáltal még nehezebb helyzetbe került. Mindszenty Dudás Miklós püspökkel együtt ezért javaslatot fordult a Szentszékhez, amelyben azt kérte, hogy titkos úton küldjenek püspököt Kárpátaljára, és ugyancsak titkos módon Nyugat-Ukrajnába.⁵³

A határon túli görögkatolikusok sorsa iránti aggodalom volt érezhető Mindszenty máriapócsi beszédében is, amelyet a kegykép első könnyezésének 250. évfordulóján, 1946 szeptemberében mondott. Az eseményen, amelyen mintegy negyedmillió hívő jelent meg, a prímás arról beszélt, hogy a környező területeken élő hívőket mesterséges határok akadályozták meg a megjelenésben. Ezzel a néhány nappal korábban, augusztus 26-án tartott munkácsi zarándoklatra is utalt, amelyen – a nyilvánvaló veszélyek ellenére – mintegy ötvenezer kárpátaljai hívő vett részt.⁵⁴ A prímás arról szólt, hogy a „második Trianon” szomorú eseményeivel szemben a katolikusok „a könnyező Szűz Máriánál” jelentik be fellebbezésüket „a párisi ítélet ellen.”

Mindszenty beszédének másik fő vonulata egy belpolitikai üzenet, a nemzeti összefogás sürgetése volt. Ennek előzménye lehetett, hogy a baloldali sajtóban gyakran jelentek meg cikkek a püspöki kar megosztottságáról, a Mindszenty határozott, a kommunistákkal való tárgyalásokat elutasító álláspontjával szembeni elégedetlenség erősödéséről. A püspöki kar tagjai ezeknek a híreszteléseknek az ellensúlyozására 1946. szeptember 6-án, tehát közvetlenül a máriapócsi ünnepség előtt, hűségnyilatkozatot tettek Mindszenty mellett.⁵⁵ Dudás püspök még tovább ment, és az esemény előtt sajtónyilatkozatot tett az Új Emberben. Apostoli küldetésének „szent komolyságával” kijelentette: nem felel meg a valóságnak az, amit egyes budapesti lapok írtak, hogy ő a püspökök között szerveződő állítólagos Mindszenty-ellenes tömörüléshez csatlakozott volna. Dudás hangsúlyozta, hogy a püspöki karban nincsen meghasonlás.⁵⁶

Ezeknek az előzményeknek a fényében még érthetőbb a prímás máriapócsi beszédének határozott hangja, amely az önkényuralmi rendszer tipikus módszerei, az árulás, a beségítés, a belső ellentétek szítása ellen irányult: „Nem tűrjük, hogy magyarok Magyarországot ócsárolják. A magyar ne juttassa magyart lakat alá. A magyar ne árulkodjék a magyarra! Mi megbecsülünk mindenkit, akik egyek velünk a magyarságunkban. Azon

53 ÁBTL 3.1.9. V-700/1 140. f. Feljegyzés. Felvétellett Mindszenty Józseftől 1949. január 31-én.

54 PUSKÁS, 2005. 126.

55 BALOGH, 2002. 132.

56 „Dudás hajdúdorogi püspök nyilatkozata.” in Új Ember II. évf. 35. sz. 1946. szeptember 1. 5.

leszünk, hogy a könnyező Szűzanya ne sírjon felettünk⁵⁷ – mondta. Azzal pedig, hogy a magyarság egységét sürgető üzenetének színhelyéül éppen Máriapócsot választotta, Mindszenty egyben szimbolikus elégtételt is szolgáltatott annak a görögkatolikus közösségnek, amelynek magyarságát a korábbi időszak közvéleménye megkérdőjelezte.

57 „Negyedmillió ember Máriapócs jubiláló kegyképe előtt.” in Új Ember II. évf. 37. sz. 1946. szeptember 15. 3–4.

TÓTH Tamás

Batthyány József érsek és a görögkatolikusok

TARTALOM: 1. Batthyány József életútja Kalocsára kerülése előtt (1727-1760); 2. Kalocsa: egy latin többségű egyházmegyében, de keleti keresztények főpásztoraként is (1760-1775); 3. Az ország első főpapjaként (1776-1799).

I. Batthyány József életútja Kalocsára kerülése előtt (1727-1760)

Batthyány József bíboros, hercegprímás a XVIII. század második fele magyar egyháztörténetének egyik legmeghatározóbb alakja, s ez származásán túl egyéni képességeinek köszönhető.

A Batthyány grófok Magyarország egyik legősibb családja.¹ Nemességüket a honfoglalás korára vezetik vissza. A család egyik őse 1398-ban kapta a mai Szabadbattyán (Batthyán) helységet, ahonnan ered a család neve. Egy másik ős 1524-ben kapta Németújvárt (Güssing a mai Ausztriában), ahová, mivel később a törökök Batthyánt is elfoglalták, áttették székhelyüket, és innen jön a németújvári előnév. A családtagok fontos katonai és politikai posztokat töltöttek be az ország történelme során. Batthyány I. József bíboros nagyapja, II. Ádám (1662-1703) országbíró, horvát bán volt; apja, I. Lajos (1696-1765) pedig már nádor; nagybátyja Károly (1698-1772) két uralkodónak, II. Józsefnek (1780-1790) és II. Lipótnak (1790-1792) is a nevelője volt, illetve Lotaringiai I. Ferenc császártól (1745-1765) 1764-ben elsőszülöttségi jogon örökölhető birodalmi hercegi rangot kap. Ezt a címet Károly anyja, Strattmann Eleonóra (1678-1701) után Strattmann előnévvel máig viseli a család fő.

Batthyány József Bécsben született 1727. január 30-án.² Apja, Lajos ek-

1 *Batthyány család. (Németújvári herceg és gróf.)* In: NAGY IVÁN, *Magyarország családai. Az 1856-1868 között megjelent 12+1 kötetes mű elektronikus kiadása, CD ROM.* Budapest 1999; A Batthyányiak egészen korunkig fontos szerepet játszanak az ország történetében – gondolhatunk itt többek között Batthyány-Stattmann László (1870-1931) herceg 2003-ban bekövetkezett boldoggá avatására; Jelen tanulmány első változata elhangzott az Esztergomi érsekek és görögkatolikusok c. egyháztörténeti konferencián, 2011. november 18.

2 Vö.: CZÉKLI BÉLA, *70. Batthyány I. József. 1776. januári. – 1799. október 23.* In: *Esztergomi*

kor már fontos szerepet töltött be az udvari életben, birodalmi gróf volt, aki indigenátussal (honossággal) a szilézai, cseh, morva és osztrák nemesiséget is elnyerte. Kinsky Teréz grófnővel (1700-1775) 1717-ben kötött házasságukból hét gyermeke született: Terézia (1718-1722), Antónia (1720-1797), Anna (1721-1727), a Strattmann hercegi címet később öröklő III. Ádám (1722-1787), a későbbi primás I. József, Tivadar (1729-1811) és Fülöp (1731-1795). Kőszegi gimnáziumi tanulmányai után, a teológiát 1747-ben Nagyszombatban kezdte el magántanulóként. Apja ekkor már kancellár volt, tanítója pedig Prileszky János (1709-1790) jezsuita. Pappá 1751-ben szentelték, akkor, amikor apját a pozsonyi Dieta nádorrá választotta. Az országgyűlés résztvevői ekképp gratuláltak az új nádornak, utalva a fia előtt álló fényes karrierre is:

Mert a fiad, Lajos az, ki először mondja miséjét, gyermeked ő, akitől házad is egyre dicsőbb, ím, te fiadnak örülsz, látván, hogy az áldoz az Úrnak; ő néked, látván, hogy te magasra kerülsz.

Örvendünk mindnyájan a gyermeknek s az atyának, vágyunk: mindkettőt érje sokáig öröm, és hogy az újmise-pap majd fénylő főpapi díszben ismételhesse kezdeti áldozatát.³

Első szentmiséjét gróf Csáky Miklós kalocsa-bácsi érsek (1747-1751) kézvezetése mellett mutatta be, akit még ugyanabban az évben esztergomi érsekké (1751-1757) nevezett ki Mária Terézia (1740-1780). Csáky Esztergomba kerülvén már 1752. január 29-én kinevezte Batthyány Józsefet esztergomi kanonok, barsi főesperessé. Ugyanebben ez évben az uralkodó a rátóti prépostságot adományozta neki. Feladata lett a szemináriumban a papnevelés, emellett főesperesi vizitciókat tartott, járva a plébániákat. 1753-ban vasvári, 1755-ben pozsonyi prépost.

A következő lépés az volt, hogy 1759-ben, május 13-án az uralkodó Erdély püspökévé tette meg. Miután Róma prekonizálta, december 2-án Christoph Anton Migazzi bécsi hercegérsek (1757-1803; váci püspök

érsekek 1001-2003. Szerk. BEKE MARGIT. Budapest 2003. 347-354.; KATONA, STEPHANUS, *Historia metropolitanae Colocensis Ecclesiae.* Colocae 1800-1801. Magyarul: KATONA ISTVÁN, *A kalocsai érseki egyház története.* Ford. TAKÁCS JÓZSEF, a fordítást szakmailag ellenőrizte és s.a.r., valamint a kieg. jegyzeteket írta THOROCZKAY GÁBOR-TÓTH GERGELY, az előszót írta THOROCZKAY GÁBOR, szerk. ROMSICS IMRE-THOROCZKAY GÁBOR. Kalocsa 2001-2003.

3 Eredetiben: „*Est Ludouice tuus, qui sacra haec prima celebrat, / Filius, ille domus gloria magna tuae. / Tu nato gaudes; dum cernis sacra litantem: / Ille tibi; dum te cernit in alta vehi / At nos gaudemus cuncti proliques patrique, / Optantes ambos plaudere posse diu. / Et neo mysta breui mitra fulgente decorus, / Rursum primitas*” KATONA, *Historia metropolitanae Colocensis Ecclesiae*, II., CLXIV. A fordítás Rihmer Zoltántól származik a magyar kiadásból.

1756-1757 és 1762-1786) szentelte püspökké a Császárvárosban. Székét a következő év február 10-én foglalta el. Itt csak egészen rövid ideig maradhatott, mivel a királynő május 22-én a kalocsa-bácsi érseki hivatalt ruházta rá. XIII. Kelemen (1758-1769) december 15-én prekonizálta. A kinevezéssel együtt járt Bács vármegye főispáni tiszte is.

2. Kalocsa: egy latin többségű egyházmegyében, de keleti keresztények főpásztoraként is (1760-1775)

Kalocsa volt az első hely, ahol Batthyány József huzamosabb időt tölthetett el. Érseki szolgálata kezdetekor még tíz éve sem volt pap. Befejezte a seminárium építését, amelyet 1764-ben helynöke szentelt fel, illetve tovább fejlesztette azt.⁴ Ő volt az, akinek az ideje alatt lényegében elkészült a kalocsai Főszékesegyház.⁵ Bővítette a Főszékeskáptalant is: engedélyezi számukra a viola színű birétum viselését 1762-ben;⁶ két évre rá pedig azt kéri Mária Teréziától, hogy az ősi, a török idők után fel nem újított bácsi káptalan fennmaradt préposti címét egyesítse a kalocsai káptalan egy új stallumával.⁷ Az Udvar Batthyány iránti töretlen jóindulatát jelzi, hogy teljesítik azt a kérését is, mely szerint az új kanonok bácsi (kis)prépostot ne a királynő, hanem az érsek maga nevezhesse ki.⁸ Sikerült felemelnie az alacsony kanonoki fizetéseket⁹ és további reformokat is tervezett, amelyek azonban utódja, báró Patáchich Ádám érsek (1776-1784) idején fognak majd beteljesedni.¹⁰ Hasonló sorsra jutottak egy új, méltó érseki rezidencia felépítésére irányuló tervei is,¹¹ a könyvtár azonban töretlenül fejlődött tovább, egy egykorú katalógus érseksége végén 1075 művet számlált 2069 kötetben,¹² ami abban az időben komoly könyvtárnak számított. Nyomdát

4 *Ibidem*, II., CLXXXIII.

5 *Ibid.*, CLXXXVII

6 *Ibid.*, CLXXI.

7 Kalocsai Főegyházmegyei Levéltár (Kalocsa; KFL) I.1.a. Capitulum, Vegyes iratok, 1764. május.

8 KATONA, *Historia metropolitanae*, II, CLXXXI.

9 *Ibid.*, CLXXXVI.

10 LAKATOS ANDOR, *A Kalocsai Főszékeskáptalan Levéltára*. Kalocsa 1998 (Kalocsai Múzeumi Értekezések 4). 14.

11 JERNYEI KISS JÁNOS, *A kalocsai érseki székesegyház és rezidencia megújulása a 18. században, 269-270*. In: *Kalocsa történetéből*. Szerk. KOSZTA LÁSZLÓ. Kalocsa 2000, 243-282.

12 BOROS ISTVÁN, *A Kalocsai Főszékesegyházi Könyvtár kéziratkatalógusa. 1850 előtti kéziratok*. Budapest 1989 (Magyarországi egyházi könyvtárak kéziratkatalógusai. Catalogi manoscrip-

alapít, és ő hívja Kalocsára a piaristákat is.¹³ A plébániai vizitációk rendszeressé váltak erre az időszakra (1760–1763, 1766–1767, 1770–1771).¹⁴ 1763-as részleges egyházlátogatás során személyesen is meghallgatta görögkatolikus papjait.¹⁵ Batthyány magyar, német és illír (horvát) népnyelvű jezsuita missziókat szervezett és ő volt a kor egyetlen főpásztora Kalocsán, aki 1763-ban egyházmegyei zsinatot tartott.¹⁶

A terület rohamos fejlődését jól mutatja, hogy 1733-ban, amikor a mohácsi vést (1526) követően az első érsek, Patachich Gábor (1733-1745) Kalocsára költözhetett, az egykor gazdag, mintegy 300 plébániát számláló Kalocsa-Bácsi Főegyházmegyének 17 plébániája volt, és ezek jó része is 1686, Buda visszafoglalása után jött létre.¹⁷ 1761-ben 45¹⁸ volt a számuk, a szinódus idején pedig az érseki egyházmegyének már 58 plébániája volt öt esperesi kerületbe (*Circumscriptiones*) tagolva. Érseksége ideje alatt összesen húsznál több plébánia keletkezett. A bácsi alsó kerületbe két görögkatolikus parókia tartozott (Bácskeresztúr és Kucora) illetve ide tartozott az újvidéki örménykatolikus plébánia is. Ez utóbbi hívei 1739-ben menekültek az akkori Péterváradra Sánkra, a későbbi Újvidékre (Novi Sad, ma Szerbiában) a török elől. Templomukat 1746-ban építették, amelyet a Remete Szent Antalt követő örménykatolikus rend tagjai, a mechitaristák vezettek, és egy rendkívül kicsi, folyamatosan csökkenő, végül elfogyó közösséget fogadott be.¹⁹ A XVIII. század végén mindössze 53 lelket számlált.²⁰

Más volt a helyzet a két bizánci rítusú katolikus plébániával, Bácskeresztúrral (Ruski Krstur, ma Szerbiában) és Kucorával (Kucura, ma Szerbiában).²¹ Ez volt az a két hely a Kalocsa-Bácsi Főegyházmegye területén,

torum, quae in bibliothecis ecclesiasticis Hungariae asservantur 7). 8.

13 KATONA, *Historia metropolitanae*, II, CLXXXIV-CLXXXV.

14 Vö.: DÓKA KLÁRA, *Egyházlátogatási jegyzőkönyvek katalógusa, 1. Kalocsai Főegyházmegye*. Budapest 1994.

15 KATONA, *Historia metropolitanae*, II., CLXXIV.

16 KFL I.I.e.E) 10-13. *Protocollum Congregationis Generalis Cleri Almae Dioecesis Colocensis 1763*. Négy kötet, amely ugyanazt az anyagot tartalmazza.

17 TÓTH TAMÁS, «Si nullus incipiat, nullus finiet» *La rinascita della Chiesa d'Ungheria dopo la conquista turca nell'attività di Gábor Patachich e di Ádám Patachich, Arcivescovi di Kalocsa-Bács (1733-1784)*. Collectanea Vaticana Hungariae I/6. Budapest-Roma-Szeged 2011. 173.

18 KATONA, *Historia metropolitanae*, II, CLXVII-CLXVIII.

19 DÓKA, 70-71.

20 KATONA, *Historia metropolitanae*, I., LIX.60; UDVARI ISTVÁN: *A bácskai ruszinok és az ortodoxia a XVIII. században*. 61. In: *Az ortodoxia története Magyarországon a XVIII. századig*. Szerk. H. TÓTH IMRE. Szeged 1995. 55-69.

21 TÓTH, 224-225.

ahol a görögkatolikusok önálló parókiával rendelkeztek. A feljegyzések szerint mindkét falu lakossága unitus volt. Elképzelhető, hogy voltak másutt is bizánci szertartású katolikusok, azonban ebben a században még nem jegyezték fel őket külön. Azt tudjuk azonban, hogy ekkor Bács vármegyében sok ortodox (a korabeli vizitációs jegyzőkönyvek szóhasználatával *schismaticus*) élt. Számarányukról²² a század elejéről nem tudunk pontos számokat, a katolikusok létszáma olyan alacsony volt (a szentségek vételére képes, azaz felnőtt katolikusok száma a Főegyházmegyében 15 ezer alatt – 14.343 – volt 1733-ban), hogy az ortodoxok (pl. az itt élő, uralkodói privilégiumokat élvező szerb katonák és családjaik) létszáma ennek mindenképpen a többszöröse lehetett. A katolikusok ebben az időben feltehetőleg mind latin szertartásúak voltak. A század végéről rendelkezünk sokkal pontosabb adatokkal: az 1785-1786-os *Pfarrtopographie* szerint a katolikusok száma ekkora lényegében megtízszereződött: Ekkor csak Bács vármegyében 118.999 katolikust számoltak össze és 66.108, a bácsi püspök alá tartozó ortodoxot. Ugyan Pest-Pilis-Solt vármegye déli része (26.248 katolikus), és Csongrád megyéből is egy falu (1547 katolikus) a kalocsa-bácsi érsek alá tartozott, itt azonban nem éltek sem ortodoxok, sem görögkatolikusok. A protestáns és izraelita felekezet aránya a területen ezekhez a számokhoz képest elhanyagolható volt (reformátusok: 6791 Bács vármegyében, 9344 Pest-Pilis-Solt megyében 1788-ban; evangélikusok: 11.520 Bács megyében 1803-ban, 9427 Pest-Pilis-Solt vármegyében 1812-ben; izraeliták: 1216 Bács vármegyében 1787-ben; 74 Pest-Pilis-Solt megyében és 24 a Csongrád vármegyei Horgoson 1785-ben). A legnagyobb ortodox települések ebben az időben Zombor (7025 ortodox lakos), Újvidék (5928 ortodox lakos) és Szenttamás (3484 ortodox lakos) lehettek. A görögkatolikusokról sajnos csak még későbből, 1803-ból vannak az első megbízható adataink: 3131-en voltak, ebből 2600-an Bácskeresztúron, 515-en pedig Kucorán éltek.

A bácskai görögkatolikuságot az 1700-as évek közepétől kezdtek ideérkezni. Bácskeresztúr központtal itt telepedtek le a Magyarország északkeleti részeiről érkező ruszinok.²³ A tervek legalább 200 család kolonizációjával számoltak, és találunk közöttük olyan családokat, amelyek pár évvel azelőtt Kúlában (Kula, ma Szerbiában) már letelepedtek, volt azonban pár olyan család is közöttük, amely ortodoxnak vallotta magát. A telepéseknek a görögkeletiekkel volt a legtöbb problémájuk, és mivel saját papjuk és

²² *Ibid.*, 187-190, 226-231.

²³ UDVARI, 55-60.

templomuk nem lévén hozzájuk jártak át liturgiára. 1753-ban kezdték aztán felépíteni a saját templomukat, és nyitottak egy iskolát is. Az ortodoxok igyekeztek megtéríteni a ruszinokat, a helyzet aztán olyan súlyosra fordult, hogy Batthyáynak érsekként és főispánként is ki kellett vizsgáltatnia a helyzetet.²⁴ A problémát úgy oldották meg, hogy végül az ortodoxokat máshová költöztették. Azt az egykorú feljegyzésekből tudjuk, hogy Bácskeresztúr környéke pravoszláv központ volt. Az 1783-as felmérés szerint a falu környékén húsznál is több pópa szolgált.²⁵ Batthyány Esztergomba kerülését követően, 1777-ben a falu ruszin közösségét, amelynek a parókuson kívül ekkor már káplánja is volt, a Kőrösi Egyházmegyéhez csatolták.²⁶ A bácskeresztúri Szent Miklós templomot az apostoli kormányzóság megalapításával 2003-ban a Szentszék székesegyházi rangra emelte, ma a szerbiai görögkatolikusság központja.

A szomszédos Kucora hasonló helyzetben volt, ahová 1763-tól egy bácskeresztúri lakos kezdeményezésére kezdtek érkezni a telepések.²⁷ A következő évben már 90 ruszin család lakott is, de volt szerb ortodox lakossága is.²⁸ 1777-ben Kucora a parókusával együtt szintén a Kőrösi Egyházmegyéhez került. Az itt élő görögkatolikusoknak hasonló problémákkal kellett szembenéznük, mint a bácskeresztúriaknak, hiszen ez is ortodox többségű vidék volt.²⁹ A megoldás is hasonló: a szerbek végül máshová költöztek.

3. Az ország első főpapjaként (1776-1799)

Batthyány József szerepe 1765-től még fontosabb lett, ugyanis innentől kezdve az esztergomi érseki szék az ő 1776-os kinevezéséig üresedésben volt, hercegprímás hiányában kalocsa-bácsi érsekként pedig ő következett az ország főpapjainak rangsorában. A széküresedés alkalmat adott Mária Teréziának és az Udvarnak nemcsak az Esztergomi Főegyházmegye felosztásának előkészítésére, de átfogóbb reformokra is. Az Udvar partnerre lelt az előkészítő munkálatokban Batthyány József kalocsa-bácsi érsek szemé-

24 KFL I.I.a. Greco catholici, *dokumentumok az 1757-1762 évekből*.

25 KFL I.I.b. Kúla i.a., 1783.

26 UDVARI, *A bácskai ruszinok*, 61-62.

27 *Ibid.*, 55.

28 *Ibidem*.

29 KFL I.I.b. Ókér i.a., 1791.

lyében.³⁰ A bizánci szertartású katolikusok helyzetét rendezendő, az uralkodó elsőként 1771-ben Eszterházy Károly egri püspök (1762-1799) vehemens tiltakozása ellenére a Munkácsi Egyházmegyét alapította meg. A főpap ellenállását jól mutatja, hogy még a Vatikáni Titkos Levéltárban őrzött ezzel kapcsolatos felfolyamodványok, anyagok is tekintélyes mennyiséget tesznek ki.³¹ Ezt követte a besztercebányai, rozsnyói és szepesi latin szertartású egyházmegyék kihatása Esztergomból. 1776. január 1-én az új struktúrába Mária Terézia új esztergomi érseket nevezett ki Batthyány József személyében. A reformok ezután is tovább folytatódtak, nemcsak újabb latin (Székesfehérvár, Szombathely), de az újabb bizánci szertartású katolikus püspökségek, így Kőrös és Várad felállításával (1777).³² Eszterházy Károly Munkáccsal kapcsolatos ellenállása előrevetítette, hogy talán ezen egyházmegyék felállítása sem lesz egyszerű, főleg a nagyváradi görögkatolikus egyházmegye felállítása sérthette a latin püspökök érzékenységét, ugyanis a reform a váradi latin püspökség híveinek háromnegyedét, javainak majd felét, illetve területének kétötödét érintette.³³ Itt azonban elegáns megoldás született: Patachich Ádám váradi püspök (1759-1776) Kalocsára kapott érseki kinevezést, így a széküresedés alkalmat adott a döntés véghezvitelére. Mindössze tíz nappal azután, hogy Patachich megérkezett Kalocsára, Mária Terézia ki is nevezte az első önálló görögkatolikus püspököt.³⁴ Bár lehet, hogy a királynő és Patachich közt voltak nézeteltérések, de minden bizonnyal nem igazak azok az egyébként még ma is élő legendák, amelyek szerint a püspök áthelyezésének az lett volna az oka, hogy túl nagy palotát

30 Vö. még: BORÓVI JÓZSEF, *Az esztergomi érseki egyházmegye felosztása. A besztercebányai-rozsnyói-szepesi püspökségek alapítása 1776-ban*. Budapest 2000. (METEM Könyvek 25.) Ezt a feltevést erősíti egy nemrégiben megjelent életrajz is (CZÉKLI, 70. *Batthyány I. József*, 349), bár egyes kutatók szerint inkább ellene volt a felosztásnak mint mellette.

31 Vatikáni Titkos Levéltár (Archivum Secretum Vaticanum, Vatikánváros; ASV) Archivio della Nunziatura di Vienna (Arch. Nunz. Vienna), 79.

32 Vö. JANKA GYÖRGY, *A Szentszék és a bécsi udvar szempontjai a nagyváradi és a kőrösi görög katolikus egyházmegyék felállításában (1775-1777)*. In: Magyar Egyháztörténeti Vázlatok 1998/1-2. Elérhető a világhálón is: http://www.c3.hu/~mev/tartalom/98_1_2/janka.htm (2011. november 18.)

33 BUNYITAY VINCE-MÁLNÁSI ÖDÖN, *A váradi püspökség története alapításától a jelenkorig. IV. A váradi püspökök a száműzetés és az újjraalapítás korában (1566-1780)*. Debrecen 1935. 347-348.

34 LAKATOS ANDOR: *Patachich Ádám mint főpap – a nagyváradi püspöki és kalocsai érseki széken (1759-1784)*. 32–33. In: *Patachich Ádám érsek emléke. Zajezdai báró Patachich Ádám, kalocsai érsek (1776-1784) halálának 220. évfordulója alkalmából rendezett konferencia és kiállítás emlékkönyve. Kalocsa, 2004. november 17.* Szerk. LAKATOS ADÉL. Kalocsa 2005 (A Kalocsai Főegyházmegyei Gyűjtemények kiadványai 4). 25-39.

épített Váradon,³⁵ vagy túlzásba vitte a zenekari-színházi életet,³⁶ netalán püspöki székvárosába csábította volna az udvari karmestert.³⁷

Az új bizánci szertartású egyházmegyék a latin szertartású esztergomi érsek, azaz Batthyány József metropolitai joghatósága alatt működtek. A vele szembeni elvárásokról a Bécsi Nunciatúra anyagai között őrzött az egykorú feljegyzések tudósítanak:

„Nevezett rítus püspökei számára vezetőül metropolitai minőségben az esztergomi érseket és az ország primását szándékoznak kinevezni: az ő kötelessége lesz a Szent Unió megtartása és java felett örködni, de úgy, hogy ne hagyja figyelmen kívül a görög nemzetben meglévő különbséget; időben fedezze fel és enyhítse az Unióval kapcsolatos lehetséges nézeteltéréseket, próbálkozásokat vagy más sérelmes praktikákat. Ugyancsak az ő kötelessége lesz a püspökök kinevezése alkalmával Őfelsége tudomására hozni a kiválasztandó személylyel kapcsolatos érzéseit, vagy általában véve aggodalommal figyelmeztetnie mindarra, ami felsőbb orvoslást igényelhet.”³⁸

Látjuk tehát, hogy az újonnan felállított görög egyházmegyék esetében az esztergomi érsek metropolitai joghatóságában az unió biztosítékát látták. Giuseppe Garampi nuncius (1776-1785) vezette bécsi nunciatúra is támogatta a kinevezés útján hivatalukba kerülő bizánci szertartású egyesült püspökök önállóságát,³⁹ mivel a nem egyesültek – mint megjegyzi – *„nem ok nélkül”⁴⁰* azzal a váddal élnek, hogy a latin püspököktől való függés a görög egyház ősi rítusa és fegyelme szétrombolásának az eszköze lehet. A görögkatolikusok helyzetének a konszolidálódását jól mutatja, hogy az új

35 Állítólag a püspöki rezidencia valóban grandiózus méretei kapcsán azt jegyezte meg Mária Terézia: *„Nagy ól ez egy disznónak, Excellenciás uram!”* Mire a püspök így válaszolt: *„Ketten is elférünk benne, Felség!”* Az anekdota szerint Patachich csak egyetlen éjszakát tölthetett az elkészült Palotában. FODOR JÓZSEF, *Nemcsak «a bor vidámitja az ember szívét!»*, Papi anekdóták. Nagyvárad 2003. 131.

36 ADRIÁNYI GÁBOR, *Patachich Ádám korának egyháztörténete*, 14. In: *Patachich Ádám érsek emléke*, 11–14.

37 BUNYITAY-MÁLNÁSI, 331.

38 *„Si intende dare per Capo a Vescovi di detto rito in qualità di Metropolita l'Arcivescovo di Strigonia, e Primate del Regno: l'obbligo di esso sarà d'invigilare sul bene, e mantenimento della Santa Unione, in modo però di non evitare differenza presso la Nazione Greca; di scuoprire, ed assopire à tempo le contingibili dissensioni, tentativi, o altre pratiche pregiudiziali al fine dell'Unione. Lo stesso in occasione della nomina d'un Vescovo dovrà dire a Sua Maestà il proprio sentimento sulla persona da prescegliersi, o generalmente avvertirla, con sollecitudine di quanto potrà accadere degno di superiore riparo.”* A Bécsi Nunciatúra 1777. március 20-án kelt feljegyzése. ASV Arch. Nunz. Vienna, 155, fol. 128r.

39 Ibid., foll. 127r-129r.

40 *„non senza ragione”* Ibid., fol. 127v.

kőrösi és váradi egyesült püspököktől már nem kívánták megkövetelni a hitvallás évenkénti megújítását, bár az pár évvel azelőtt, a munkácsi püspök kinevezésekor még alapfeltétel volt. Ahhoz, hogy a görögkatolikusok helyzete így változott, feltételezhetjük, Batthyánynak is valamilyen módon köze volt, még ha valószínű is, hogy a kor más latin szertartású főpapjaihoz hasonlóan – ő sem tekintette a bizánci szertartású egyesülteket és azok püspökeit egyenrangúnak,⁴¹ ami több okkal is magyarázható: akár a latin szertartású egyházmegyék hazai történetiségével, akár a liturgikus és egyházfegyelmi egység hangsúlyozásával, vagy akár azzal is, hogy a történeti távlatból nézve csak nem sokkal régebben kötött unió miatt még nem bíztak meg bennük teljesen.

Érsekként is igyekezett híveinek gondját viselni: vizitálta Főegyházmegyéjét, gondját viselte a szükséget szenvedőknek, gondoskodott a káptalanról és a papnevelésről. Az érseksége alatt készült vizitációs jegyzőkönyvek kérdései külön is kitérnek a görögkatolikus hívekre, ezen belül figyelembe véve az örményeket és ruszinokat is.⁴²

Batthyány József érdemeit azáltal is elismerték, hogy VI. Pius pápa (1775-1799) 1778. június 1-én bíborossá nevezte ki, címtemplomul a római Tiberis-szigeten lévő Szent Bertalan (*San Bartolomeo all'isola*) templomot jelölve ki a számára. Az új uralkodóval, II. Józseffel azonban egészen más volt a kapcsolata, mint Mária Teréziával. Komoly konfliktusokba került vele, hiszen (rítustól függetlenül) a Katolikus Egyház jogai és kiváltságai kerültek veszélybe. II. József rendelkezései érintették a keleti rítust is: a türelmi rendelet miatt az ortodoxok a szabad vallásgyakorlat, a templomépítés és paptartás joga révén sokkal nagyobb mozgástérhez és önállósághoz jutottak. Amikor 1782-ben VI. Pius „fordított Canossa-járása” során Bécsben tartózkodott, Batthyány vállalta közvetítő szerepét. A hercegprímás még abban az elismerésben is részesült, hogy április 12-én maga a pápa tette a fejére a bíborosi kalapot. Érdemeit – a nézetkülönbség ellenére – a császár is elismerte, a Szent István Rend nagykeresztjének drágakövekkel kirakott csillagát adományozta neki. Batthyányt ez nem akadályozta abban, hogy már a következő évben tiltakozó iratot készítsen, amit négy

41 Vö. FORGÓ ANDRÁS, *Batthyány József bíboros, esztergomi érsek szerepe a görögkatolikus püspökök országgyűlési részvételében*. Konferencia előadás az Esztergomi érsekek és görögkatolikusok c. egyháztörténeti konferencián, 2011. november 18.

42 *Visitatio Canonica. Egyházlátogatási jegyzőkönyvek Batthyány József esztergomi érsek idejéből 1776-1779*. Válogatta, s.a.r. és bevezette TOMISA ILONA. Budapest 1997.

nyelven Rómában ki is nyomtattatott. A nagypolitika harcterén vívott összecsapásai egyházkormányzati terveiben akadályozták, így nem tudta ő sem főegyházmegyéjének székhelyét Esztergomba visszaköltöztetni. Főegyházmegyéjében mégis több mint ötven plébániát alapított, a papság létszáma hivatali ideje alatt megkétszereződött. Ő építtette a pozsonyi prímási palotát, könyvtárat gyűjtött, de a pesti Városliget (*Silva Batthyányiana*) is az ő műve. Ő volt az utolsó, aki Pozsonyban 1790-ben magyar királyt koronázott (II. Lipótot), és ő volt az első prímás, aki Budán királyt koronázott I. Ferenc (1792-1835) személyében. 1799. október 23-án halt meg Pozsonyban, ott is temették el. A barokk kor utolsó érseke volt, érdemei elévülhetetlenek olyan átfogó egyházi reformokban, amelyek ma is meghatározzák a magyar katolikusságot.

POLYÁK Mariann

Görögkatolikus iskola Patkanyóczon

TARTALOM: 1. A polgárosodás felé; 2. Patkanyócz a XIX. században; 3. Állami szerepvállalás az oktatásban; 4. Görög katolikus iskoláztatás Beregben; 5. Hiányosságok az iskolai működésben; 6. Felekezetiből állami iskola?; 7. Bizonytalanságok a tanító körül; 8. Tankötelesek; 9. A tanítói fizetések változása; 10. Források; 11. Mellékletek.

1. A polgárosodás felé

A dualizmus idején új lökést kapott az oktatásügy azzal, hogy az állam is alapíthatott iskolákat. Ez a felekezeti iskoláknak kihívást jelentett, sok nehéz döntés meghozatalára kényszerítette az egyházi vezetőséget. Az 1868-ban megszületett népiskolai törvény eredménye az egyre általánosabb és magasabb színvonalú oktatás lett. Ez a dolgozat arra kíván rávilágítani, hogy az egyes egyházközségek milyen nehéz helyzetbe kerültek, amikor dönteni kellett: hajlandóak többet fizetni iskolájuk fenntartására, hogy az törvényszerű legyen, vagy pedig az állam kezébe adják gyermekeik taníttatását. E kettős kérdés Patkanyócz esetében azért is nehezítette meg az iskola helyzetének kérdését, mert mindkettőnek akadtak támogatói a hitközség tagjai közül.

2. Patkanyócz a XIX. században

Patkanyócz a mai Ukrajna területén, Kárpátalján fekszik; a „Kárpáton túli” megye (Закарпатська область) egyik kis hegyi faluja az Ungvárt Munkácssal összekötő főúttól északra az Ungvári járásban.¹ Az Északkeleti-Kárpátok hegyvonulat Szinyák nevű részén terül el az igen hosszú zsákfalú. A dualizmus korszakában közigazgatásilag Bereg vármegye Latorcai járásához tartozott, illetve egyházkormányzati szempontból a Munkácsi

¹ Beregszászi tartózkodásom alatt (2010) a 89 éves Fedeles Marika néniel volt szerencsém Patkanyóczra utazni; férje sírjához és a még élő rokonokhoz látogattunk el.

Görög Katolikus Egyházmegye Beregi Főesperességén belül a Bubuliskai esperesi kerülethez. Patkanyócz néven találkozunk a községgel a legkorábbi forrásoktól kezdődően; a XIX-XX. század fordulóján történt helységnévrendezés során a Patakos nevet kapta². A község mai hivatalos neve: Пацканьово (Pacpanyovó).

Patkanyócz lakossága a dualizmus alatt főként ruszin; vallásra nézve görög katolikus, csakúgy, mint a környékbeli, Bereg megye középső és északi területein, valamint a Munkácsi Görög Katolikus Egyházmegye területén élő lakosság jelentős része. A hegyi ruszin falvak általában kis lakosságsszámmal rendelkeztek, de találkozunk számos kivétellel is, ilyen volt például Patkanyócz is, ahol a vizsgált korszakban csak a tanköteles gyermekek száma meghaladta a kétszázat.

Az iskoláskorú gyermekek foglalkoztatásáról már a XVIII. században hírt kapunk néhány forrás alapján a legtöbb Bereg megyei faluban, igaz ez még nem a mai és még csak nem is a dualizmus korban értett oktatást és iskolát jelentette, annál inkább a vasárnapi szertartás után a gyerekekkel való foglalkozást, melyet a lelkész vagy a kántor tartott. A kántor tehát a szertartásokon kívüli oktató tevékenysége révén megkapta a tanító elnevezést is és többnyire a két foglalkozást egy ember viselte egy-egy községben, az éneklész-tanító, vagy más szóval kántortanító (cantor una docens). Fizetést a falu lakóitól, vagy a községtől, esetleg hitközségtől kaptak, többnyire terményben. Ez a legtöbb esetben nem volt elég a megélhetésükhöz, így magukat kellett ellátniuk, ami nem tette lehetővé, hogy mindennapos oktatás alakuljon ki, bármennyire is már a dualizmus kor előtt is erre sürgették az állami és egyházi hivatalnokok a lelkészeket.

3. Állami szerepvállalás az oktatásban

Jelentős változás következett be az 1868-as, Eötvös József kultuszminister nevéhez fűződő, a népiskolai közoktatás tárgyában megalkotott 38. törvénycikkkel. A törvénnyel megnyílt a lehetősége annak, hogy a hitfelekezeten, társulatokon és községeken kívül az állam is alapíthasson iskolákat (10. §). Bereg megyében több ok is indokolta, hogy az állam iskolákat alapítson. Az egyik ilyen volt, hogy a község, szegénysége miatt nem tudott akkora fizetést adni a tanítójának, hogy az megéljen belőle, így ő is kény-

² MEZŐ ANDRÁS, *A magyar hivatalos helységnévadás*, Akadémiai Kiadó, Bp., 1982.

telen volt a mindennapi kenyeréért fizikai munkát végezni, ami természetesen a tanítás rovására ment.

A helyiek szegénységének okát elsősorban a terület terméketlenségében, mások a nem megfelelő módon történt megművelésében, megint mások számtalan más okra vezetik vissza, de az tény, hogy a ruszin hegyvidéki települések az Osztrák-Magyar Monarchia legszegényebb községei között voltak. Ilyen szempontból tehát itt volt a legindokoltabb, hogy az állam saját költségén építsen és tartson fenn iskolákat és a község számára nagy terhet jelentő tanítói fizetést átvállalja. A törvény megalkotása után még nem volt szempont az, hogy a ruszin iskolákban nem tanítottak magyarul, hiszen a törvény az anyanyelven való tanítást írta elő. (1868. évi 38. törvénycikk 58. §) Később már a nem magyar ajkú községek számára az anyanyelv mellett a magyar nyelv tanítását is kötelezővé tették, ami egy új indok lett az állami fenntartású iskolák alapítására. (1879. évi 18. törvénycikk 4. §)

Az állami iskolák állítása és felügyelete a megyei közigazgatási bizottsághoz és a kerületi királyi tanfelügyelő személyéhez fűződött. A királyi tanfelügyelői hivatal – mint népiskolai hatóság – feladatait, kötelességeit és jogait az 1876. évi 28. törvénycikk alkotta meg. A vallás- és közoktatásügyi miniszter 1876. július 24-én a 27 éves Fischer Ferencet nevezte ki Bereg vármegye királyi tanfelügyelőjének,³ így tehát Fischer volt Bereg megye első, az állam által delegált tanfelügyelője.⁴ Az ő vezetésével és a Bereg megyei közigazgatási bizottság közreműködésével – melynek feladatát a szintén 1876-ban alkotott, 6. törvénycikk határozza meg – kezdődött el az állami szerepvállalás a Bereg megyei iskoláztatásban. Fischer az Eötvös által elképzelt eszmét kívánta folytatni: a tankötelezettség szigorú ellenőrzésével és az elmaradottak szüleinek büntetésével, képzett tanítók alkalmazásával, – ezt tanítóképzők állításával és minimálbér megállapításával – a törvényeknek megfelelő iskolaépületek emelésével látta lehetségesnek a fiatal generáció értelmi szintjének emelését.

Mivel a megye anyagi viszonyai sok faluban nem engedték meg sem az iskolaépület fel- vagy átépítését, sem a tanítók megfelelő jövedelmezését, így az alapfokú oktatás tényleges megindulását; ezért az állam megoldásként segítségét kínálta fel. Ez az anyagi terheket átvette a lakosság vállairól, tehát az állam vállalta az iskolaépület korszerű felépítését, vagy felújítását,

3 KERESZTÉNY BALÁZS, *Kárpátaljai művelődéstörténeti kislexikon*, Budapest-Beregszász, 2001.

4 Az 1876-os törvény alapján jött létre az önálló Bereg megyei tankerület, a kiegészítést követően Ung-Bereg tankerület létezett.

berendezését, illetve a tanítói jövedelmek kifizetését. Az iskolát látogató tankötelesek szüleire 5 %-os adóterhet róttak ki, ami jóval kisebb összeg, mint korábban a tanító fizetésének kitermelése. Az iskolák, ha állami iskolává alakultak át, elveszítették felekezeti jellegüket, amit viszont az egyház rossz szemmel nézett. Az iskolák ún. államosítását egyeztetés előzte meg a megyei közigazgatási bizottság, valamint az egyházi szervek: egyházmegyei tanfelügyelő, kerületi esperes között, valamint a falu lakosságának is volt lehetősége gyűlésen való szavazás formájában megszavazni, hogy átadják-e iskolájukat az államnak, vagy vállalják a törvény szerinti iskolaépület fenntartását és tanítói juttatások kifizetését. Itt kell megjegyezni, hogy az állam garantálta, hogy a falu lakosságának megfelelő felekezetű tanítót nevez ki az iskolába.

Fischer Ferenc évtizedekkel később megjelent könyvéből megismerhetjük az országban, a dualizmus korban alapított állami iskolák számának növekedését, és megyénkénti alakulását. E szerint tehát az országban 1895-ben volt 882 állami elemi népiskola, 1902-re pedig összesen 1858. Ezt megyékre lebontva, a legtöbb állami népiskola Torontál vármegyében volt, Bereg vármegye pedig a 4. a sorban, 75 állami népiskolával.⁵ Ebből a 75 iskolából 57-et már az 1885-86-os tanévig felállítottak⁶, tehát Fischer Ferenc királyi tanfelügyelőnek jelentős szerepe volt az állami iskolák alapításában, mivel 1876-1888 között ő állt a megye oktatásügyének élén.

4. Görög katolikus iskoláztatás Beregben

A Munkácsi Püspökség területén⁷ 1868-ban körülbelül 550 görög katolikus felekezeti iskolát tartottak számon, ezen belül Bereg vármegyében pedig valamivel több, mint 140-et.⁸ Fischer Ferenc királyi tanfelügyelő évente beszámolót készített a közigazgatási bizottság felé, melyben a megye közoktatási állapotáról, az előző évhez viszonyított változásokról számolt be. 1880-ban Fischer Ferenc jelentéséből megtudhatjuk, hogy pontosan 145

⁵ HALÁSZ FERENCZ, *Beregvármegye népoktatásügye 1876-1886. években*, Beregszász, 1887.

⁶ Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (a továbbiakban: KTÁL) fond: 151, opis: 14, jegyinyica: 1667, 89.

⁷ A Munkácsi Görög Katolikus Püspökség 1865-ben 7 vármegyére és a Hajdú kerületekre terjedt ki: Bereg, Máramaros, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa, Ung, Zemplén

⁸ *Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesi Munkacsensis pro Anno Domini 1868.*

görög katolikus felekezeti iskola működött a Bereg megyei tankerületben.⁹ Ez a szám 1884-re 131-re apadt,¹⁰ mert több község is úgy döntött, hogy görög katolikus felekezeti iskoláját államivá alakíttatja át. Fischer célja nem az volt, hogy minél több felekezeti iskola szűnjön meg, hanem, hogy az elemi oktatásba minél több tankötelest tudjanak bevonni. *„Az iskolák elégtelensége sokkal inkább érezhető azon népes községekben, melyekben van ugyan iskola, de ez a nagyszámú tanköteleseknek alig felét vagy harmadát képes befogadni. Az utóbbi években szervezett iskolák felállításának főleg ezen községekre voltam figyelemmel, azt hiszem, helyesen cselekszem, ha jövőben is első sorban a jelzett iskolahiány elhárítására fogok törekedni.”*¹¹ – írta Fischer 1881-ben.

5. Hiányosságok az iskolai működésben

Patkanyóczi község is azon nagy lélekszámú települések közé tartozott, ahol a szegénység rányomta a bélyegét az oktatásra, mint az kiderül a következő, 1878. június 15-én írt jelentésből: *„Patkanyóczon a nevelésügy igen elhagyatott állapotban sínlik. Az iskola épület rossz karban van, a tanszoba szűk, alacsony, setét és nedves; a tankötelesek száma 130, de ezek közül alig 20-25 látogatja az iskolát, tankönyvekkel és taneszközökkel nincsenek ellátva, részint ezen hiány, de főleg a tanító hibája miatt a tanításnak alig számba vehető eredménye van. Tekintettel a tankötelesek nagy számára, e községben az iskola ügy törvényszerű rendezése halaszthatlan.”*¹² Az idézett levélben Horváth István, Bereg megye főispánja, mint a közigazgatási bizottság elnöke kérte Pásztélyi János munkácsi püspököt, hogy a hiányok elhárítása érdekében intézkedjen. A püspök még ebben a hónapban megbízta az egyházmegyei tanfelügyelőt, Homicskó Miklóst, hogy hozza rendbe a szóban forgó iskolát, és erről értesítette a főispánt.¹³

Az ügyben eredményt azonban nem sikerült felmutatni, mert a következő év októberében Horváth főispán ismét felszólította a püspököt, hogy tartsa meg, amit ígért, mert semmi nem változott és ráadásul közben még

⁹ KTÁL, 151/14/484.

¹⁰ KTÁL, 151/14/1667.

¹¹ KTÁL, 151/14/484, 74.

¹² KTÁL, 151/16/1155, 43.

¹³ KTÁL, 151/16/1155, 47.

a tanítói állás is megüresedett, ugyanis a tanév folyamán Volosin Bazil¹⁴ patkanyóczy tanító távozott tanítói állomásáról. A főispán ekkor már 200 tanköteles iskoláztatásának hiányáról tájékoztatott.¹⁵

A következő – 1879-1880-as – tanévtől Lukács Tivadar került a kántortanítói posztra Patkanyóczon. Lukács oklevelét 1878-ban szerezte 18 évesen, miután elvégezte az ungvári tanítóképezdét, amellyel görög katolikus felekezeti iskolákban való oktatásra képezték ki. Általánosan jó érdemjegyet szerzett, tantárgyai között szerepeltek többek között a hittani és pedagógiai tárgyak mellett a magyar, német és orosz nyelv is. Végzettsége tehát: „*egyházi közéneklészet és orosz s magyar tannyelvű népiskolai tanító*”.¹⁶ Alkalmazásával a Patkanyóczon kialakult tanügyi probléma megoldását várták mind a közigazgatási bizottság, mind az egyházi tanfelügyelőség részéről.

6. Felekezetiből állami iskola?

Az egyetlen tanító alkalmazásával azonban a tankötelezettség betartása lehetetlen volt a faluban. Ennek érdekében a közigazgatási bizottság megpróbált törvényes eszközökkel rendet teremteni. A falubeliek választhattak, hogy vagy megmarad felekezetinek iskolájuk, ebben az esetben nekik kell az iskolát és tanítójukat is fenntartani. Mivel azonban egy tanító maximum 80 tankötelest taníthatott, ezért legalább még egy tanítóra és tanteremre szükség volt, ezt is a falubelieknek kellett volna felépíteni, illetve a tanító ellátásáról és fizetéséről gondoskodni.¹⁷ A másik lehetőségük az volt, hogy átadják az iskolájukat az államnak, ezzel az anyagi gondok nagy részétől meg is szabadulhattak volna.

A főispán helyettesének hivatkozásából kiderül, hogy 1884. augusztus 9-én a faluban gyűlést tartottak az iskola felől, amikor az összegyűltek elhatározták, hogy állami elemi népiskolát alakítanak a faluban, és ennek javára ajánlatokat tettek. A gyűlés két kérdésben döntött; arról, hogy átengedik-e az államnak az iskolaépületet és hogy az állami tanító megkaphatja-e a természetbeni lakást és a 100 forintot, amit eddig a felekezeti tanító élvezett. Az iskola épületének átadásában nem láttak akadályt a gyűlés

14 *Schematismus Venerabilis Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesi Munkacsiensis ad Annum Domini 1878.*

15 KTÁL, 151/16/1611, 14.

16 KTÁL, 151/17/574, 8.

17 KTÁL, 151/14/1787, 3.

résztevői, azonban a második feltételbe nem egyeztek bele. Azt szerették volna elérni, hogy ne kelljen a tanító fizetését nekik fizetniük, mint más állami iskolával bíró községben sem.¹⁸ A gyűlést követően szeptember 9-én a vallás- és közoktatásügyi magyar királyi miniszter rendeletet bocsátott ki 36846 számmal az iskola államivá alakításáról,¹⁹ ezzel elfogadva a község feltételeit.

Az iskola azonban mégsem lett állami fenntartású, mert az egyházi felsőbb hatóságok nem adták beleegyezésüket az „államosításra”. 1885-ben a közigazgatási bizottság helyettes elnöke felszólította a püspököt, hogy hagyja jóvá az állami iskola javaslatát. Az első felszólítást 1887-ben újabb követte. Ezúttal a király tanfelügyelő, Fischer Ferenc – aki közben Halászra változtatta nevét – kérte a püspököt, hogy fogadja el az 1884-es jegyzőkönyv ajánlásait, vagy kötelezze a hitközséget, hogy tanköteleseinek megfelelő iskolaépületet építtessen. Halász tehát nem feltétlenül az állami iskola létesítésén fáradozott, hanem hogy minél több tanköteles gyermek legyen ténylegesen beiskolázva.²⁰

A püspök válaszában egyértelművé tette, hogy az iskola állami kézbe vételét nem kívánták, hanem megpróbálták a község lakosait rábírni az iskola kibővítésére. A helyi szervezéssel az alesperest bízta meg, míg a közigazgatási bizottság segítségét is kérte a munka ellátásának elősegítésében, ugyanis a szolgabíró hathatósabban tudott eljárni az ilyen ügyekben, mint az egyházmegyei kormány.²¹ Valószínűleg a kívánt iskolabővítés megtörtént, vagy legalábbis megkezdődött, ezzel az ügy egy időre lezáródott.

7. Bizonytalanságok a tanító körül

Az 1890-es évek elején újra felmerült a nem megfelelő szintű oktatás kérdése Patkanyócson; 1890 februárjában a helyi paróchus, Berecz Gyula püspöki hivatalhoz írt jelentése alapján tudjuk meg, hogy az iskolában semminemű felszerelés nem volt. Kérte, hogy a püspök segítse a miniszteriumhoz írt kérvényüket, hátha ők adnának megfelelő berendezést, tankönyveket.²² Ez év végén a helyi paróchus arról számolt be az egyházmeg-

18 KTÁL, 151/14/1787, 13. Melléklet 1.

19 KTÁL, 151/14/1787, 5.

20 KTÁL, 151/14/1787, 7. Melléklet 2.

21 KTÁL, 151/14/1787, 10. Melléklet 3.

22 KTÁL, 151/11/1796, 1.

gyei főtanfelügyelőnek, hogy a felhívása ellenére, „tekintettel ugyanis a nép végtelen szegénységére, nem képes a már meglévő tanítói állomáson kívül újabb tanítói állomást szervezni és azt főtartani. A miértis az határozottat: hogy Patkanyócz községében a még elkerülhetetlenül szükséges két tanítói állomásnak szervezése iránt, a Nagyméltóságú vallás és közoktatásügy Minister ur kéresek föl.”²³ Ezzel tehát újra felmerült az állam bevonásának lehetősége a felekezeti iskola életében, de ekkor a helyiek kezdeményezték azt.

Ennek az indítványnak nem lett folytatása, a püspökség továbbra is a hitközség keretein belül igyekezett megoldani a problémát, ebbe az állami felügyeletet nem kívánta bevonni.

Két évvel később egy hosszú, évekig tartó küzdelem alakult ki a tanító magatartása kapcsán, melyben megint felmerült az államosítás lehetősége. Az iskolát az egyházmegyei tanfelügyelő, Fejér Emmánuel 1892 szeptemberében meglátogatta, mivel régóta panaszt hallott Lukácsról, tanításának eredménytelenségéről és iszákosságáról. Miután a panaszok beigazolódtak, a lehangelő állapot következtében Fejér fegyelmi vizsgálatot rendelt el.

Az érvényes fegyelmi vizsgálat eredményét az 1892. december 22-én kelt jegyzőkönyv örökítette meg. A beidézett tanúk a tanító mellett nyilatkoztak, de a jelen lévő tanfelügyelő iskolalátogatást is tett. A tanúkihallgatások után „a vizsgáló bizottság a megjelent kir[ályi] tanfelügyelő Matavovszky Béla ur és az iskolaszéki elnök jelenlétében meglátogató az iskolát, hol minden tantárgyból egyes kérdéseket adott fel a gyermekeknek, sőt magát Lukács Tivadar tanítót is felszólítá, hogy ő kérdezzen, de ugy a bizottság, valamint magának a tanítónak kérdéseire a leggyarlóbb feleleteket kapta, minél fogva ezennel kijelentjük, hogy csakugyan tény az óriási tanítási hanyagság, mivel az eredmény szinte semmis. (...) A v[izsgáló] bizottság ez iskolára is a jövő tanítási eredményt nézve azon véleményének ad kifejezést, hogy a patkanyóczyi iskola ügy másként eredményesen előre nem haladhat ha más iskolaépületek fel nem állítatnak. A jelenlegi iskolaház még ha csak 60 gyermeknek is meg nem felel, alacsony, piszkos szurdék épület. A 386 gyermek részére pedig okvetlenül szükséges más iskolákról gondolkozni, mivel ezen hiányoknak is tudható, minden gyermek naponta nem járván a tanításbani nagy eredménytelenség.”²⁴ A kialakult kettős helyzetről számolt be a püspöknek a vizsgáló bizottság elnöke december 27-én.²⁵

23 KTÁL, 151/11/1796, 4.

24 KTÁL, 151/11/2568, 17.

25 KTÁL, 151/11/1796, 12. Melléklet 4.

A hitközség a tanító elmozdítása esetén kellemetlen helyzetbe került volna, hiszen ha szigorú tanítót kapnak, akkor gyermekeiket iskolába kellett volna járatniuk, a hiányzók szüleit pedig megbüntették volna. Ezért a Lukács elleni vizsgálatkor nyilatkozataikban kisebbitették a tanító elleni vádakat.

1893 februárjában, egy, a községben ismét feltörő jelenségről értesülünk a hitközség gyűléseinek jegyzőkönyveinek segítségével, vagyis arról, hogy néhányan újra az iskola állami kézbe vételére szervezkedtek. Ezek ellen a lelkész vezetésével a falu közössége kifejtette szándékát, hogy nem adják át felekezeti iskolájukat.²⁶ 5 hónappal korábban Berecz Gyula lelkész a főtanfelügyelőnek arról tett javaslatot, hogy a meglévő iskolaépület és tanítói állomás mellé még 2 iskolát és tanítóságot állíttassanak fel, mégpedig az állam költségén.²⁷

A község, és leginkább a lelkész mindent megtett azért, hogy felekezeti iskolájuk megmaradjon, sikeresen felépítették a második iskolát, berendezték, ez 1893-ra elkészült, majd ide egy második tanítói állomást készültek szervezni. A tanítói állomás jövedelmeiről megint a helyi lakosoknak kellett döntenie, mely tanácskozást, ismét egy jegyzőkönyv örökített meg. Az első tanító fizetéséhez hasonlóan a második állomásnak is 120 forintnyi összeget ajánlottak meg, mely mellé viszont már éneklési fizetés nem társult, tehát már a jegyzőkönyv keltekor tudták, hogy a tanító ebből nem lesz képes fenntartani magát. Kérték az állam segítségét.²⁸ Az államilag elismert minimálbér ekkor viszont már 300 forint volt. (1893. évi 26. törvénycikk I.§)

A század utolsó évtizedében az állam már nem ragaszkodott ahhoz, hogy csakis állami iskolai tanítóknak adjon államsegélyt, hanem felekezeti iskolák oktatóinak fizetését is kiegészítette a minimális bérre, erre irányuló kérelmekkel tömegesen találkozunk az 1890-es években.

1893. októberben tehát a helyi lelkész jelentette a püspöknek, hogy már készen áll a második iskola és így mindegyik gyermeket be tudták iskoláztatni, már csak a második tanító hiányzik. Kérte, hogy nevezzenek ki egyet. Az 1890-91-es tanévben alkalmazott a község segédtanítót, Hudivók Jánost,²⁹ de ő 1891-ben lemondott állomásáról, és ez a poszt azóta üresen állt.

²⁶ KTÁL, 151/11/1796, 16. Melléklet 5.

²⁷ KTÁL, 151/11/2568, 19. Melléklet 6.

²⁸ KTÁL, 151/11/1796, 19.

²⁹ *Schematismus Cleri Graeci Ritus Catholicorum Dioecesis Munkácsensis, 1891, Ungvarini.*

Az állami és az egyházmegyei tanfelügyelőség azonban egybehangzóan az 1892-es december 22-i jegyzőkönyv által feljegyzett állapotokra hivatkozva Lukács elmozdítását követelte, hiszen tanításának semmi eredménye nem volt. A tanító elhelyezésétől féltő helybeliek kérvényt írtak a püspöknek, hogy tanítójuk megjavult, ne helyezze el őt, illetve a lelkész olyan működési bizonylatot állított ki, melyben a tanító munkáját méltatta.³⁰ A püspöki írnok ráírta ezen engedélyre, hogy a lelkész úr korábban panaszt nyújtott be a tanítóról, most pedig kifogástalan munkájáról ad bizonyítványt.

A több évig tartó huzavonának végül 1895-ben ért vége: az államtitkár 1895. január 11-én elmozdította Lukácsot Patkanyóczról. Timkovics Bazil lett az új éneklész-tanító, aki azonban nem maradt sokáig tanító állomásán; ugyanis az előző tanítóhoz való ragaszkodásuk miatt nem bántak vele jól a helyiek, akik eddig nem voltak ahhoz hozzászokva, hogy gyermekeiket kötelező iskolába járatni. Timkovicsról a lelkész panaszos leveleket küldött a felső vezetésnek, minek következtében őt is elhelyezték.

Az 1897-ben a patkanyóczy tanítói állásba került Mikuláninecz Emil több, mint 15 éven át szolgálta a patkanyóczy hitközséget.³¹ Tanítási eredményét szemlélteti a következő idézet: *„A patkanyóczy iskolába 1902-es 903 tanévben összesen 104 az az Egyszáz négy minden napos tanköteles volt beírva és részben pontosan látogatták az iskolát, tekintettel a községnek óriási terjedelmére a mely 7 km-éternyi hosszú vonalban fekszik fel sem tehető és meg sem követelhető, hogy a zord és kellemetlen időjárásokban jár hassanak pontosan a tankötelesek az iskolába; mindazonáltal a megtartott zárvizsgálat kellő eredménnyel végződött, mégpedig egyes tanköteles a legjobb eredménnyel felelt magyar olvasás írás és beszéd értelem gyakorlatból és írásból is kellő eredményt tanusítottak a számtan alap műveleteiből és a földrajz alapismeretekből megelégedésre feleltek.”* 1903. május 17-én számolt be így egy jegyzőkönyvben Berecz Gyula helyi lelkész.³²

30 KTÁL, 151/17/574, 4. Melléklet 7.

31 Az 1915-ös Munkácsi görög katolikus schematizmus szerint 1915-ben még Mikuláninecz Emil volt a patkanyóczy tanító.

32 KTÁL, 151/17/3171, 14.

8. Tankötelesek

A tankötelesek létszámáról több statisztikai összeírás is beszámol korszakunkban, az egyik ilyen Patkányócz összes tanköteleseinek kimutatása 1865-ből, amikor a világi hatóság rendeletére az egész egyházmegyében részletesen összeírták az iskolákat. Ekkor a nyomtatott formulát kitöltő helyi lelkész, Puza Sándor 85 tankötelest jegyzett fel, (valószínűleg azokat, akik eljártak a vasárnapi iskolába) akik közül 8 volt hat év alatti, 20 fő volt hat éves, 12 fő hét, 13 fő nyolc, 15 fő kilenc, 8 fő tíz és 9 gyermek tizenegy éves volt. A 85 tanköteles mindegyike görög katolikus és ruthén volt a feljegyzés szerint.³³

A tankötelesek létszámáról alaposan tájékoztat az az összeírás is, melyet az 1891-92-es tanévben az akkori helyi lelkész, Berecz Gyula készített. Ő név szerint felsorolta a szülők teljes nevét, majd a diákok keresztnévét, születési évüket, vallásukat és hogy milyen nyelvet beszéltek. A vizsgált tanévben 386 fő volt a patkányóczyi tankötelesek létszáma. Életkor szerint: 6-12 év közötti fiúk voltak 140-en, leányok 163-an, 13-16 év közöttiek: 39 fiú és 44 leány. Vallásra nézve: 346 görög katolikus és 40 izraelita, anyanyelvre nézve pedig: 40 német és 346 ruthén.³⁴

9. A tanítói fizetések változása

Az 1865-ben készített kimutatás 80 forintos fizetést jegyzett fel a patkányóczyi énekléstanító juttatásaként, melyet 1857-ben egy „vallományban” állapítottak meg.³⁵

1893-ban, amikor készen lettek a második tanteremmel és ide tanítói állomást hirdettek meg, fizetésként 120 forintot tudtak ajánlani évente a tanítónak, hivatkozva arra, hogy az első tanító fizetése is ennyi volt.³⁶

Az 1890-es évek közepén az állam rendezte, kiegészítette a tanítói jövedelmeket a törvényileg meghatározott minimumra, a nélkül, hogy állami fenntartásúvá váltak volna az iskolák. A fizetés kiegészítését kérelmezni kellett, ami annyit jelentett, hogy a hitközségek igazolták, hogy mennyi a tanítói és éneklési éves jövedelem, és ezt a püspökség vezetése küldte el a

33 KTÁL, 151/12/842, 34-35.

34 KTÁL, 151/11/2568, 1-14.

35 KTÁL, 151/12/842, 34.

36 KTÁL, 151/11/1796, 19.

minisztériumba. A díjlevélben garantált összeget továbbra is a hitközségnek kellett fizetni, de hogy a tanító el tudja látni munkáját, ehhez szükség volt a minimálisnak megállapított 300, majd később 400 forintra emelt fizetésre. A patkanyóczy tanító 1895. december 31-i dátummal kapta meg a fizetés-kiegészítést, amely a község által fizetett 315 forint 39 krajcárt egészítette ki 400 forintra.

A fizetés-kiegészítés már Timkovics Bazil nevére érkezett, bár a kérvényhez még Lukács Tivadar 1895-ben kelt díjlevelét használták. Ezek szerint a patkanyóczy tanító jövedelme a következőkből állt össze: 12 hold, azaz 425 négyszögöl szántóföld jövedelme: 19,25 forint, 14 forint tűzifa, 78,54 forint párbér és 180 forint készpénz, ezenkívül mint kántornak 30 forint stólajjövedelem járt. Az összesből földadóba be kellett fizetnie: 6,4 forintot, így összesen megkapjuk a 315 forint 39 krajcárt.³⁷

10. Források

A Bereg vármegyei görög katolikus iskolák vizsgálatához elsődleges forrásokat a Kárpátaljai Területi Állami Levéltár (Державний архів Закарпатської області) Beregszászi Fiókjának 151-es fondja biztosít, mely a Munkácsi Püspökség irányításával kapcsolatos iratokat őrzi és a Beregszászi részleg legnagyobb fondja, több mint 50 ezer iratanyagával. A legtöbb egyházközség iskolájának van külön dossziéja, így Patkanyócznak is, melyek közül a fontosabbak a 11-es opisz (mely az 1888-1894 közötti iratokat foglalja magába) 1796-os és 2568-as iratanyaga. Az előbbi a patkanyóczy felekezeti iskola működésével, az utóbbi pedig a Lukács Tivadar éneklész-tanító körül kialakult helyzettel foglalkozik.

A 17-es opisz (1895-1900) 574-es jegyinyicája az új tanító munkájáról és a 3171-es iratanyag a patakosi tanító fizetés-kiegészítéséről őrzi az iratokat.

Ezeken kívül több irategyüttesben is találhatunk Patkanyócczal kapcsolatos iratokat, más községek irataival együtt, valamint a korabeli táblázatos kimutatások és folyóiratok (Bereg, Kelet) is hasznos segítségünk lehetnek a téma tanulmányozásában.

³⁷ KTÁL, 151/17/3171, 6.

10.1. Melléklet 1

KTÁL 151/14/1787

13-14. old.

Jegyzőkönyv!

Felvétetett Patkanyócz községében 1884 évi augusztus hó 9-én a járási sz[olga] bírói hivatal alólírott kiküldöttje által a tek[intetes] kir[ályi] tanfelügyelő urnak f[olyó] évi 477. sz[ám] alatt kelt felhívása folytán a Patkanyócz községében létesítendő állami iskola tárgyában a községi képviselő testület valamint a hitközség elöljáróinak jegyzőkönyvi kihallgatása felett.

A mai napra kitűzött határnapon alólírott sz[olga]bírói kiküldött a helyszínen Patkanyócz községében megjelenvén, a mikor is az egybe gyűlt községi képviselőtestületi tagok és hitközségi elöljárók előtt kijövetelének czélját előadta és egyidejűleg őket felkérte, miszerint határozott nyilatkozatot tennének a következő alább jelzett pontokra:

1) Hajlandó é a g[örög]k[atolikus] hitközség állami iskola felállítása esetén a g[örög]k[atolikus] népiskolát teljesen beszüntetni, az iskola házat az állam részére használatba bocsátani?

2) Nyerhet é az állami tanító a községben természetben lakást s a kivetendő 5 % adón felül eddig a felekezeti tanító részére fizetett 100 f[orin]tot hajlandók é az állami tanító részére is fizetni és biztosítani?

A fentebbi pontokra nézve a jelen volt községi képviselő testületi tagok és hitközségi tanácsbeli tagok a következő nyilatkozatokat terjesztették elő:

Az I. pontot nézve előadják miszerint az állami iskola felállítása esetén a g[örög]k[atolikus] népiskolát teljesen beszüntetik és az iskola házat az állam részére iskola helyiségül – addig még az mint iskola használtatik fel – használatba minden jog következmény nélkül használatba hajlandó át bocsátani.

A II-ik pontra nézve előadják, miszerint az állami tanítók természetben nyerhetnek a községben ugyan lakást, – azonban a község annak terhét magára nem vállalja – a lakásért fizetendő bért az állam lesz köteles fizetni; egyidejűleg a községi elöljáróság megjegyzi, miszerint azon esetben, ha a jelenlegi iskola helyiség a szükségletnek meg nem felelne és újabb iskolának felépítése válnék szükségessé, annak szükségleteihez, illetve felállításához a község semmivel nem járul, azt az állam leszen köteles saját költségen felállítani, úgy nem különben a jelenlegi iskola helyiséget és a szükséglethez képest úgy kívül valamint a bel felszerelést is. A kivetendő 5 % adón felül hajlandó a községi és egyházi képviselő testület eddig a felekezet részére fizetett 100 f[orin]tot az állami tanító részére kiszolgáltatni illetőleg biztosítani.

Ezzel a j[egyző]könyv felolvasás és anya nyelven történt megmagyarázás után berekesztetett és aláíratott.

K[elt]m[int]f[en]t

(A bíró és a helyi lelkész, valamint helyi lakosok aláírása következik.)

10.2. Melléklet 2

KTÁL 151/14/1787
7. old.

Méltóságos és főtisztelendő Püspök Ur!

Patkanyóczon a mindennapi g[örög]k[atolikus] tankötelesek száma 124, a felekezeti iskola tanszobája azonban legfeljebb 40 tankötelest képes befogadni, márcsak ezen körülmény miatt is számos tanköteles törvényszerű iskoláztatása ezidő szerint lehetetlen.

A közig[azgatási] bizottság még 1885. év január 11-én 1363/1884 sz[ám] a[latt] kelt átiratában felkérte Méltóságodat, hogy nevezett g[örög]kath[olikus] hitközség által az ott tervbe vett állami el[emi] népiskola javára tett ajánlatokat jóváhagyni méltóztassék.

Tekintettel a szóban forgó türheterlen iskoláztatási viszonyokra, mély tisztelettel kérem Méltóságodat méltóztassék a patkanyóczy g[örög] kath[olikus] különben is népes hitközséget szigoruan kötelezni, hogy a tavasz nyiltával felekezeti iskolájához egy oly tágas tanszobát építsen, mely 80 tankötelest befogadhat, esetleg méltóztassék a közig[azgatási] bizottság hivatott átiratában kifejtett kérelemnek helyt adni!

Mély tisztelettel

Beregszász, 1887. február hó 18-án

Halász Ferencz
kir[ályi] tanfelügyelő

10.3. Melléklet 3

KTÁL 151/14/1787
10. old.

Tek[intetes] kir[ályi] Tanfelügyelő Ur!

F[olyó] évi február hó 18-én 451. sz[ám] a[latt] hozzám intézett megkeresésére van szerencsém tisztelettel értesíteni, hogy n[agyon]t[isztelendő] Schivulszky János n[agy]-rákosi alesperes-lelkészem utján a patkanyóczy hitközség előljárásságát egyidejüleg szigoruan utasítottam, mikép az ottani iskolához, egy 80 tanköteles befogadására alkalmas tantermet építsenek., miglen a beregvármegyei tek[intetes] közig[igazgatási] bizottságot egyidejüleg megkerestem, hogy ezen intézkedésem sikerét támogatása által biztosítani szivedkedjék.

Kiváló tisztelettel

Ungvárott 1887. ápr. 24.

m[egyész] p[üspök]

10.4. Melléklet 4

KTÁL 151/11/1796
12-13. old.

Méltóságos Püspök Ur
Kegyelmes Urunk és Atyánk!

Amidőn ide csatolva legmélyebb tisztelettel bátorkodunk Ő Nagysága fő-tisztelendő Fejér Emmanuel kanonok és egyházmegyei főtanfelügyelő úr becses megbízására, 603/92 október 19-éről keltezte – a Lukács Tivadar patkanyóczi okleveles r[endes] éneklész-tanító fegyelmi ügyében vegyes bizottság által felvett jegyzőkönyvet felterjeszteni és amidőn egyuttal az összes 4 drb ügyiratot is alá-
zatosan visszacsatoljuk, legyen szabad a fegyelmi ügy nagyobb felvilágosítására Méltóságod magas színe előtt a következő alázatos véleményünknek kifejezést adni:

A Lukács Tivadar patkanyóczi tanító- és éneklész elleni vádak végtelen comp-
litaltak, úgy annyira, hogy úgy a világi v. bíró Pintér József főszolgabíró, va-
lamint alázattal alulirottak azokról határozottan meggyőződést nem szerezh-
tünk. Ott volt legszentebb evangéliomunk két gyertya és a szent kereszt és mégis
azon kérdésekben, hogy részeges-e a vádlott, mindenik majdnem azt válaszolta,
hogy sem a templom, sem az iskola, sem idegen magán háznál, annál kevésbé a
korcsmában soha sem részegen, sem spitzesen nem látták, valami más erkölcsi
kihágást pedig határozottan soha sem követett el. Midőn pedig a nagyszámu kö-
zségi lakosság – nagy csoport zsidóval egyetemben – a 11, – vádló által előállított
részletesen kikérdezett tanu vallomása után-, úgy a részegség, egyéb viselet ügy-
ében kérdezett egyhangulag kiáltották „Lukács nem részeges és mindennap
tanít, nekünk panaszunk ellene nincsen”. Mi meggyőződünk a tanítás óriási
eredménytelenségéről, és hogy e pontban a vád be van igazolva, az kétségtelen,
mint maga az igazság.

De az is kétségtelen, hogy ha a gyermekek nem járnak, amint a vizsgálati na-
pon is kitűnt, az iskolába, mivel jóléhet a községi előjáróság és összecsengetés ál-
tal is figyelmeztetve voltak, hogy az iskolába menet ideje itt van, mégis a v[egyes]
bizottság és a kir[ályi] tanfelügyelő jelenlétében csak 52 gyermek a 386-ból jelent
meg; az iskolai A.B.C-eket csak két napja kapták, így ha a tanító hanyag sem vol-
na, ha a 386 gyermekből mindig csak 52 és ezek is másak és másak, valami nagy
eredményt előmutatni nem lehet. Tehát az épület kicsisége is hozzájárulván, ha
a fenti tanítási nehézségeket megszívleljük, nem akarván szépíteni a tanítási ha-
nyagságot, de amennyiben az erkölcstelen részeges élet be nem igazoltatott s így
egy vádpont esett, vádlott tanító felette szigoruan el nem ítéhető, és kenyerétől,
legalább mint éneklész meg nem fosztható. Nem akarjuk enyhítő körülményül

felhozni, hogy családos, Jaromisz-féle papeány férje és teljesen vagyontalan; csak azt szabadjon felhozni, hogy az orsz[ágos] t[anítói] nyugdíjintézet tagja, így ha minden enyhítő körülmény nélkül egyszerűen kitétetik, amint a kir[ályi] tanfelügyelő kijelenté, ő nyugdíját is veszti. Amennyiben ő mint beteges, – mert holmi delirium tremenst, mi nem levén orvosok, nem is constatálhattunk, de ilyen jelenséget régi dadogását ide nem számítva, nem is vettük észre, – jegyzőkönyvileg, mint 10 éve nyugdíjképes, maga kéri, mint tanító, nyugdíjaztatását, alázattal oda véleményezzük fegyelmi ügyét, hogy éneklészül bár hol maradhat, mint tanító pedig nyugdíjaztatnék, mert máskülönbén úgy ő mint apró családja csak a kol-dusok számát fogja szaporítani.

Vagyunk bátrak itt a leglényegesebb dolgot is felhozni, mely mai napság bár nem új jelenség, hanem jól világosítja meg a vádlási legfőbb indokot. Ugyanis itt már nyílt kártyákkal játszik vádló ur, hogy Patkanyóczon két állami iskolát akar szervezni. Ha nem is volnának szomoru tapasztalataink, hogy így vész ki a hit-élet, mivel az állami tanítók nyíltan már ellenségei a kath[olikus] vallásnak, mit hivek között babonának terjesztenek, de amai vallásközönyösségi aerában még szaporítani akarnak a konkoly hintók számát, ez még szomorubb jelenség. Azért legmélyebb alázattal itt erre figyelmeztetni Méltóságodat fiui kötelességünknek tartjuk. Ha a nagyszámu, de szegény hivek csakugyan nem képesek már két iskolát és a gyermek számnak megfelelő tanítót fentartani, úgy alázatos véle-ményünk oda járul, hogy lehetne államilag segélyzet felekezeti iskola, melynek el-nöke és gondnoka a helybeli lelkész volna, megengedhető, vagyis hogy a felekezet is hozzájárulna az építés és fentartáshoz napszám, fa s némi pénzsegélyvel is, de két tanító legalább gör[ög] kath[olikus] lenne és kik egyuttal az egyházi tényke-déseknél, mint a sz[ent]mise, utrenye, vecsernye segédkezni kötelesek lennének.

Igy alázatos véleményünk: a talán nem egészen romlott tanító s családja is, de más részt a tanítás s mi a legfőbb az állami iskola által veszélyeztetett hit élet is meg volna menthető. Egyébként, ha másként nem tehető, Patkanyócz községe két felekezeti iskolát, bár szegény is fentarthat.

A mi pedig a patkanyóczyi lelkész Berecz Gyula n[agyon]t[isztelendő] ur eljárás-át illeti, kár volt az egész ügynek ily nagy feneket keríteni, holott az egyházilag a legszebben elintézhető volt. Hiszen a gyermekek a hittan s bibliából sem tudnak semmit, s úgy látszik, hogy a tanítási hanyagság Lukács és a lelkész urban egy-forma, sőt ha lelkész úr, mint hitoktató s isk[ola] igazgató utána néz az iskolának biztosra vehetné, hogy a többi tantárgyakban constatált hanyagság sem lett volna oly nagy.

Midőn ezeket fiui mély hódolattal előterjeszteni a kiküldési meghagyás szerint bátorkodunk maradtunk Kálnikon sz[en]telő jobbát csókolva. 1892. évi december 27-én.

Méltóságodnak
legalázatosabb fiai:

Gebé Tivadar
kálniki h[elyettes] lelkész
vizsgáló bizottsági elnök

Csunka Cyril
vizsgáló bizottsági jegyző, lohói lelkész

10.5. Melléklet 5

KTÁL 151/11/1796
16-17. old.
Jegyzőkönyv

Mely felvetetett 1893 évi Február hó 12-ik napján
Patkanyóczon a gör[ög] szert[artású] kath[olikus] felekezeti egyházi gyűlésen.

Jelenvoltak

Berecz Gyula lelkész és gyűlési elnök, Lukács Tivadar éneklész tanító, Dobej Mihály gyűlési jegyző, Kovács Péter, Kovács Vaszily (julius), Kovács Olexa, Kovács Iván, Havilecz Vaszily, Szimicska Olexa, Halasznik Mihály, Gajda György, Havrilecz Iván, Velikoklad Illés, Busko Vaszily, Gegyó Iván, Szvida Fedor ifj, Busko András, Kovács Vaszily (marcius), Vásko Iván, Szvida Mihály, Toronyi Olexa, Velikoklad Iván, Havulecz Péter, Szvida Havila, Szicska Vaszily, Szvida Jurko, Szvida András, Leszó Mihály ifj, Szkacska Mihály (kolis), Hebur Mihály, Mikovics Mihály, Szlivkanics Mihály, Haluska György, idősb, Szlivka Mihály, Zsurorki György, Busko Fedor, Szlivka Vaszily, Havrilecz Gerescsér Iván, Petrulniecz András, Vuszuka Mihály, Pajda Vaszily, Bilaj Mihály, Buskó György, Kalinics Vaszily ifj, Petrus Iván, Sztehuej Vaszily, Szicska Vaszily, Volosin Iván, Szicska Vaszily (önczim).

Tárgy /:Iskola ügy:/

Nagyontisztelendő Berecz Gyula lelkész és gyűlési elnök, a gyűlést megnyitván előadja: miszerint a népnevelés főleg a vallásos az mely elkerülhetlenül szükséges az emberiségnek, vallásos nevelés nélkül boldog senki sem lehet ezen, – sem a más világon. Sajnálattal vett épen azért tudomást azon indokolatlan mozgalomról, mely szerint Patkanyócz községében mégis állami az az vallás

nélküli iskola felállítása tervezetett, sőt annak némelyek a hivek közül már már beleegyezéseket is adták volna, nem gondolván meg, hogy az állami vallás nélküli iskolában nem gyakoroltatik a kereszténység legfőbb jelvénye a keresztvetés, abban nem diszlik a Szt. fészület és a Boldogságos Szüz Anya képe, hogy abban nem imádkoztattnak az Isten előtt oly kedves imádságok, hogy abban bármi nemű felekezet, vagy felekezet nélküli tanítók működhetnek, kiknek nem céljuk a vallásos nevelés előmozdítása sőt egyenes ellenségei annak. Mindezeknek bölcs megfigyelésére hívja fel az Atya, Fiu és Szt.Lélek istennek nevében a közgyűlést és kéri azt, hogy mondaná ki, miszerint állami vallás nélküli iskola felállításába nem egyezik bele, attól minden legcsekélyebb támogatást megvon, és azt kárhóztattja, elítéli. Végül hozzon határozatot a gyűlés, hogy rövid idő alatt megfelelő felekezeti iskola házat épített tanköteles gyermekei vallásos tanításba részesülendnek s egy állandó segéd tanítói állás szervezése is határozottassék el.

Határozatok:

A közgyűlés örömmel üdvözli az Elnök előterjesztését és egy hangulag kimondja: hogy szemben azon mozgalommal, mely az állami vallás nélküli iskola felállítását Patkanyócz községében tervbe vette állást foglal annak felállítását nem hogy nem kívánja, de egyenesen elítéli, kárhóztattja, amit hogy veszélyes volta felől szeretett lelkész által föl lett világositva.

És egy szívvvel s lelekkel a következő határozatot hozza:

I ször Tekintettel arra, hogy a jelenlegi iskola terem elégtelennek bizonyult az összes tankötelesek befogadására, egy új felekezeti iskola házat két tanteremmel építettnek, melyeknek egyikében a fi s másikban a leány tanoncok nyerjenek vallásos oktatást.

II ször Tekintettel arra: hogy a tankötelesek számával szemben a tanerő is elégtelen, egy állandó segéd tanítói állás szervezése kimondatik – melynek keresztül vitelével az Elnök megbizatik.

A jegyzőkönyv hitelesítésével a közgyűlés megbizza Kovács Péter és Bilej Mihály e[gyház]k[községi] gyűlési tagokat.

K[elt]m[int]f[en]t
Elóttünk

Berecz Gyula
lelkész s egyház elnöke

Kovács Péter
Bilej Mihály egyh[áz]gyűlési tagok

Dobej Mihály
egyh[áz]gyűlési jegyzője

10.6. Melléklet 6

KTÁL 151/11/2568

19. old.

N[agy]ságos és Főtisztelendő Kanonok, egyh[áz] m[egyei] Főtanfelügyelő Úr!

Az 516/1892 tsz. számú hivatalos rendeleténél fogva van szerencsém a patkanyóczy minden vallásbeli tankötelesek névsorát ide % alatt tisztelettel mellékelve beterjeszteni.

A mely pontos „összeirási kimutatásból” kitünik miszerint Patkanyócz községében f. 1892/93 tanévben 386. azaz Háromszáz nyolczvan hat iskolaköteles gyermek van. Felette elszomorító dolog hogy ily roppant nagyszámu tanköteles gyermekekkel szemben ugy szólván sem tanító sem iskola terem nincs! Holott három iskola teremnek még pedig a község alsó és fölső végén s mivel 7 kilométernyi hosszú vonalon fekszik Patkanyócz község – egy egy iskola – mig a közép részén szintén egy iskolaház vagyis összesen három iskolaház és három jelesül képzett tanító föltétlenül szükséges, még ez esetben is az iskolai törvények szerint illetve 3-ik paragraphus szerint egy egy tanító csak 80 tankötelest taníthat – tehát három tanító csak 240 tankötelest taníthatna, 146 tanítás nélkül maradna, ha csak oly beosztás nem alkalmaztatnék; hogy délig más és délután szintén más 80 tanköteles jönne az előadásra – egy szóval három tanterem és három tanítóval ellehetne érni a kívánt tanítási sikert.

Mínthogy azonban Patkanyócz községnek lakossai a legnyomasztóbb anyagi viszonyok között vannak, képtelenek három iskola – teremnek fölépíttetésére és három tanítónak fizetésseli ellátására.

A mihez képest e problémáinak megoldására nem maradván föl egyéb mód; mínthogy a magas kormány építtetne állami költségen két iskola házat legalább, és két tanítónak az állam adna fizetést.

A mely elkerülhetlenül szükséges körülményeknek kieszközlése iránt Nagyságodba mint a tanítás buzgó Apostolába helyezve teljes bizalmunkat kérve Nagyságodat: hogy kegyeskednék hathatós pártfogása által odahatni, hogy a patkanyóczyi iskola ügy egyszer már a türelmetlenül várt örvendetes megoldás stádiumába lépjen.

Egyszersmint alázatosan esedezem ujjalag egy segéd-tanítónak kiküldetése iránt, mert jelenleg a tanítás Patkanyóczon stagnál.

Főnti kérelmeinek megújításával vagyok mély tiszteletem nyilvánítása mellett, Patkanyóczon 1892 október hó 1-jén

Nagyságodnak

Krisztusban rokona:
Berecz Gyula
patkanyóczyi lelkész

10.7. Melléklet 7

KTÁL 151/17/574
4. old.

Működési bizonylat

Alólirott hiteles tanuságot teszek arról, hogy Lukács Tivadar a patkanyóczyi anya egyházban 1879 év óta működik mint kántor-tanító, igazoltatik továbbá hogy ezen 16. évi működési ideje alatt eltekintve két évi betegeskedését teljes megelegetésére szolgálta a hitközséget, szorgalmatosan tanított s jó erkölcsös maga viseletet tanusított. – A miért is őt bármely egyházba éneklész-tanítóul a legjobb lelki ösmerettel merem ajánlani.

Kelt Patkanyóczon 1895. február hó 19-én

Berecz Gyula
patkanyóczyi gkath. lelkész

[Más kézírással:]

A lelkésznek folytonos panaszait tartalmazó panaszbeadványok Lukács Tivadar ellen, ki szünes-szüntelen részegeskedett, nem tanított, delirium tremensbe esett, megtalálhatók a püspöki levéltárban. A lelkész ur nem jár becsületes uton.

András DOBOS

Taufwasserweihe – Eine aufgegebenene Tradition

Die Taufwasserweihe ist einer der ältesten liturgischen Bräuche der Kirche. Der hl. Basilius der Große beruft sich, indem er gegen die Häretiker für die Existenz einer nicht schriftlichen Glaubenstradition der Kirche argumentiert, in seinem Werk über den Hl. Geist unter anderem eben auf diesen uralten Ritus; er behauptet, dass er von den Aposteln stamme. Der Ritus erweist sich auch heute in allen westlichen und östlichen liturgischen Traditionen der Kirche als einer der wichtigsten Momente der Taufliturgie.

Merkwürdigerweise ist im ungarischen griechisch-katholischen Euchologion, d. h. dem Rituale, nicht die leiseste Spur einer Taufwasserweihe zu finden. In einem ersten Schritt beschäftigen wir uns in diesem Artikel mit diesem sonderbaren Mangel. Dabei überblicken wir die gedruckten altslawischen Euchologien, die der ungarischen Übersetzung als Grundlage dienen konnten. Während der Forschung richteten wir unsere Aufmerksamkeit vor allem auf die Sammlung liturgischer Bücher der Bibliothek der Griechisch-Katholischen Hochschule vom Hl. Athanasius, da die Mehrheit dieser Bände aus unseren Pfarreien stammen, also einst in liturgischem Gebrauch standen. Wir konnten kein einziges Buch finden, in dem die Wasserweihe fehlt. Nichtsdestotrotz beobachteten wir eine interessante Evolution des Ritus: während die ältesten Euchologien die aus den Manuskripten bekannte vollständige Struktur der Weihe aufzeigen – d. h. eine diakonale Ektenie, ein Privatgebet des Zelebranten, das Gebet der Wasserweihe und ein alternatives, kürzeres Gebet für Notfälle –, ersetzen mehrere Ausgaben der unierten Diözesen das gewöhnliche Gebet ab dem 18. Jh. durch das kürzere, für Notfälle vorgesehene. Im 19. Jh. werden die Ektenie und eventuell auch das Privatgebet weggelassen, schließlich erscheint sogar vor dem allein gebliebenen Gebet in den Rubriken: „Falls es kein Weihwasser gibt“. Die ungarischen handschriftlichen Übersetzungen aus dem 19. Jh. gehen noch weiter: in ihnen fehlt der ganze Weiheritus.

Aus diesen Daten folgt, dass die vorliegende alte Tradition in den ungarischen Pfarreien des 19. Jh. nicht mehr praktiziert wurde. Den Grund dafür zu finden, stellt kein Hexenwerk dar. Bereits früher begannen die Priester in den unierten Kirchen, statt durch Untertauchen

mit Übergießen zu taufen. Dafür waren ein paar Tropfen Wasser aus scholastischer Sicht völlig ausreichend; so brauchte die lange Wasserweihe nicht bei jeder Taufe zelebriert zu werden. Wie gewöhnlich wird auch heute das am Epiphaniestag geweihte Wasser verwendet; dazu ist aber keine kirchliche Instruktion vorhanden. Ob dieser Brauch, „vorgeweihtes“ Wasser bei der Taufe zu nutzen, dem Geist der Tauf liturgie entspricht, ist ohnehin überaus fraglich.

Nach dieser geschichtlichen Recherche wenden wir uns der Liturgie der Wasserweihe selbst zu, in der sich eine reiche Theologie der Taufe auftut. Als Grundtext nehmen wir den *textus receptus*, also die Fassung, die in den liturgischen Büchern der meisten byzantinischen Kirchen zu finden ist.

Der Ritus ist in drei große Einheiten unterteilt: eine vom Diakon gesprochene Ektenie, ein Privatgebet des Zelebranten und das große Weihegebet.

Die Ektenie enthält neben einigen üblichen Bitten mehrere epikletische Elemente, die das große Gebet ergänzen. Welche Rolle diese Ektenie spielte, ist nicht ganz klar; aber aus der großen Zahl der Varianten ist zu schließen, dass sie Produkt einer späteren Entwicklung darstellt.

Das Privatgebet des Priesters hingegen ist ein alter vorchalzedonischer Text, der zur Gruppe der sogenannten „apologetischen Gebete“ gehört. Auch wenn bei seiner Entstehung ein gewisses übertriebenes klerikales Selbstbewusstsein mitgewirkt haben kann, ist sein Wert nicht zu vernachlässigen. Wenn wir der Theorie glauben können, dass dieses Gebet in der Stille formuliert und später fixiert wurde, die für die gesamte Kommunität zum Privatgebet vorgesehen war, gilt der Wunsch des Zelebranten für alle Glieder des Leibes Christi: nie Hindernis für das geistliche Wachstum der in der Taufe Neugeborenen zu werden.

Im großen Weihegebet können zwei Teile unterschieden werden. Der erste ist ein vollständiges Gebet, ganz identisch mit der ersten Hälfte des Gebetes der Wasserweihe an Epiphanie. Der zweite Teil ist eine spätere Ergänzung. Das originale, vollständige Gebet ist vorchalzedonisch, folgt der Struktur der gewöhnlichen Formulare der euchologischen Gebete, besteht also aus einer anamnetischen und einer epikletischen Sektion. Die erste, ein großer Lobpreis der Schöpfung und des ganzen Heilswerkes Christi, dient als Grundlage für die in der zweiten Sektion vorgetragene Bitte: wie in der Vergangenheit, soll Gott auch jetzt, bei dieser Taufe, treu seinem Bund handeln. Das Gebet ist sehr reich an typologischen Bildern

des Taufwassers, das sich zugleich als lebendiges, zerstörendes, reinigendes und heilendes Element erweist.

In einem nächsten Artikel möchten wir das kürzere Weihegebet und die sich an die Wasserweihe anknüpfende Weihe des Katechumenenöls erörtern. Schließlich folgt eine theologische Behandlung der Wasserweihe.

János SOLTÉSZ

The Discipline of Teachers in Church

By revelation God addresses man as His friend for His love to man, invites him and receives him into His community. For this invitation the most suitable answer is: Faith. Believers subordinate their sense and will to God, obey Him and it determines his testimony. The one who participates in explaining Faith has a doctrine, establishes his own and others' testimony. In this process bishops and priests, theologians, and teachers of religious education have a great responsibility who have to insist on the teachings of Church which is drafted in Catechism and other documents released by the Church.

It is essential for the teachers to be prepared in the questions of Faith and Morals, and to enlarge and improve their knowledge so that they would be able to give the right answers to the current problems of the era and age groups. The teaching office of the Church helps this, and it does not hide the degree of obligations of its statements either, but it makes the pastoral viewpoints and the possibilities for decision-making of conscience perceptible. It is essential to form the conscience of teachers because it involves the base of reckoning before God. In addition to Catechism, it is the canon law that provides help to the practical realization of true teaching, and the theologians of the Greek Catholic Church and the believers can meet its propositions in the paragraphs of the Code of Canon Law of the Eastern Catholic Church.

Certainly, every era has its own special argumentative questions which means challenge for the teachers of religious education. By stating some of today's ones, we summarized the main literary sources, too which can help to sort them out for an individual research, beyond the mentioned sources.

Mariann POLYÁK

A Greek Catholic School in Patkanyócz (Bereg County)

The essay is about the challenges of the Greek Catholic parish church in Patkanyócz (today: Пацканьово, in Ukraine) on the question of the elementary school during the 19th century. The area, inhabited by mostly Rusyn people, was very poor because of more facts, like geography or bad economical and infrastructural possibilities etc. These are the main reasons why they could not afford to pay a qualified teacher through the century.

The state tried to solve these kinds of problems by offering to establish state schools from state money in a law in 1868. Better quality schools were opened with this new possibility without church direction. The people of the villages had to choose: build a school according to the law with their own handwork and money and save their denominational school or let the state build a school. Some villages accepted what the state offered and some refused by saying that this is an attack against their denomination.

We try to collect the evidences how Patkanyócz responded to the state offer, who were those men who affected the local people's will, and what reasons they had for and against the state school. We follow the steps of the state and the church through the correspondence of the county school inspector with the local priest and church officers. The real aims and fears of both sides come to light from their correspondence.

INÁNTSY-PAP Ágnes

A hátrányos szocio-kulturális környezetből eredő nyelvi integrációs problémák manifesztációja a felsőoktatásban tanuló diákok körében

TARTALOM: 1. A társadalmi különbségek megjelenése az idegen nyelv elsajátításának folyamatában; 2. Egyéni különbségek megjelenése az idegennyelv-elsajátítás folyamatában.

Közleményem célja, hogy a hátrányos szocio-kulturális és gazdasági környezetből érkező hallgatók nyelvi hátrányait először úgy elemezzem, mint egy adott társadalmi csoportot szinte általánosságban jellemző vonást, ezt követően az idegen-nyelv elsajátítás egyéni kulcs faktorai szerint, majd a nyelvérzéket, mint 4 részképesség összességét tekintve értelmezem fejlesztési lehetőségeiket.

Az idegen-nyelv tanítás, illetve tanulás szerepének megítélése jelentősen megváltozott a rendszerváltozást követően Magyarországon. 1989/90 előtt az orosz nyelv volt a kötelező, amellyel szembeni társadalmi ellenállás, az integratív motiváció hiánya a nyelvelsajátítás sikerességét nagymértékben befolyásolta. A határok megszűnése, illetve Magyarország 2004. május 1-i Európai Unióhoz való csatlakozása megerősítette a gyakorlati életben is jól használható nyelvtudás iránti társadalmi igényt. Míg az Európai Unió lakosságának 56%-a képes anyanyelvén kívül még legalább egy idegen nyelven kommunikálni, Magyarországon a népesség mindössze 28%-a vallja magáról, hogy idegen nyelven tud társalogni.¹

Az EU nyelvpolitikai célkitűzése az olyan – *anyanyelvén kívül további két nyelven – kompetens, nyitott, toleráns állampolgárok kiművelése, akik használható szintű nyelvtudásuk segítségével meg tudnak felelni az interkulturális kommunikációs kihívásoknak, képesek külföldön idegen nyelven tanulni, munkát vállalni, és nyelvtudásukat személyes szükségleteik kielégítésére, szakmai fejlődésük érdekében kamatoztatni.* A legutóbbi európai dokumentu-

1 Europeans and languages, 2005.

mok a többnyelvűség eléréséhez három alapelvet fogalmaznak meg:

- a nyelvtanulás élethosszig tartó folyamat, amely
- igen korai életkorban kezdődik, és
- a megvalósításához célszerű a tartalomalapú nyelvtanításból adódó lehetőségek kiaknázása².

Ezen irányelvek összhangban vannak hazánk nyelvpolitikájával, amely a Nemzeti Alaptantervben és a 2003-ban elkészült és kiadott idegennyelv-tudás fejlesztési stratégiában, valamint a Világ-Nyelv Programban körvonalazódott.

I. A társadalmi különbségek megjelenése az idegen nyelv elsajátításának folyamatában

A társadalmi különbségek számos területen megjelennek már egész a kora gyermekkortól, majd egy részük konzerválódik is a felnőttkor eléréseig. Réthyné iránymutatása szerint „hátrányos helyzetűnek az a gyermek tekinthető, akinek a helyzete a szokásosnál, átlagosnál nehezebb körülményeket idéz elő, mely kihathat a személyiségfejlődésére, tanulására, életminőségére”³. Fejes–Józsa tanulmányukban arra hivatkoznak, hogy a családi háttér és a diákok iskolai eredményessége közötti kapcsolatot számos kutatás támasztja alá, utalásokat találunk arra vonatkozóan, hogy a hátrányos helyzetű tanulók körében az olvasáshoz és számoláshoz kapcsolódó énkép kevésbé fejlett, az elsajátítási motiváció összetevői gyengébbek, sőt a tanulás gyakorlati hasznát kevésbé tartják fontosnak, végül a tanulási elismerésvágyuk alacsonyabb szintű. A hátrányos helyzetből eredő nyelvi hátrány megjelenéséről és annak társadalmi pozíció általi manifestálódásáról részletesen számol be.⁴ Réger úgy látja, hogy az egyén a kommunikációs folyamatán keresztül sajátítja el társadalmi szerepét. A társadalmi szerep következképpen tanult és egyezményes jelek együttese és ezeken keresztül képes az egyén mindenki által ismert kölcsönhatás-formákba lépni. Így a társadalmi szerep egy bonyolult kódolási tevékenység. A tár-

2 Conclusions of the Barcelona..., 2002; A new framework strategy..., 2005.

3 RÉTHY ENDRÉNÉ, Motivációs eljárások, pedagógiai kirekesztés, in Nahalka István és Torgyik Judit (szerk.), Megközelítések, Roma gyerekek nevelésének egyes kérdései, Budapest 2004, 246-267.

4 FEJES JÓZSEF BALÁZS – JÓZSA KRISZTIÁN, „A tanulási motiváció jellegzetességei a hátrányos helyzetű tanulók körében”, in *Magyar Pedagógia* 105.évf. 2.szám, Szeged 2005, 185-205.

sadalmi szerepek így a kultúra átadását közvetítik. Véleménye szerint az anyanyelv elsajátításban a társadalom struktúrája és kultúrája, az adott közösségen belül megjelenő interperszonális kapcsolatok, viselkedési minták és értékek a kisgyermek beszédfejlődésében meghatározó szerepet játszanak. Egyes nyelvhasználati módok preferenciát kapnak, mások háttérbe szorulnak, tehát a külső körülmények, az eltérő nyelvi minták, interakciós helyzetek a beszédfejlődést, nyelvi szocializációt nagymértékben befolyásolják. Megfogalmazása szerint a nevelő-gyermek beszédkapcsolata kulturális és társadalmi információkat is hordoz, annak formai sajátosságaival, jelentéstartalmával együtt. Egészében véve elmondható, hogy a „nyelvi szocializáció folyamata- a nyelvhasználati ismeretek átadásán, illetve elsajátításán túl-társadalmi viselkedést, személyiséget, világképet formáló tényező is egyben, ezért a szocializációs folyamat szerves részének kell tekintenünk.”⁵

Ennek egyenes következménye, hogy a nyelvhasználati tudás és a társadalmi-kulturális tudás egymással szorosan összefüggő folyamatok. Basil Berstein „A nyelvi szocializáció és oktathatóság” című munkájában londoni külvárosi gyerekeket vizsgálva a társadalmi státusz és a nyelv összefüggéseit vizsgálta az „oktathatóság” szempontjából, rámutatva a kezdetben meglévő publikus/közösségi és a formális nyelv sajátosságaira, majd a korlátozott és kidolgozott kódokra, amit a társadalmi felépítmény alakít ki. A középosztály tagjai teljesen másként építik fel beszédüket, mint a munkásosztály, vagyis eltérő kódokat használnak.

Kovács az anyanyelv és az idegen nyelv közötti hasonlóságokat és különbségeket elemezve rámutat arra, hogy mivel az idegen nyelvtanulás is egyfajta nyelvelsajátítás, így természetes, hogy az anyanyelv elsajátítás során megjelenő nyelvi deficitek áttevődnek az idegen nyelv elsajátítási folyamataira is.⁶ Így az érzelmi és anyagi hiány mellett náluk megjelenik a nyelvi lemaradás is Fejes–Józsa, következésképpen a hátrányos szocio-kulturális helyzetben élők idegen nyelvtanulással kapcsolatos hátrányai megsokszorozva jelentkeznek.⁷

5 RÉGER ZITA, *Utak a nyelvhez*, Budapest 2002.

6 KOVÁCS EDINA, *A nyelvtanulás sikerében és kudarcában közrejátszó tényezők vizsgálata*, Debrecen 2006.

7 FEJES JÓZSEF BALÁZS – JÓZSA KRISZTIÁN, „A tanulási motiváció jellegzetességei a hátrányos helyzetű tanulók körében”, in *Magyar Pedagógia*, 105.évf. 2.szám, Szeged 2005, 185-205.

Nikolov Marianne a nyelvoktatás tekintetében az esélyegyenlőségről azt vallja, hogy a hazai nyelvpolitikában a nyelvtanulás és nyelvtudás szorosan összekapcsolódik az esélyegyenlőség kérdésével. Véleménye szerint a közoktatásunk egyik gyenge pontja a hátrányos helyzet kompenzálása.⁸ A hátrányos helyzetűek oktatási folyamata akadályoztatott, főként az idegen nyelv elsajátítása területén.

2. Egyéni különbségek megjelenése az idegennyelv-elsajátítás folyamatában

Mi az oka annak, hogy az egyik nyelvtanuló sikeresebb a másíknál? Milyen tényezők lehetnek összefüggésben a nyelvelsajátítás sebességével és sikerével?

A nyelvtanuló bizonyos attribútumai viszonylag konstansak, de vannak olyanok, melyek értéke a nyelvtanulás időtartama alatt folyamatosan változik. Többek között a „motiváció is ingadozhat, amelyet számtalan tényező befolyásolhat, kezdve magától a tanult nyelvhez és annak beszélőihez való hozzáállástól, az adott tanulócsoporthoz tagjain át a tanár külső megjelenéséig.”⁹ Viszonylag nagy egyetértés mutatkozik a tekintetben, hogy van egy olyan képességünk, illetve adottságunk, a nyelvérzék, ami azt jósolja meg, hogy mennyi időre és gyakorlásra van szüksége a diáknak az idegen nyelv elsajátításához. „A nyelvérzék tehát nem egyfajta abszolút mértékegység, hanem sokkal inkább a tanulás ütemének mérőszáma. Másképpen fogalmazva: elegendő idő és lehetőség esetén bárki képes megtanulni egy második nyelvet, ha a motivációja megfelelő. „A nyelvérzék fogalma olyan képesség(ek)et foglal magában, amely(ek) képes(ek) előrejelezni az adott körülmények között a nyelv tudásszintben bekövetkezett változást a nyelvtanulók előzetes nyelvi tanulmányaitól függetlenül.”¹⁰ E tanulmányban világosan leírták, hogy az anya legmagasabb iskolai végzettsége együtt változik a nyelvérzékekkel, ez pedig összecseng Sheakan 1990-ben elkészített tanulmányában leírtakkal. Ez az eredmény pedig összhangban van Csapó

8 NIKOLOV MARIANNE, „Angolul és németül tanuló diákok nyelvtanulási attitűdje és motivációja”, in *Iskolakultúra*, 2003/8., 61-73.

9 OTTÓ ISTVÁN – NIKOLOV MARIANNE, „Magyar felsőoktatási intézmények elsőéves hallgatóinak nyelvérzéke”, in *Iskolakultúra*, 2003/6-7., 32-42.

10 OTTÓ ISTVÁN – NIKOLOV MARIANNE, „Magyar felsőoktatási intézmények elsőéves hallgatóinak nyelvérzéke”, 32-42

2002-ben és a Csapó-Nikolov 2002-ben leírt eredményeivel, ahol az angol és a német nyelvi teljesítmények az anya iskolai végzettségével és az induktív gondolkodás fejlettségének szintjével mutattak összefüggést.

A gyengébb nyelvérzékű tanulókat intenzívebben, illetve speciális módszerekkel kell fejleszteni, hogy utolérjék a jobb nyelvérzékkel rendelkező társaikat.

A speciális nyelvoktatás feltételezi, hogy a nyelvtanulást/nyelvoktatást ne a tradicionális, 4 alapkészséget bázisként tekintve közelítsük meg, hanem a nyelvérzék oldaláról, ami 4 részképességből áll és amelyek önmagukban külön-külön fejleszthetők. Az induktív nyelvtanulási képesség teszi lehetővé, hogy egy tanuló felfedezze az idegen nyelv szabályait, olyan képesség amely segítségével egy adott nyelvi struktúrát meghatározó szabályokat tudunk kikövetkeztetni. Az asszociatív memória az idegen nyelvi anyag megtanulásának a képessége, képesség kapcsolat létesítésére az ingerek (anyanyelv szavai) és a válaszok (célnyelv szavai) között. A fonetikai kódolási képesség által tudjuk az idegen hangokat megkülönböztetni és kódolni úgy, hogy azok később felidézhetőek legyenek. Végül a nyelvtani érzékenység egy olyan képesség, amely segítségével felismerjük azon nyelvi funkciókat, melyet a szavak a mondatban betöltenek.

The manifestation of linguistic integrational problems coming from a disadvantaged socio-cultural background among students in tertiary education

The aim of my study is first to evaluate and then analyze the linguistic drawbacks of students coming from disadvantaged socio-cultural and economic background by examining them as general characteristics of that given social group. It is followed by the study of foreign language acquisition according to its individual key factors. Finally, the developing possibilities behind the four basic skills of the aptitude for learning languages are explained.

It is obvious that the students coming from disadvantaged socio-cultural background need special language teaching.

In their case it is wrong to teach and learn a language based on the traditional four basic skills. It is advisable to conduct their language learning by considering the aptitude for learning a language which consists of four sub-abilities and they can be improved separately. It is the inductive language learning ability that helps students to realize the rules of a foreign language. It is such an ability that helps to deduce the rules determining a given linguistic structure. The associative memory is the ability to learn a foreign language material, it is an ability to establish a contact between the stimuli (words of the mother language) and the answers (words of the target language). The phonetic coding ability helps us to distinguish the foreign sounds and to code them in a way that later on they can be recognizable. Finally, grammar sensitivity is such an ability which helps us to recognize the linguistic functions of words in the sentences.

All in all, in my study I tried to highlight the fact that the brought language drawbacks can be corrected, but not with the traditional teaching methods.

Recenzió és pályakép 65. éves születésnap alkalmából Ruzsa György: Az orosz ikon magyar kapcsolatai

GÖDÖLLŐ: Sztárstudió, 2011. ISBN 978-963-89448-0-1, 82 o., 22 színes kép

Ruzsa György az Eötvös Loránd Tudományegyetem Művészettörténeti Intézetének egyetemi tanára 2012-ben ünnepli 65. születésnapját. Neve nemcsak a hazai művészettörténet kutatás számára ismerős, hisz műveiről több alkalommal is megjelentek recenziók a görög katolikus egyház kiadványainak hasábjain, az Athanasianában, a Görögkatolikus Szemlében. Bár elsősorban az orosz ikonfestészet kutatójaként ismert, publikációiban nem egyszer foglalkozott a görögkatolikusokhoz közvetlenül kapcsolódó ikonográfiai vagy stíláriis kérdésekkel. Így, többek között az *Ikonok könyvében* (Budapest, 1981) külön fejezetben tárgyalta a Kárpát-vidék ikonfestészetét, az ikonfestészet témájában pedig azt jóval megelőzően, Magyarországon az elsők között, az 1970-es évektől kezdett publikálni.

Ruzsa György 1947. április 12-én született. Viktor Lazarev akadémikus, a bizánci festészet egyik legavatottabb kutatója vezetésével végezte el az aspirantúrát Moszkvában. Később művészettörténészként és zarándokként többször járt Áthoszon, hosszabb ideig folytatott kutatásokat Oroszországban, Kelet-Szibériában. Tudós társaságok meghívására több alkalommal, több hónapot kutathatott Németországban. Számos külföldi konferencián vett részt előadással, többek között Bécsben, New Yorkban és Párizsban, valamint előadásokat tartott a brüsszeli egyetemen (l'Université libre de Bruxelles), Dijonban (Université de Bourgogne). Az ELTE Művészettörténeti Doktori Iskolájának (Phd) alapító tagja, az MTA doktora. Fő kutatási területe a bizánci és a posztbizánci művészet, az ikon teológiája és esztétikája. Az 1990-es évektől kerültek érdeklődésének középpontjába a fémikonok, amelyeket több alkalommal is katalógussal kísért kiállításon mutatott be (1996. Esztergom, Keresztény Múzeum, 2005. Budapest, Iparművészeti Múzeum; 2009. Szentendre, Pest megyei Múzeumok Igazgatósága, 2009. Esztergom, Keresztény Múzeum).

Ruzsa György már pályája kezdetén is vizsgálta a magyar-orosz művészeti kapcsolatok kérdését. Legújabb kis kötete ismét az orosz ikonfestészet magyar vonatkozásainak témaköréhez fordul. A bevezetés a görögkato-

likusok számára jól ismert máriapócsi kegykép történetét mutatja be, és külön kiemeli a görögkatolikusság szerepét a magyarországi ikonizáció alakulásában. Természetesen a szerző nem hagyja említés nélkül a hazai ortodox nemzetiségek művészetét sem, továbbá utal az esztergomi Bakócz kápolna Mária-képének ikonjellegére is.

A következő három fejezet a 11. században Kijevbe került három szentéletű testvér Magyar Mózes, Magyar György és Magyar (Novotorzsszki) Efrém ikonográfiájával foglalkozik. Ezekben az ábrázoltakról szóló források, hagiográfiájuk mellett kultuszuk kibontakozását is érinti, s bemutatja, elemzi néhány fontos, illetve további, szinte ismeretlen ábrázolásukat.

A mű két következő tanulmánya Esterházy Pál herceg (1637-1713) herceg mariológiai gyűjteményeire hívja fel a figyelmet egy sajátos szempontból, az ott szereplő oroszöldi vonatkozású Istenszülő ikonokat vizsgálja. A széles látókörű herceg 1690-ben kiadott művében (Galanthai Esterás Pál, Az egész világon levő csudálatos boldogságos Szűz képeinek rövideden fölített eredeti... , Nagyszombat, 1690) bemutatott cereai Boldogasszony képe ugyanis novgorodi, Istenszülő a Jellel ikonográfiai előképpel rendelkezik. Ennek történetét, szakirodalmát és néhány érdekes példáját mutatja be Ruzsa György. Az 1696-os kiadású Mennyei korona c. Esterházy műben a Volodomeriai Csudálatos Boldog Asszony képe, Moszkvában, Muszka Országban”, azaz a vlagyimiri ikon leírása szerepel. Ezzel kapcsolatban Ruzsa György pontosan felidézi a neves ikonográfia kutató Nyikogyim Kondakovtól kiinduló, korábbi – és az általános orosz szakirodalomban valószínűleg érzelmi okból elhallgatott –, véleményeket, amelyek azt igazolják, hogy a számos helyen újra meg újra közölt vlagyimiri ikon lírai megfogalmazásával annyira eltér a közép bizánci stílusnyelvezettől, hogy valószínűleg az eredeti városvédő ikonnak csupán későbbi másolata lehet.

A zárófejezet az orosz fémikonok magyarországi kapcsolatainak kérdéséhez szolgál több érdekes adalékkal.

Az egyes témák olvasmányos tárgyalását a szerző a tudományosság igényével részletes hivatkozási apparátussal egészítette ki, a jegyzetekben nemcsak a vonatkozó, s alig elérhető orosz szakirodalomra utalva, hanem a kutatástörténet, az orosz történelem nagyszámú apró, ismeretlen vonatkozásait is megemlíti. Így a témában jártasabb olvasó is számos új információval gazdagodhat. A kötetet színes egész oldalas illusztrációk kísérik, Legeza László, Spitzer Fruzsina, és a szerző fia, Ruzsa Dénes fotográfus, filmrendező felvételei.

(Ism.: Puskás Bernadett)

A születésnap kapcsán közöljük Ruzsa György publikációs jegyzékét.

Publications of György RUZSA

1970

1. Egy irodalmi vita a Szovjetunióban. *Acta Iuvenum*, 1970. május. pp. 72-81.
2. Anatolij Nyikics kiállítása. *Művészet*, 1970. no. II. p. 31.

1971

3. Gondolatok a modern szovjet képzőművészetről. *Művészet*, 1971. no. 5. pp. 33-35.
4. Svéd textilművészet 1960-1970. *Művészet*, 1971. no. 10. pp. 38-39.
5. V. N. Lazarev: Russkaia sredniekovaia jivopis. (Peinture russe du Moyen Age.) /recenzió/ *Acta Historiae Artium*, 1971. t. XVII. f. 3-4. pp. 326-328.

1972

6. Bejbut Alekszandrovcics Selkovnyikov: Az orosz művészi üveg. /recenzió/ *Művészettörténeti Értesítő*, 1972. no. 2. p. 155.
7. Az orosz üvegművészet története. /recenzió/ *Ipari Művészet*, 1972. no. 3. p. 29.
8. I. J. Szvetlov: Mai magyar szobrászat. /recenzió/ *Művészet*, 1972. no. 4. p. 48.
9. Ötvösmunkák a Hotel Duna Intercontinentalban. *Művészet*, 1972. no. 4. p. 24.
10. A színház művészei. /recenzió/ *Művészet*, 1972. no. 8. p. 47.

1973

11. Andrei Rubliov i ego epocha. (Andrei Rubliov and his Age.) Ed. M. V. Alpatov. /recenzió/ *Acta Historiae Artium*, 1973. t. XIX. f. 1-2. pp. 143-145.
12. N. A. Mayasova: Old Russian Embroidery. /recenzió/ *Acta Historiae Artium*, 1973. t. XIX. f. 3-4. pp. 336-337.
13. Koba Guruli grúz ötvösművész. *Magyar Építőművészet*, 1973. no. 1. p. 59.
14. Zur Kunst der ungarischen Wandteppiche im 20. Jahrhundert. *Ars Decorativa* 1., 1973. pp. 169-185.

1974

15. Látogatás A. Sz. Lazo leningrádi magángyűjteményében. *Műgyűjtő*, 1974. no. 1. pp. 21-23.
16. Adatok Nagy Sándor gödöllői festő és iparművész életéhez. *Művészettörténeti Értesítő*, 1974. no. 2. pp. 152-155.
17. Látogatás Konsztantyin Sztepanovics Melnyikovnál. *Magyar Építőművészet*, 1974. no. 4. p. 62.
18. Borisz és Gleb ikonok Pável Korin gyűjteményében. *Műgyűjtő*, 1974. no. 2. pp. 18-20.
19. A Szidorov-féle grafikai gyűjtemény. *Műgyűjtő*, 1974. no. 2. pp. 32-34.
20. Magángyűjtemények a Szovjetunióban. *Műgyűjtő*, 1974. no. 3. pp. 12-14.
21. A moszkvai A.V. Falk-gyűjtemény. *Műgyűjtő*, 1974. no. 4. p. 40.
22. M. M. Postnikova-Losseva, N. G. Platonova, B. L. Uljanova: Russkoje černevoje iskusstvo (Russische Niellokunst). /recenzió/ *Acta Historiae Artium*, 1974. t. XX. f. 1-2. pp. 152-153.
23. Magyar Mózes. Sz. Usakov és G. Zinovjev egy ismeretlen magyar származású szentet ábrázoló ikonja. *Vigilia*, 1974. no. 7. pp. 454-455.
24. Vlagyimir Jankilevszkij. *Művészet*, 1974. no. 9. p. 40.
25. Nouvelles données relatives à l'iconographie d'un saint d'origine hongroise, oublié, de l'église russe. *Acta Historiae. Artium*, 1974. t. XX. f. 3-4. pp. 297-301.
26. Изображение русских в Chronicon Pictum. In Проблемы истории СССР. сборник IV (отв. ред. С.С. Дмитриев) Москва, 1974. Издательство Московского университета. pp. 84-94.
27. Borisz és Gleb ikonográfiájának néhány kérdése különös tekintettel a magyar vonatkozásokra. *Ars Hungarica*, 1974. no. 2. pp. 409-422.
28. Gondolatok a Szovjetunió Művészeti Akadémiájának kiállításáról. *Művészet*, 1974. no. 8. p. 39.
29. Nézzük meg együtt a kolomnai Borisz és Gleb ikont. *Művészet*, 1974. no. 11. pp. 30-32.

1975

30. Русско-венгерские художественные отношения в средние века / XI-XIV века /. Москва, 1975. Тип. ХОЗУ Минстроя СССР. pp. 1-18.
31. Maskov. *Műgyűjtő*, 1975. no. 2. p. 25.
32. A mongol hódítás előtti Oroszország ikonjai. *Művészet*, 1975. no. 5. pp. 40-41.

33. Molnár József festőművész kiállítása. Hatvani Galéria. /Katalógus/ 1.
 34. Drévníerouskoïé... (Art russe ancien. Les manuscrits.) /recenzió/ *Acta Historiae Artium*. 1975. t. XXI. f. 3-4. pp. 441-442.

1976

35. К изучению русско-венгерских художественных отношений XI-XIII веков. Проблемы истории СССР. сборник V. (отв. ред. С. С. Дмитриев) Москва, 1976. Издательство Московского университета. pp. 447-460.
 36. Szamarkand és Buhara építészeti emlékei. *Interpress Magazin*, 1976. no. 3. pp. 18-24.
 37. A rilai kolostor. *Interpress Magazin*, 1976. no. 4.
 38. Látogatás észt művészeknél. *Magyar Építőművészet*, 1976. no. 3. p. 45.
 39. К иконографии Георгия Угриня. Византийский временник. т. 37. 1976. pp. 219-227.
 40. Viktor Lazarev: Régi orosz festészet. /recenzió/ *Művészet*, 1976. no. 9. p. 45.
 41. Ikonok és pravoszláv ötvösművek. Budapest, 1976. Iparművészeti Múzeum. pp. 1-6.
 42. Ikonenausstellung in Budapest. *Weltkunst* № 19. 1 Oktober 1976. p. 1748.
 43. V. N. Lazarev: Régi európai mesterek. /recenzió/ *Művészettörténeti Értesítő*, 1976. no. 3. pp. 265-266.
 44. V. N. Lazarev: Bizánci festészet. /recenzió/ *Művészettörténeti Értesítő*, 1976. no. 3. pp. 266-268.
 45. Галич и русско-венгерские историко-художественные связи в XII-XIII вв. Проблемы всеобщей истории. (отв. ред. Ю.М. Сапрыкин) Москва, 1976. Издательство Московского университета. pp. 52-56.
 46. Rila /The Rila Monastery/. *Interpress Magazin. Now in English*. 1976. pp. 52-56.
 47. D. Szarabjanov: Alekszej Vasziljevics Babicsev, a művész, a teoretikus, a pedagógus. /recenzió/ *Magyar Építőművészet*, 1976. no. 4. p. 64.
 48. Monuments of Culture. New Discoveries. /recenzió/ *Acta Historiae Artium*. 1976. t. XXII. f. 1-2. pp. 156-157.

1977

49. Arisztarh Lentulov szovjet magángyűjteményekben. *Művészet*, 1977. no. I. pp. 38-39.
50. Feofan Grek, Rubljov, Gyionyszij. Budapest, 1977. A Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. pp. 1-32.
51. Larionov. Budapest, 1977. Corvina Kiadó. pp. 1-76.
52. Győrffy S., Ruzsa Gy. : A Nagy Forradalom plakátjai. Budapest, 1977. A Képzőművészeti Alap Kiadóvállalata. pp. 1-44. (Recenziója: Lóska Lajos: A Nagy Forradalom plakátjai. *Művészet*, 1977. no. II. pp. 42-43.)
53. Október első éveinek agitációs tömegművészete. /recenzió/ *Művészettörténeti Értesítő*. 1977. no. I. p. 67.
54. Kuprin műtermében. *Művészet*, 1977. no. II. pp. 23-25.
55. Drei russische Ikonen mit Silberdecke. *Ars Decorativa* 5. 1977. pp. 141-150.
56. Viktor Nikitič Lazarev. *Acta Historiae Artium*. 1977. t. XXIII. f. 3-4. pp. 357-374.

1978

57. Neue Daten zur Ikonographie des Moses aus Ungarn. *Acta Historiae Artium*. 1978. t. XXIV. f. 1-4. pp. 297-304.
58. A Keresztény Múzeum ikonjai. Esztergom, 1978. Az esztergomi Keresztény Múzeum kiadása. pp. 1-32.
59. Az orosz ikonfestészet központjai. A novgorodi iskola. *Élet és Tudomány*, 1978. no. 31. pp. 974-978.
60. Az orosz ikonfestészet központjai. A moszkvai iskola. *Élet és Tudomány*, 1978. no. 32. pp. 1007-1010.
61. Теофан Грек, Рубльов, Дионисий. София, 1978. Български художник. pp. 1-30.

1979

62. Banga Ferenc. /Katalógus/ Hajdúböszörmény, 1979.
63. Banga Ferenc grafikái. *Alföld*. 1979. no. 5. p. 94.
64. N. M. Tarabukin: Mihail Alekszandrovics Vrubel. /recenzió/ *Művészettörténeti Értesítő*. 1979. no. I. pp. 82-83.
65. Viktor Lazarevról /utószól/ *V. Lazarev: Bizánci festészet*. Budapest, 1979. Magyar Helikon. pp. 173-176.

66. Alisa Bank: Bizánci művészet szovjet múzeumokban. /recenzió/ *Művészet*. 1979. no. pp. 46-47.
67. Icons. *The Collections of the Budapest Museum of Applied Arts*. /Edited and introduced by Pál Miklós/. Budapest, 1979. Magyar Helikon / Corvina Kiadó. pp. 353-375.

1980

68. A pszkovi ikonfestő iskola. *Élet és Tudomány*. 1980. no. 26.
69. A tveri ikonfestő iskola. *Élet és Tudomány*. 1980. no. 27.
70. Angyalok teremtője. /Andrej Rubljov/. *Műzsák. Múzeumi Magazin*. 1980. no. 4., pp.8-9.
71. Medieval Russian and Hungarian Relations in Jewelry and Fine Metal Industry /11-14 cc./ (ΕΕΒΣ) 'Επετηρίς της Εταιρείας Βιζαντινών Σπουδών. Athén, 1980. pp. 141-149.

1981

72. Ikonok. Válogatás magyarországi gyűjteményekből. Miskolc. 1981. A Herman Ottó Múzeum kiadása. pp. 1-20.
73. Wladimir Sas-Zalociecky: Byzance. Petite Bibliothèque Payot. Paris. /recenzió/ *Homonia* III. /1981/ pp. 221-222.
74. Novgorod, Pszkov és az orosz Észak. Budapest. 1981. Corvina Kiadó. pp. 1-63. (Recenzió. B. K. *A Szovjetunió Melléklete* 1981. no. 2. pp. 4-5.)
75. Az ukrán ikonfestészet néhány kérdése. *Művészet*, 1981. 9. sz. pp. 44-46.
76. Théophane le Grec et le hésychasme. *XVI. Congrès Internationale d' Etudes Byzantines. Résumés des communications*. Wien, 1981. 10. 3.
77. Egy életmű nyomában /Rodcsenko/. *Magyar Hírlap*. 1981. nov. 24.
78. Ikonok könyve. A helyi és a nemzeti iskolák a bizánci és a posztbizánci ikonfestészetben. Budapest, 1981. Képzőművészeti Alap Kiadó. pp. 1-272. (Recenzió: Székely András *Új Tükör* 1982. január 31. p. 2., Kajetán Endre *Könyvvilág* 1981. december, Theisler György: *Ars Hungarica* 1982. no. 1. p. 143-144., Vadas József: *Könyvvilág* 1982 november p. 17., Tamás von Bogyai: *Südost-Forschungen. Bücher- und Zeitschriftenschau*. Band 43., 1983. p. 508-509., Faludy Anikó: *Magyar Hírlap* 1981. december 31. p. 10., -lan: *Vas Népe* 1982. január 17., Lugos: *Új Ember* 1982. július 11.)

79. Nowgorod, Pleskau und der Russische Norden. Hanau, 1981. Verlag Werner Dausien, pp. 1-200.
80. Nagy Ildikó: Archipenko. /recenzió/ *Ars Hungarica*, 1981. no. 1. p. 147.
81. Une icône inconnue représentant l'Évangéliste Mathieu de l'époque des Paléologues. *Acta Historiae Artium*, 1981. t. XXVII. f. 3-4. pp. 201-207.

1982

82. Az athoszi kolostorok. *Élet és Tudomány*. 1982. no. 8. pp. 239-241.
83. A legkorábbi ikonok és a képrombolás kora. *Művészet*. 1982. no. 3. pp. 40-42.
84. Feofan Grek. Budapest, 1982. Corvina. pp. 1-77. (Recenzió: Vadas József: *Könyvvilág* 1982 november p. 17., Tornyi Molnár Zita: Kalauz ikonfestőknek. Irodalomajánlat. *Ponticulus Hungaricus*. 1998. november.)
85. Magyarországi ikonok. *Műzsák*, 1982. no. 2. pp. 20-21.
86. Une icône inconnue représentant les apôtres Pierre et Paul et la question de l'hésychasme. *Jahrbuch der Österreichischen Byzantinistik*. 32/5. pp. 545-549.
87. A posztbizánci görög ikonfestészet iskolái. *Művészettörténeti Értesítő*, 1982. no. 3. pp. 153-173.
88. Russzkaja hudozsesztvennaja kultura konca XIX – nacsala XX. veka. /1908-1917/. Moszkva, 1980. /recenzió/ *Művészettörténeti Értesítő* 1982. no. 4. pp. 322-324.

1983

89. Dafni kolostor. *Műzsák. Múzeumi Magazin*, 1983. no. 2. pp. 24-25.
90. Kandinszkij és Malevics a Szépművészeti Múzeumban. *A Szovjetunió Melléklete*, 1983. no. 5. pp. 6-7.
91. Négy historizáló orosz ikon. *Művészettörténeti Értesítő*, 1983. no. 3-4. pp. 163-164.
92. Théophile le Grec et la peinture d'icône russe. Δελτιον της Χριστιανικης Αρχαιολογικης Εταιρειας, Athén. 1983. pp. 27-36.

1984

93. Az orosz művészet története. /recenzió/. *Művészet* 1984. no. 11.
94. Esztergom and Halic. Contribution to the Hungarian-Russian Art Relations in the 13th Century. *Revue des Pays de l'Est*, 1984. no. 1. pp. 51-54.

95. Beiträge zu den europäischen Bezügen der Kunst in Russland. Schriften des Komitees der Bundesrepublik Deutschland zur Förderung der Slawischen Studien I. Herausgegeben von Hans Rothe. Giessen, 1979. /recenzió/ *Acta Historiae Artium*. 1984. t. XXX. f. 1-2. pp. 173-174.
96. Quelques icones du Musée des Arts Décoratifs à Budapest. *Byzantion*. t. LIV. f. 2. Bruxelles, 1984. pp. 638-640.

1985

97. Vlagyimir Jevgr. Tatlin. *A Szovjetúnió Melléklete*, 1985. no. 2. pp. 4-5.
98. A 20-as évek szovjet filmplakátjai. *Négy Évszak* 1985. no. 7. p. 56.
99. The stern minstrel of cranks... Notes on the First Major Book on Tatlin. *Interpress Grafik*. 1985. no. 2. pp. 66-73.
100. Icons in Hungarian Collections. /Naptár, 1986./ Budapest, 1985. Képzőművészeti Kiadó
101. Négyzetek és körök festője. /Malevics/. *Múzsák. Múzeumi Magazin*, 1985. no. 3. pp. 18-19.
102. V.N. Lazarev: A moszkvai ikonfestő iskola. /recenzió/ *Művészet*, 1985. no. 9. pp. 52-54.
103. Vlagyimir Jankilevskij. *Négy Évszak* 1985. no. 9. pp. 27-29.
104. Eduard Stejnberg. *Négy Évszak*, 1985. no. 10. pp. 9-11.
105. Legendák ikonja. *Múzsák. Múzeumi Magazin*, 1985. no. 4. pp. 18-19.
106. Szabó Júlia: Kazimir Malevics. /recenzió/ *Ars Hungarica*, 1985. no. 2. pp. 252-253.

1986

107. Ikonen in ungarischen Sammlungen. Berlin, 1986. Union Verlag. pp. 1-30.
108. Szvetlin Boszilkov: 12 bolgár ikon. /recenzió/ *Művészet*, 1986. no. 6. pp. 62-63.
109. Kiev entre Byzance et l'Europe occidentale. *The 17th Byzantine Congress Abstracts of Short papers*. Washington D.C., August 3-8. 1986. pp. 301-302.
110. Tatlin. /recenzió/ *Revue des Pays de l'Est*. 1986. no. 1. /Bruxelles/ pp. 139-140.
111. Tatlin. Szerkesztette Larisza Alekszejevna Zsadova. /recenzió/ *Művészettörténeti Értesítő*. 1986. no. 1-2. pp. 85-86.

1987

112. Icons. Budapest, 1987. Kossuth Press. pp. 1-81.
 113. Ikonen. Budapest, 1987. Kossuth-Druckerei. pp. 1-81.
 114. Ikonok. Budapest, 1987. Kossuth Nyomda. pp. 1-81.

1988

115. Az orosz avantgárd és az ikonfestészet. *Ars Hungarica*, 1988. no. 1. pp. 79-82.
 116. Art and Revolution. An Exhibition of the Russian and Soviet Avantgarde Art in Budapest. *The Hungarian Quarterly*. Vol. XXIX. no. 110. Sommer 1988. pp. 212-214.
 117. Értékek. *Mozgó Világ*. 1988. no. 11. pp. 65-73.
 118. Bevezető. *Szabóky Zsolt: Görög kolostorok*. Budapest, 1988. Képzőművészeti Kiadó. pp. 5-15.

1989

119. Kolostorok a levegőben. *Könyvvilág*. 1989. no. 1. p. 2
 120. Icons in Hungarian Collections. /Naptár, 1990./ Edited and text by György Ruzsa. Budapest, 1989. Képzőművészeti Kiadó.
 121. Ikonok az Ipolyi gyűjteményben. *Ipolyi Arnold Emlékkönyv*. (Szerkesztő: Cséfalvay Pál és Ugrin Emese.) Budapest, 1989. Az Apostoli Szentszék Könyvkiadója. pp. 116-120.
 122. La Russie Kiéviennne et la Hongrie. *Sub Minervae Nationis Praesidio*. Budapest, 1989. pp. 394-395.
 123. Vataşianu, Virgil: Studii de artă veche românească și universală. Bucureşti: Ed. Meridiane 1987. 168 S. / Studien zur alten rumänischen und allgemeinen Kunst. /recenzió/ *Südost – Forschungen. Bücher- und Zeitschriftenschau*. Band XLVIII. 1989. R. Oldenburg/München. pp. 395-397
 124. Barbu, Daniel: Pictura murala din Țara Românească în secolul al XIV-lea. Bucureşti: Ed. Meridiane 1986. 111 S., 100 Abb. / Wandmalerei in Muntenien im 14. Jahrhundert. /recenzió / *Südost- Forschungen. Bücher- und Zeitschriftenschau*. Band XLVIII 1989. P. Oldenburg/München. pp. 397-398.
 125. Az Iparművészeti Múzeum ikongyűjteményének új szerzeményei. *Művészettörténeti Értesítő* 1989. no. 1-4. pp. 99-109.

1990

126. Fába álmodott szentképek. *Hitel*. 1990. no. 19. p.16.
127. Влияние иконописи на абстрактно-геометрические тенденции в русском авангарде. *Dissertationes Slavicae. Sectio Linguistica*. XXI. Szeged, 1990. pp. 217-221.

1991

128. A Pétervári Újak. *Belvedere* 1991. no. 1. p. 51.
129. Pável Florenszkij: Az ikonosztáz. /recenzió/ *BUKSZ, Budapesti Könyvszemle*. 1991. no. 2. pp. 245-246.
130. Greek Icons. *Museum of Fine Arts Budapest. Old Masters' Gallery. A Summary Catalogue of Italian, French, Spanish and Greek Painting*. (Edited by Vilmos Tátrai) Budapest-London, 1991. Startcolor 60. Ltd., Visual Arts Publishing. pp. 163-166.
131. Nagy Márta „Orthodox ikonosztázionok Magyarországon” című kandidátusi értekezésének vitája. /Ruzsa György opponensi véleménye pp. 115-116./ *Művészettörténeti Értesítő* 1991. no. 1-2. pp. 115-119.

1992

132. Régi magyar csodatévő ikonok. *Hitel* 1992. no. 5. p. 53.
133. Bizánc és szomszédai. *Magyar Nemzet*. 1992. május 29. p. 10.
134. Szamárfarok és vasmacska. /Larionovról/ *Magyar Nemzet* 1992. augusztus 27. p. 10.

1993

135. Die Apostel Petrus und Paulus, einander umarmend. *Ikonen. Bilder im Gold, Sakrale Kunst aus Griechenland*. Graz, 1993. Akademische Druck- u. Verlagsantalt. p. 263.
136. Gondolatok a Vlagyimiri istenanya ikonról. *Magyar Szemle* 1993. no. 11. pp. 1174-1177.
137. 17. századi magyar könyv egy fejezete a Vlagyimiri Istenanya ikonról. A Chapter from a Seventeenth Century Hungarian Book on the Icon of the Virgin of Vladimir. *Ars Decorativa – Iparművészet* 13. 1993. pp 197-203.

1994

138. Az Esztergomi Keresztény Múzeum Ahtirkai Istenanya ikonja. *Ars Hungarica*. 1994. no. 1. pp. 73-76.
139. Karácsony az ikonokon. *Magyar Szemle*. 1994. no. 12. pp. 1280-1281.
140. Sur les rapports artistiques dans l'histoire des recherches de la peinture russe ancienne. *Byzance et ses voisins. Generalia*. Szeged, 1994. pp. 161-163.

1995

141. Vlagyimir Jankilevszkij és Eduard Steinberg grafikai budapesti gyűjteményből. /Kiállításvezető. Balassi Kiadó Könyvesboltja./ 1995. Március.
142. Egyed Lászlóról. /Kiállításvezető magyar és angol nyelven./ Ernst Múzeum. 1995 július 19 – szeptember 20.
143. Remarques sur l'icone de la Vierge de Vladimir. *Acta Historiae Artium*. 1994-95. t. XXXVII. pp. 105-112.
144. Az ikongyűjtés kezdetei Magyarországon. *Posztbizánci közlemények II. Studia Postbizantina Hungarica*. 1995. pp. 141-153.

1996

145. Orosz bronzikonok. *Magyar Szemle*. 1996. no. 4. pp. 389-391.
146. Orosz fémikonok. Budapest, 1996. Kurucz Gábor. pp. 1-68. (Recenzió: Sch. P. (Schelken Pálma): Orosz fémikonok. *Új Ember*, 1996. szeptember 8.)
147. Orosz fémikonok. *Múzeumi Hírlevél*. 1996. no. 6. p. 164.
148. „The Mother of God of the Burning Bush”. Remarks on an 18th century relief icon. *The Four Elements. Symposium of the 4th International Drawing Biennel*. Budapest, 1996. pp. 48-49.
149. Die Bedeutung gegossener Metallikonen im religiösen Leben. *Slavica Gandensia* 1996. pp. 43-52.

1997

150. Bronzikonok. *Magyar Iparművészet*. 1997. no. 1. pp. 52-53.
151. Görög és orosz ikonok. Budapest, 1997. Kurucz Gábor. pp. 1-16.
152. Real Anxieties. Note on the Hungarian Exhibitions of Soviet Nonconformist Art. *Nonconformist Art from the Soviet Union. / Mücsarnok/- The Art of the Unofficial / Galeria Centralis/*. Budapest, 1997. pp. 21-23.

1998

153. A kecskeméti görög templom és ikonmúzeum. Kecskemét, 1998. Horeftosz Edition. pp. 1-16.
154. A régi orosz festészet kapcsolatai a kezdetektől a XVI. század végéig. Budapest, 1998, Balassi Kiadó. pp. 1-188. (Recenzió: V. M.: *Népszabadság*. 1998. szeptember 26. p. 37., Ferch Magda: *Magyar Nemzet. Könyvesház*. 1999. január 20. p. 10., З. Хайнади: *Slavica*. 1999. XXIX. pp. 272-274., Font Márta: *IPF Tanszéki Közlemények 1. Az Illyés Gyula Pedagógiai Főiskola Társadalomtudományi Tanszékének Közleményei*. 1. kötet Szekszárd, 1999. pp. 114-117., Kádár Zoltán: *Művészettörténeti Értesítő*, 1999. no. 1-4. pp. 188-189. Kristó-Nagy: *Könyvvilág*. 1999.)
155. Киево-венгерские художественные отношения с особенным вниманием на Юрьевское евангелие. /abstract/ *The Place of Russia in Europe*. Budapest, 1998. Centre for Russian Studies of the Loránd Eötvös University. p. 57.
156. Feofan Grek. *Magyar Nagylexikon*. Hetedik kötet. Budapest, s. a., p. 874.

1999

157. /Bevezető/. *Egyed László: 10 rajz*. Szentendre, 1999. Vincze Papírmerítő Műhely.
158. Киево-венгерские художественные отношения преимущественно на материале Юрьевского евангелия. *The Place of Russia in Europe. / Books for Russian Studies V./* Budapest, 1999. Centre for Russian Studies of the Loránd Eötvös University. pp. 58-62.
159. Nagy Zoltán: Beszélgetés Ruzsa Györggyel. Ikonok és avantgárd. *Műértő*. 1999. szeptember p. 7.
160. Egy orosz akadémikusról. /V.N. Lazarevről/ *Magyar Nemzet*. 1999. december 29. p. 16.
161. Puskás Bernadett: „A Munkácsi Görög Katolikus egyházmegye művészete /16-19. század/ című PhD értekezésének vitája. / Ruzsa György opponensi véleménye pp. 221-222 / *Művészettörténeti Értesítő* 1999. no. 1-4. pp. 220-224. Ld. még: *Művészettörténeti Értesítő* 2000. no.1.

2000

162. Ikonok. *Nagyházi Galéria és Aukciósház. Szőnyegek, ikonok...* Budapest, 2000. április. /No. 139-168/ pp. 26-31.
163. Magyar szentek az ortodox művészetben. *Magyar szentek tisztelete és ereklyéi.* (Szerk.: Cséfalvay Pál és Kontsek Ildikó.) Esztergom, 2000. pp. 89-95.
164. Некоторые проблемы изучения меднолитых икон. /abstract/ *The Place of Russia in Eurasia.* Budapest, 2000. Centre for Russian Studies of the Loránd Eötvös University. p. 70.

2001

165. Prayers Cast in Mould. *Dimenzio* 2001. no. 1. pp. 68-69.
166. La Staurouthèque d' Esztergom. *Pré-actes III. Communications libres. XX. Congrès International des Etudes Byzantines.* Collège de France – Sorbonne, 19-25 août 2001. Paris, 2001. p. 444.
167. К зарубежным связям русских меднолитых икон. *The Place of Russia in Eurasia. /Books for Russian Studies IX./* Budapest, 2001. Centre for Russian Studies of the Loránd Eötvös University. pp. 182-188.

2003

168. Egy ismeretlen ezüstkereszt az első Romanov cár korából. *Művészettörténeti Értesítő.* LII. 2003. no. 1-2., pp. 133-138.
169. Esterházy Pál egy novgorodi ikonról. *Művészettörténeti Értesítő* LII. 2003. no. 3-4. pp. 299-302.

2004

170. Hagymány a fémikonok művészetében. Budapest, 2004. Magyar Képzőművészeti Egyetem. pp. 1-14.

2005

171. A hajótörött szigete. A kopt művészet kincsei Egyiptomból. *Művészet.* 2005. no. 6. pp. 20-21.
172. Bronzba zárt imák. 500 orosz fémikon az Iparművészeti Múzeumban a moszkvai Rubljov Múzeumból és hazai közgyűjteményekből. Budapest, 2005. Iparművészeti Múzeum. pp. 1-24. (Recenziók a katalógusról és/vagy a kiállításról: Valackay Gabriella: *Népszabadság.* 2005. április 26., Admin: *7határ. Teleházak és kisteleplések hírlapja.*

2005. 04., Ferch: *Magyar Nemzet. Magazin.* 2005. április 30. p. 40., Wagner István: *Magyar Hírlap.* 2005. május 5., Kácsér Anikó: *Új Ember.* 2005. május 8. p. 16., P. Sz. E. (P. Szabó Ernő): *Magyar Nemzet. Képeslap.* 2005. május 15. pp. 10-11., Toma Iova: *Foaia românească* 27 mai 2005. p. 7., Нина Попова: *Российский Курьер* 16-31 мая 2005. p. 4., Koós Judith: *Reformátusok Lapja.* 2005 június 19. p. 4., Krízsa Ágnes: *Műértő* 2005. július-augusztus p. 3., Tegyi Enikő: *Medical Tribune.* 2005. június 9. p. 18., Thoma Huszár Ágnes: *Evangélikus Élet.* 2005. no. 28. Szilágyi B. András: Preparált hit. A Bronzba zárt imák című kiállítás az Iparművészeti Múzeumban. *Kon Textus, hu, www. Mancs. Hu* (2005.))
173. Русские меднолитые иконы и национальные культурные традиции в свете межкультурных коммуникаций. Роль культуры в процессе формирования и развития личности. Материалы региональной научной конференции. Выпуск 2. Иркутск, 2005. Издательство Иркутского государственного технического университета. pp. 33-36.
174. Bronzba zárt imák. Fémikonok – a festett fatábla és a zománcos domborművek kapcsolata. (Prayers Locked in bronze. 500 Russian metal icons at the Museum of Applied Arts. Relations between the painted panel and the enamelled embossment.) *Magyar Iparművészet* 2005. no. 3. pp. 6-9.
175. Екатерина Вереш: Молитвы, отлитые в бронзе. (разговор с Д. Ружой) *Российский Курьер* № 12 (310) 16-30 июня 2005. p. 8.
176. Bronzba zárt imák. Prayers locked in bronze. Iparművészeti Múzeum, Budapest, 2005. CD – ROM.
177. S. Gnutova, Gy. Ruzsa, E. Zotova: Prayers Locked in Bronze. Russian Metal Icons. Budapest, 2005. Museum of Applied Arts. pp. 1-247. (Recenziók: Екатерина Вереш: *Российский Курьер.* 2006. № 14., Bernadett Puskás: S. Gnutova, Gy. Ruzsa, E. Zotova, Prayers Locked in Bronze. Russian Metal Icons. *Athanasiana* 2006. no. 24. pp. 277-282. (en français), Angelika Reichmann: *Slavica* 2006. pp. 226-228., Bakos Péter: Amiről a fémikonok mesélnek... Csodás történetek hagyományos és rendhagyó ábrázolásai, Kelet és Nyugat találkozása az Iparművészeti múzeum „Bronzba zárt imák” című kiállításán. *Studia Wespremiensia. A Veszprémi Érseki Hittudományi Főiskola Folyóirata.* VIII. évfolyam, 2006. I-II. szám. pp. 7-49.)

178. Virtuális előszó. /Pável Florenszkij/ http://www.tipotex.hu.book/me_003.htm# (2005)
179. Two Unknown Icons Signed by Rodion Sem'onovič Chrystal'ov. *Slavica. Annales Instituti Slavici Universitatis Debreceniensis*. XXXIV 2005. pp. 207-210.

2006

180. /Ikonok./ *Nagyházi Galéria és Aukciósház. Rolkó István gyűjteménye*. 125. aukció. Budapest, 2006. pp. 19-27.
181. Ferch Magda: Bronzba zárt imák. Beszélgetés Ruzsa Györggyel az ikonkiállítást követő tanulmánykötet megjelenése alkalmából. *Új Művészet* 2006. no. 5. pp. 8-10.
182. Bronzba zárt imák. Orosz fémikonok – különös tekintettel a magyar kapcsolatokra. *Credo*. 2006/1-2. pp. 210-221.
183. Pável Florenszkij: Az ikonosztáz./recenzió/ *Holmi* 2006/II. pp. 1581-1583.

2007

184. К историческим связям старообрядчества с Венгрией: несколько старообрядческих икон в венгерских собраниях. Наука и культура России. Часть I. (под. ред. А. В. Ковтунов и др.) Самара, 2007. Самарская государственная академия путей сообщения. pp. 186-187.
185. Bakos Péter: Születőben egy új tudományterület: a fémikonok kutatása Magyarországon. Interjú Dr. Ruzsa György művészettörténésszel az Iparművészeti Múzeumban 2005-ben megrendezett „Bronzba zárt imák” című kiállítás kapcsán. *Kathekón. Keresztény teológiai, filozófiai és kulturális folyóirat*. IV. évfolyam 3. szám. 2007. pp 233-264.
186. Két XVII. századi magyar könyv az orosz ikonokról. *Szent művészet és az ikon*. (Ágoston Magdolna szerk.) Szombathely, 2007. A Szláv Történelmi és Filológiai Társaság Orosz Történelmi Szekciója. pp. 208-211.
187. К вопросу о связях русской меднолитой иконы с Венгрией. Икона и образ, иконичность и словесность. (ред.-сост. В. Лепяхин). Москва, 2007. Паломник. pp. 320-325.

2008

188. Bronzba zárt áhítat. Orosz fémikonok. /Kiállítási tájékoztató/ Szentendrei Képtár. 2008. március 14 – június 13.
189. Darkó J., Ruzsa Gy.: Bronzba zárt áhítat. Orosz fémikonok művészete és teológiája. *Szentendre és Vidéke*. 2008. március 14. p 8.
190. Bronzba zárt áhítat. Orosz fémikonok művészete és teológiája. / In Bronze eingeschlossene Andacht. Die Kunst und Theologie der russischen Metallikonen. (Kiállítási katalógusok 23.) Szentendre, 2008. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága. pp. 1-20. (Recenziók a katalógusról és/vagy a kiállításról: Екатерина Вереш: Благословение, заключённое в бронзе. Российский Курьер. № 8. 2008. p. 10.)
191. Orthodox Christian Art. nos. 2-20. *The Noble Passion of Collecting. Art Works from Hungarian Private Collections*. (Lichner Magda editor) Budapest, 2008. Museum of Applied Art. pp. 76-81.
192. Puskás Bernadett könyvéről – Sur le livre de Bernadett Puskás. (Puskás Bernadett: A görög katolikus egyház művészete a történelmi Magyarországon. Hagyomány és megújulás. Budapest, 2008. Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, Magyar Képek. A Pázmány Péter Katolikus Egyetem Dísztermében 2008. május 20-án elhangzott előadás. La communication prononcée dans la salle d'honneur de l'Université Catholique Péter Pázmány le 20 mai 2008.) *Athanasiana* 2008. no 27. pp. 129-142.
193. Выставка русских меднолитых крестов. Наука и культура России. (под. ред. А. В. Ковтунов и др.) Самара, 2008. СамГУПС (Самарский государственный университет путей сообщения). pp. 319-320.

2009

194. Quand la staurothèque byzantine d'Esztergom est-elle arrivée en Hongrie? *Omnis creatura significans*. Tanulmányok Prokopp Mária 70. születésnapjára. Essays in Honour of Mária Prokopp. (Szerkesztette/ Editor in chief: Tüskés Anna) Budapest, 2009. CentrArt Egyesület. pp. 47-48.
195. Meditations Born in Fire. Russian metal icons selected from the temporary deposit collection of the Christian Museum of Esztergom. 2009. Poligon Csoport Kft. pp. 1-48.
196. Bronzba zárt áhítat. Az orosz fémikonok művészete és teológiája.

- (In Bronze eingeschlossene Andacht. Die Kunst und Theologie der russischen Metallikonen) Szentendre, 2009. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága. pp. 1-120. (Recenziók: Olbert Mariann: Bronzba zárt áhítat. Ruzsa György az orosz fémikonok művészetéről és teológiájáról. *Új Művészet*. 2010. 3. szám. pp. 46-47., Hársvölgy Virág: Ruzsa György: Bronzba zárt áhítat. Az orosz fémikonok művészetete és teológiája. *Magyar Iparművészet*. 2010. 3. szám. p. 65., Kríza Ágnes: Bronzba zárt áhítat. *Műértő*. 2011. január. p. 7., Terdik Szilveszter: Bronzikonok reneszánsza – Ruzsa György: Bronzba zárt áhítat (Az orosz fémikonok művészetete és teológiája). *Pannonhalmi Szemle*. XVIII. évf. 2010. 2. szám. pp. 101-103., Puskás Bernadett: Ruzsa György: Bronzba zárt áhítat. Az orosz fémikonok művészetete és teológiája. *Athanasiana*. 2010. no. 32. pp. 282-283., Constantin I. Ciobanu: Ruzsa György: Bronzba zárt áhítat. Az orosz fémikonok művészetete és teológiája. *Revue Roumaine d' Histoire de l' Art. Série Beaux-Arts*. Tome XLVII, 2010. pp. 103-104.)
197. Megjegyzések az orosz ikon technikájához, különös tekintettel a teológiai vonatkozásokra. (Remarks on Russian icon technique with special attention to theological relevancies) *Műtárgyvédelem*. 2009/34. pp. III-129.

2010

198. Orosz fémikonok svájci magángyűjteményből. *Polgár. 86-87. Karácsonyi Művészeti Aukció*. Budapest, 2010. Polgár Galéria és Aukciósház Kft. (nos. 676-731., 733-811., 815-823.) pp. 241-282., 284-287.
199. Gondolatok Andrej Rubljov Ószövetségi Szentháromság ikonjának ikonográfiájáról. *Magyar Sion*. 2010. 2. szám. pp. 191-200.

2011

200. Kelet-szibériai ikongyűjtemények. Az áhítat tárgyai és a történelem. *Műértő*. 2011. február. p. 8.
201. Ikonborításos orosz ikonok egy budapesti magángyűjteményből. Gödöllő, 2011. Sztarstudio. pp. 1-58.
202. (Recenziók: Olbert Mariann: Könyvbemutató. *Görögkatolikus Szemle*. XXII. évf. 2011. II. szám. p. 9.)
203. Holzgefaste Metall-Ikonen in ungarischen Sammlungen. Gödöllő, 2011. Sztarstudio. pp. 1-52.

204. Bevezetés az ikonszakértésbe. Budapest, 2011. V-Pearl Kiadó. pp. 1-86.
205. Az orosz ikon magyar kapcsolatai. Gödöllő, 2011. Sztarstudio. pp. 1-82.

2012

206. Az ikon. Teológia, esztétika, ikonográfia, ikonológia, technika.
Budapest, 2012. Russica Pannonicana. pp. 1-256.
(összeállította: Ruzsa György)

Véghseő Tamás: „...mint igaz egyházi ember...” A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyhá- házának létrejötte és 17. századi fejlődése*

NYÍREGYHÁZA, SZENT ATHANÁZ GÖRÖG KATOLIKUS HITTUDOMÁNYI FŐISKOLA,
2011. (COLLECTANEA ATHANASIANA. STUDIA. I/4.) 189 OLD.

A főiskola által 2008-ban útjára indított Collectanea Athanasiana sorozatának negyedik köteteként látott napvilágot Véghseő Tamás munkája a munkácsi görög katolikus püspökség történetéről a kezdetektől De Camillis János József püspöki tevékenységéig.

A szerző a kötet első („...nemini cordi fuit...” Egy perifériaegyház lehetőségei a vallási megújulás korában c.) fejezetében először röviden összefoglalja a ruszinok betelepülésével és a Munkács központtal létrejött egyházmegye kialakulásával kapcsolatos tudományos eredményeket, majd arra a kérdésre keresi a választ, hogy lett volna-e más lehetőség a felső-magyarországi ruszin ortodox közösségnek a fennmaradásra és identitásának megőrzésére, mint az egyesülés a katolikus egyházzal.

A szerző a kérdés megválaszolásához az utóbbi évtizedben hazánkban is elterjedt, Wolfgang Reinhard és Heinz Schilling nevével fémjelzett konfesszionalizáció-elméletet hívja segítségül. Az eredmény egyértelmű:

„Korszakunkban tehát a Magyar Királyság északkeleti régióiban élő keleti szertartású keresztények a kor fogalmai szerint modern egyházaknak, felekezeteknek számító vallási közösségek »szomszédságában« éltek, melyek ráadásul nem csak az üdvösségre vezető igazság kizárólagos birtoklásáról, illetve műveltségbeli és társadalmi felsőbbrendűségükről voltak meggyőződve, hanem kötelességüknek is tartották a hitvallásuk (konfeszziójuk) elfogadásának lehetőségét más felekezetbelieknek is »felajánlani«. Mivel ez a »felajánlás« (térítés) nem csak a két nagy felekezet képviselői között zajlott le, hanem a keleti szertartású közösség tagjai felé is irányult, a fentebb említett »szomszédság« szükségszerűen »szorítássá« is vált.” (21. p.)

* A könyvismertetés első közlési helye: Egyháztörténeti Szemle 2011/3, 82-87.

Ráadásul az uniót megelőző időszakban az erdélyi fejedelem által támogatott református konfesszió „felajánlkozása” tűnt erősebbnek. Hogy a ruszin egyház egésze feletti református ellenőrzés a közösség felekezeti identitásának feladását jelentette volna, azt jól mutatják azok a példák, ahol ez az ellenőrzés megvalósult. A szerző által De Camillis püspök tevékenysége kapcsán idézett egyik forrás szerint a református felügyelet alatt álló ruszin egyházközösségekben a kálvini hittételeket tartalmazó katekizmust terjesztettek, eltávolították a templomokból a keresztek és az ikonokat, megszüntették a gyónást, az áldozást, a bérmlást stb. (120. p., 374. sz. jegyz.) Könnyen belátható, hogy így nem sok maradt volna az ortodox vallásgyakorlatból. Ezenkívül a Kárpátokon túli, a lengyel-litván államban működő ún. rutén egyház uniós eredményei is a katolikus egyház felé mozdították a magyarországi ruszin közösséget.

A kötet második fejezete (A modernizáció lehetősége: a görög katolikus egyház létrejötte) az unió megszületésének körülményeit vizsgálja. Az első uniós kísérlet kudarca (1614), amikor a Homonnai Drugeth György támogatásával működő Athanasius Krupeckij przemysli unitus püspököt kis híján agyonverték a krasznibrodi templomban a feldühödött zarándokok, rávilágít arra a tényre, hogy a Rómával való egyesülés terve csak akkor volt megvalósítható, ha azt a ruszin közösség egyházi vezetése, mindenekelőtt maga a püspök kezdeményezte. Szükség volt továbbá egy befolyásos katolikus főpap pártfogására is. Ez a szerencsés „együttállás” először Taraszovics Bazil munkácsi püspökké választásával és Lippay György egri püspöki kinevezésével jött létre. Bár az unió megvalósulását ezúttal a világi hatalom, vagyis I. Rákóczi György és munkácsi várkapitánya akadályozta meg erőszakkal, a Taraszovics és Lippay indította mozgalom végül Lippay egri utóda, Jakusich György támogatásával eljutott az 1646. évi ungvári unió létrejöttéig.

Az ungvári unióról fontos, korábban nem vagy alig hangoztatott megállapításokat is tesz a szerző. Először is a ruszin egyház Rómához csatlakozásakor nem az ún. firenzei modellt érvényesült, amikor is két egyenlő fél, a konstantinápolyi patriarcha vezette görög egyház és a római pápa primátusa alatti latin egyház lépett egységre, hanem az ún. trienti modell, mely az unióra lépő keleti egyházakat nem tekintette Róma egyenrangú partnerének. Mind a Kárpátokon túli rutén egyház, mind pedig Taraszovics Bazil katolizálásának külsőségei jól szemléltetik ezt az alá-fölérendeltségi viszonyt. Az előbbi esetben az uniót bevezető ünnepélyes aktusra Ró-

mában került sor, amikor a pápai palota Konstantin-termében felolvasták a rutén papság kérvényét, majd az azt képviselő két püspök elmondta a katolikus hitvallást és engedelmességük jeleként megcsókolta a pápa lábát. VIII. Kelemen pedig kijelentette előttük, hogy visszafogadja őket, püspöktársaikat és híveiket a katolikus egyház közösségébe (26-27. p.). Taraszovics a laxenburgai palota kápolnájában tette le a katolikus hitvallást Gaspere Mattei pápai nuncius előtt és a császári család jelenlétében, ezután pedig a nuncius a Pontificale Romanum aposztaták, eretnekek és szakadárok visszafogadására rendelt szertartását végezte el, melynek az ördögűzés is része volt (50-51. p.). De az ungvári unió elfogadásakor is az „esztelen görög szakadárság” megtagadását és a katolikus egyházba való visszatérést nyilvánították ki a megjelentek (59. p.).

Másodszor maga az ungvári unió inkább a kezdetét jelentette annak a folyamatnak, amely során a munkácsi ruszin egyház egységre lépett Rómával, hiszen a vártemplomban a mintegy hatszáz pap közül csak hatvanhárom tette le az uniós fogadalmat. Nem is került sor uniós okmány aláírására és annak római felterjesztésére, ezt az „alapokmányt” csak évekkel később fogalmazták meg. Az unió hírért a ruszin papság saját hívei között, az egri püspök pedig a magyar katolikus egyházban terjesztette. Hogy az Ungváron elindult uniós mozgalom milyen eredményeket fog elérni, azt akkor még senki nem láthatta előre. Mindenesetre fontos lépés volt az unió megszilárdításában, amikor Taraszovics utóda, Parthén Péter (Petrovics Péter Partén) Lórántffy Zsuzsanna, majd II. Rákóczi György halála után, a katolikus hitre visszatért Báthory Zsófia támogatásával – igaz, hosszú huzavona után – katolikus püspökként beköltözhetett a munkácsi monostorba. Ezzel az egyházmegye központjából folytatódhatott az unió terjesztése.

A fejezet zárásaként a szerző egy eddig ismeretlen forrás segítségével vázolja fel az uniót követő évek legfőbb problémáit. Parthén püspök 1652 nyarára datált levele, melyet az addigra már az esztergomi érseki székből ült Lippaynak írt, pontokba szedve foglalja össze a ruszin papság legfontosabb kívánságait. Elsőként azt, hogy kapja meg azokat a kiváltságokat és mentességeket, amelyek a katolikus klérust megilletik. Sürgeti továbbá a görög katolikus iskolarendszer kiépítését, valamint a párhuzamos hierarchia okozta zavarok orvoslását. A Parthén megválasztásakor alulmaradt Zejkán János ugyanis a protestáns földesúri hatalom támogatásával püspöki tevékenységet folytatott, természetesen az unió megakadályozásának szellemében. Az irat külön pontban kérte, hogy a Rómával egyesültek

szabadon építhessenek templomokat és létesíthessenek paróchiákat, ezek papjai pedig ne függjenek az evangélikus és református szuperintenden-sektől. (Az 1670-es évek eseményei előtt ezek szerint ilyen jelentős volt a protestáns előjárók befolyása a térségben.) Végül a papság ellen fellépők megbüntetését és új egyházi központ kialakítását szorgalmazta. (Parthén ekkor még nem térhetett vissza Munkácsra.) Nem tartalmazza viszont az irat az unió egyik legfontosabb jellemzőjének, a bizánci rítus sérthetlenségének hangsúlyozását, pedig ekkor még a biritualizmusra is akadt példa: Kossovics Gábor, Parthén püspök legközelebbi munkatársa mindkét rítus szerint végzett szertartásokat, római katolikus templomban latin, görög katolikusban pedig bizánci rítus szerint. Bár Kisdi Benedek egri püspök nem lépett fel e gyakorlat ellen, sőt, az unióra lépett ruszin klérusban egyházmegyéje égető pap-hiányának megoldását látta, a Szentszék határozot-tan megtiltotta, hogy egy személy mindkét rítusban végezzen szertartáso-kat. Azt a tényt, hogy Parthén említett levele mégsem foglalkozik a rítus kérdésével, a szerző a következőképpen magyarázza: A ruszin klérusnak el kellett fogadnia, hogy a katolikus egyházhoz való csatlakozás hatással lesz az egyházi élet minden területére, így a liturgikus gyakorlatra is. A már vázolt alá-fölérendeltségi viszonyból pedig az is következett, hogy a latin egyház formálta a bizánci rítusú közösség gyakorlatát. Ezzel magyarázható az a tény is, hogy a püspök papjaival minden nagyobb ünnepen megjelent az ungvári jezsuita templomban, meggyónt a jezsuita atyáknál, majd latin szertartás szerint megáldozott. Ahogy a szerző fogalmaz: „A latin egyház részéről teljesen hiányzott az a ma közkedvelt elképzelés, hogy a katolikus-sá lett keletiek a maguk hagyományaival gazdagítják a katolikus egyházat. Az ungvári unió alkalmával – ahogyan más, poszt-tridentinus szellemiség-ben fogant kora újkori uniók esetében – a felsőbbrendűnek tartott latin rítus találkozott az alsóbbrendűnek ítélt bizánci szertartással.” (74. p.)

Parthén püspök halála után bizonytalan korszak következett a munkácsi püspökség történetében. Ezt ismerteti a soron következő fejezet A megtorpanás negyedszázada, 1665–1689 címmel. A „zavaros idők” beköszöntét a történetírás hagyományosan a munkácsi püspök kinevezési joga körüli vitákból eredezteti, amikor mind a Rákóczi-birtokok kormányzói, mind pedig az uralkodó magának követelte a munkácsi szék betöltését. E kétségtelenül fontos ok mellett a fejezetet olvasva azonban két másikkal is megismerkedhetünk. Az első az 1670-es évek fegyveres ellenreformációja. A Wesselényi-összeesküvés felszámolása utáni ún. protestáns gyászévtized

alatt a katolikus vezető réteg kevesebb figyelmet szentelt a keleti közösségekre, energiáját a protestáns vallásgyakorlat végleges felszámolása kötötte le. A küzdelem csak részben érte el célját, viszont nagyban hozzájárult ahhoz, hogy Felső-Magyarországon kibontakozzon a Habsburg-ellenes mozgalom, mely végül a törökellenes visszafoglaló háború keretében hadszíntérré változtatta ezt a térséget is. Másodsorban pedig tekintetbe kell vennünk, hogy Lippay György 1666-ban bekövetkezett halálával az unió legfontosabb támaszát veszítette el. Utóda, Szelepchény György nem viszonyult olyan személyes elkötelezettséggel a kérdéshez, mint Lippay.

A püspök-kinevezések kapcsán ki kell emelni az érintetteknek azt a törekvését, hogy kivédjék a kijevei metropólia befolyását a munkácsi egyházmegyében. Ez magyarázza azt a tényt, hogy végül görög származású püspökök tűntek fel a püspöki székben. A megnyugtató megoldás megtalálásában pedig kulcsszerepet játszott Kollonich Lipót.

Amikor a szerző Kollonichnak a munkácsi egyházmegye érdekében kifejtett tevékenységét mutatja be, bevallotta a magyar történeti hagyományban élő Kollonich-kép módosítására is törekszik. Ezzel ő is ahhoz az örvendetes célkitűzéshez kapcsolódik, amely történetírásunkat meg kívánja szabadítani a bíborosról alkotott, sokszor minden alapot nélkülöző, negatív megítéléstől. Kollonich lesz az ugyanis, aki megtalálja a munkácsi egyházmegye élére De Camillis János József püspököt, és segíti annak felső-magyarországi munkáját, amíg azt a politikai és hadi helyzet lehetővé teszi.

Mielőtt azonban megismerkednénk De Camillis munkácsi tevékenységével, a fejezet utolsó részében Ravasz Ferenc jezsuita szerzetesnek, a pécsi, majd nagybányai jezsuita rendház és misszió vezetőjének Kollonich érsekhez írt javaslata segítségével képet kapunk az unióértelmezésnek az 1680-as évekre végbement változásáról. A jezsuita szerzetes a korábnál szigorúbb szabályok bevezetését tartotta fontosnak az egyesült papsággal és híveikkel kapcsolatban, mert egyesek csak színleg csatlakoztak Rómához, mások pedig adandó alkalommal visszatértek a „szakadárok” közé. Ravasz – mintegy bizonyítva a kora újkori felekezet-szerveződési modell használhatóságát – a katolikus hitvallás ünnepélyes keretek közötti, eskü formájában történő letételét szorgalmazta mind a papság, mind pedig a hívek számára, mégpedig a trienti zsinaton elfogadott szövegváltozatban. Szükségesnek tartotta továbbá, hogy e közös hitvallást minden évben megismételjék. Szólt még a helyes szentség-kiszolgáltatásról, a katolikus egy-

házhoz tartozásnak és az uralkodó iránti hűségnek a liturgiában történő kifejezéséről, valamint egyházfegyelmi kérdésekről is. A legszembetűnőbb azonban, hogy több módon elősegítette volna a Rómával egyesült hívek rítusváltását. Bár a tervezet nem került bevezetésre, jól tükrözi az unióval kapcsolatos álláspont változását: kívánatos a Rómával egyesült hívek latin rítusra történő áttérítése.

A kötet utolsó fejezetének („...meliozem ordinem vivendi introducere...”) A görög katolikus egyház újjászerveződése De Camillis püspök korában, 1689–1706 középpontjában De Camillis János József püspök munkácsi tevékenysége áll. A Khiosz szigetéről származó, Rómában tanult és albániai misszióban edződött De Camillist a Propaganda Kongregáció bíborosainak jelöltjei közül választotta ki Kollonich a feladatra. A Vatikáni Könyvtár görög írnoki állását hátrahagyva indult Munkácsra sebastei címzetes püspökként és apostoli vikáriusként. Bécsben megkapta a királyi kinevezést is a munkácsi székhelyre. A szerző megfogalmazása szerint az új püspökre hármassal várt egyházmegyéjében: az unió helyreállítása, mely az előző évtizedek viharai hatására romokban hevert, az egyházmegyéjében tapasztalható bajok és visszaélések megszüntetése a trienti reformintézkedések bevezetésével, végül pedig a papság számára a fejezet címében is szereplő „jobb életrend” bevezetése. De Camillis nagy energiával látott hozzá a munkához, de kettős ellenállással kellett megküzdenie: egyrészt az uniót ellenző klérussal, másrészt pedig „belső ellenzékével”, azokkal az uniót elfogadó egyháziakkal, akik idegenként tekintettek rá, és helyette egy közülük való főpáosztort láttak volna szívesen a püspöki székhelyben.

Az első két cél elérése érdekében De Camillis legalább tizenhárom zsinatot tartott, ahol mintegy négyszáz pap tette le a katolikus hitvallást, és fogadta el az új püspököt elöljárójának. A püspök emellett szabályozta papjai életmódját, liturgikus és lelkipásztori tevékenységét, híveik hitéletét stb. Végül pedig kísérletet tett a műveltségi viszonyok javítására is egyházi kiadványok nyomtatásával és mindenekelőtt szeminárium létesítésének tervével. A harmadik cél, a „jobb életrend”, az egyesült papság jogainak biztosítását jelentette. „Így a keresztény világban sehol sem bánnak a papokkal” – idézi De Camillis egyik levélrészletét a szerző (135. p.). És valóban, sok adatot olvashatunk a papok jobbágyi sorban tartásáról, amikor az oltár mellől hajtották őket mezei munkára, de olyan eset is ismert, amikor egy papot földesura a disznók közé vetett, amíg esküvel nem ígért neki engedelmességet (139. p.). De Camillisnek sikerült elérnie, hogy az uralkodó

kiváltságlevélben biztosítsa az egyesült papok jogait (1692. augusztus 23.), de a megyék egy része nem volt hajlandó végrehajtani a rendeletet, mert az országgyűlés megkérdezése nélkül akarta megváltoztatni a jobbágy-földesúri viszonyt. Így ezen a téren nem sikerült semmilyen számottevő eredményt elérni, különösen az egyre fokozódó, Béccsel szembeni ellenállás miatt. A fejezet azonban összességében eredményesnek értékeli De Camillis püspök tevékenységét, mert visszafordíthatatlanná tette a Rómával való egységet, és lerakta a görög katolikus közösség felemelkedésének alapjait.

De Camillis tevékenysége során egy olyan konfliktus is felszínre került, mely a későbbiekben alapvetően korlátozta a munkácsi püspök mozgásterét: Munkács és Eger viszonyának kérdése. Már Kollonich is azon a véleményen volt, hogy az unióra lépett egyházmegyét az egri püspök felügyelete alá kellene vonni, hiszen a munkácsi püspökség területe az egri egyházmegyében feküdt. Bár De Camillis apostoli helynöki kinevezést kapott, Kollonich és Fenesy György egri püspök tulajdonképpen rítus-vikáriusként tekintett rá, aki a mindenkori egri püspök bizánci rítusú híveit pasztorálja. Bár ez De Camillis idejében nem vezetett nyílt konfliktushoz, az egri püspök ekkor megfogalmazott álláspontja később komoly következményekkel járt. „Fenesy jól számított: mindazt, amit az egri püspökség és a görög katolikusok viszonyával kapcsolatban megfogalmazott, a megfelelő pillanat elérkeztevel utódai kíméletlenül, akadálytalanul és hosszú évtizedeken át meg tudták követelni De Camillis püspök utódaitól, másodrendű katolikusokká fokozva le őket, papjaikat és híveiket.” E „másodrendű katolikus” felfogást tükrözte már Kollonich Einrichtungswerkje is, amelyik azt javasolta, hogy a görög katolikus papok csak feleannyi fizetésben részesüljenek, mint a római katolikusok.

De Camillis János József munkácsi püspöki tevékenységének Rákóczi Ferenc mozgalma vetett véget. Miután elűzték Munkácsról, Eperjesen telepedett le, ahol 1706. augusztus 22-én fejezte be életét.

A szerző ezután tíz pontban összegzi vizsgálatának eredményeit. Ezek közül kiemelendő a műnek a címben is kifejezésre kerülő alapgondolata: a felső-magyarországi keleti keresztény közösség fennmaradásához és identitásának megőrzéséhez az egyetlen lehetőséget a Rómával való egység kínálta, a „katolikus alternatíva” pedig megteremtette a feltételeket a többi magyarországi felekezettel egyenrangú görög katolikus egyház létrejöttéhez, melynek papjaiból „igaz egyházi ember,” vagyis teljes jogú klerikus válhatott.

A kötetet tizenkilenc tételből álló forrásközlés zárja, mely jórészt a szerző által felkutatott, részben egyéb helyeken már közölt, részben eddig kiadatlan dokumentumokat tartalmaz.

Véghseő Tamás munkája számos ponton kiegészíti az ungvári unió és a munkácsi görög katolikus egyházmegye eddigi kutatóinak (Alexander Baran, Hodinka Antal, Nikolaus Nilles stb.) eredményeit, a kötet legnagyobb értéke mégis az, hogy beemeli témáját az aktuális történeti diskurzusba, és a történettudomány jelenlegi eszköztárával tárja fel a felső-magyarországi ruszin közösség, valamint a magyarországi görög katolikus egyház történetének azt az alapvetően fontos fejezetét.

(Ism.: Forgó András)

Krónika

Oktatónk habilitációs előadása az ELTE-n

2011. november 10-én az Eötvös Loránd Tudományegyetem Bölcsészettudományi Karán sor került Dr. Jankáné dr. Puskás Bernadett habilitációs előadására. A szakmai dokumentációt, pályázati anyagot előzetesen a művészettörténet-tudomány hét tagú szakmai habilitációs bizottsága vizsgálta meg: Prof. Dr. Prokopp Mária, CSc. elnök, Prof. Dr. Galavics Géza DSc opponens, Prof. Dr. Ruzsa György opponens, Prof. Dr. Font Márta, DSc, Prof. Dr. Kelényi György, DSc., Dr. Ágoston Julianna PhD és Dr. Eörsi Anna PhD titkár. A szakmai anyag és az Ikonográfiai típusok a 14-16. századi kárpát-vidéki ikonosztáz rendszerében címmel benyújtott habilitációs disszertáció alapján az opponensek és a bizottság feltétlenül javasolta a jelölt habilitációs előadásokra bocsátását. A megtartott egyetemi előadás címe: *A késő középkori szentélyrekesztő-ikonosztáz és az Istenszülő alapképek*, a szakmai idegen nyelvű előadás címe: *Krisztus szenvedései ikontörédek Hajasdról és Passió ikonok iko-*

nográfája a Kárpát-vidék ikonfestészetében (orosz). A bizottság a jelölt mindkét előadását 100%-kal értékelte és egyhangúan megszavazta a habilitált cím odaítélését. 2011. nov. 29-én az ELTE Egyetemi Habilitációs Bizottsága Dr. Jankáné dr. Puskás Bernadett részére odaítélte a habilitált doktor címet.

(Janka György)

Egyházművészeti konferencia Kassán

2011. november 11-12-én, Kassán, A Michael Lacko Center of Spirituality East-West Research Institute of the Theological Faculty of the University of Trnava rendezésében *Icon – Traditional, yet Topical Instrument of Evangelization* címmel nemzetközi konferencia megrendezésére került sor. A konferencián tizenhárom német, szlovák, lengyel, ukrán kutató előadása hangzott el az ikonográfia, művészettörténet tematikájából. Nyíregyházát Puskás Bernadett képviselte a Krisztus-Főpap ikonográfia sajátosságai a Kárpátok vidékén című előadással.

(Janka György)

Egyháztörténeti konferencia Eperjesen

2011. november 29-én, Eperjesen, az Eperjesi Egyetem Görög Katolikus Teológiai Karának Történelemtudományi Tanszéke szervezésében nemzetközi konferenciára került sor *The Jubilees of Greek-Catholic Church in Slovakia II.* címmel. Főiskolánkat Janka György és Puskás Bernadett képviselte Adalékok Vályi János eperjesi püspökhöz c. előadással. A konferencián 34 szlovák, lengyel, ukrán, román és magyar kutató vett részt.

(Janka György)

Teológiai kongresszus Rómában

„Az alapítási elbeszélés anaforkus genezise Addai és Mari anaforájának fényénél” – ez volt a címe annak a nagyszabású nemzetközi kongresszusnak, melyet a Pápai Keleti Intézet a Pápai Gregoriána Egyetemmel együttműködve rendezett meg 2011. október 25-26-án Rómában.

A kongresszus apropója az a dokumentum volt, mellyel a Hittani Kongregáció tíz évvel ezelőtt érvényesnek ismerte el a keleti-szír egyház Addai és Mari apostolok neve alatt fennmaradt eucharisztikus imáját. Az anafora érdekessége – és

sokáig vélt hiányossága is –, hogy nem tartalmazza az úgynevezett alapítási elbeszélést, vagyis a Titkos vacsora történetét, beleértve Jézus Krisztusnak a kenyér és a bor fölött elmondott szavait.

A téma látszólag még a liturgiával foglalkozó tudósok számára is periférikus jelentőségűnek tűnik. A Hittani Kongregáció nevének említésekor azonban már fölébredhet a gyanú: bizonyára nem lehet érdektelen ez az ősi ima, ha a tanítóhivatal is fölfigyelt rá. Nos, mint említettük, nemcsak, hogy fölfigyelt, hanem II. János Pál pápa jóváhagyásával 2001. október 26-án hivatalos dokumentumot is közzétett, „Iránymutatások a Káld Egyház és Kelet Asszír Egyháza közötti eucharisztikus interkommúnióval kapcsolatban”. A vatikáni állásfoglalás jelentősége mindenestre nem merül ki a pasztorális életben fölmerült problémák szintjén. R. Taft a szöveget a „II. vatikáni zsinat óta kiadott legfontosabb magiszteriális dokumentumnak”¹ titulálja. Még messzebbre megy C. Giraudo (a

¹ R.F. TAFT, „Messa senza Consacrazione? Lo storico accordo sull'eucaristia tra la Chiesa cattolica e la Chiesa assira d'Oriente promulgato il 26 ottobre 2001,” in B. Gherardini (ed.), *Sull'Anafora dei Santi Apostoli Addai e Mari* = Numero speciale di *Divinitas. Rivista internazionale di ricerca e di critica teologica*, n.s. 47 (2004), 77.

kongresszus fő szervezője), aki szerint a XII. Pius által promulgált, utolsó katolikus dogma óta nem hirdettek ki ilyen fontosságú dokumentumot a Katolikus Egyházban.²

Minek köszönheti megbecsülését a tudósok körében a Szentszéknek e rövidke közleménye? Addai és Mari apostolok anaforája, az asszír egyház, és az asszír missziókból származó egyházak ősi eucharisztikus imája régóta botránykőnek számított a katolikus dogmatikusok szemében. Többen megkísérelték igazolni, hogy a formula valaha tartalmazta az alapítási elbeszélést, azon belül pedig az Úr szavait a kenyér és a bor fölött, de senki sem bukkant a nyomára kézzelfogható bizonyítéknak. Sehogy sem fért azonban a nyugati teológusok fejébe, hogyan lehetséges Eucharisziát ünnepelni e szavak nélkül. A Katolikus Egyházzal egyesült keleti-szírek, vagyis a káldok és az indiai malabárok is kényszerítve voltak, hogy Liturgiájukba fölvegyék az alapítási elbeszélést, máskülönben a Katolikus Egyházon belül érvénytelennek tekintették volna Eucharisziájukat. A szóban forgó megnyilatkozás számukra is elégtétel, hiszen elismeri a kutatási eredményeket, melyek szerint a keleti-szírek anaforája nem

csak, hogy érvényes, de a ma ismert talán legrégebb eucharisztikus ima, melyben az alapítási elbeszélés azért nem lelhető föl, mert az csak az anaforák alakulásának egy későbbi fázisában jelent meg.

A konsekráció pillanatának meghatározása tipikusan skolasztikus probléma. Sem keleten, sem nyugaton a X. századig nem merült föl a kérdés, mitől és mikor válik a kenyér Krisztus testévé, a bor pedig Krisztus vérévé. Szent Ambrus *De Sacramentis* c. művében ugyan fölteszi a kérdést: „Akarod tudni, mely mennyei szavak által történik a konsekráció?”, ezután azonban idézi szinte az egész Római Kánont. Petrus Lombardus majd hét évszázaddal később szintén rákérdez, válaszul viszont már csak két rövid mondatot idéz, melyet a skolasztika óta úgy ismerünk, mint az Eucharisztia szentségének formáját, ami nem más, mint az Úr szavai a kenyér és a bor fölött: „Ez az én testem”, „Ez az én vérem”. A felelet nyilván egészen új szemléletet tükröz. A középkori nyugati teológusait egyetlen dolog érdekelte: Jézus Krisztus reális jelenléte az Eucharisziában. Figyelmüket ez a titok annyira lekötötte, hogy az Eucharisztia teológiájának többi aspektusát szinte észre sem vették. Nem kérdezték, mi a célja a valószínűs jelenlétnek, elhomályosult

² C. GIRAUDO, *In unum corpus. Trattato mistagogico sull'Eucaristia*, Cinisello Balsamo 2007, p. 570-571).

az Eucharisztia és az ekkleziológia közötti kapcsolat, az eucharisztikus ünneplés leredukálódott az Úr szavaira, a szemléletmód és vele együtt az egész szentségtan statikussá vált. Természetesen arról is meg voltak győződve, hogy az Ósegyház, amikor Eucharisziára gyűlt össze, nem tett mást, mint megismételte az Úr szavait, mely köré idővel különféle imákat fűzött koszorúként; így alakult volna ki az anafora.

Ez a statikus Eucharisztia-tan majd ezer évig tartotta magát. Átörös nem történt a tridenti zsinaton sem, nyilvánvalóan annak apologetikus jellege miatt. Érthető, miért tartják sokan óriási jelentőségűnek ezt a dokumentumot, mely olyan alapvető tételeket kérdőjelez meg, mint az Eucharisztia „formája”, vagy az alapítási elbeszélés preegzisztenciája. Természetesen nem vonható kétségbe a skolasztika Eucharisziára vonatkozó teológiája, csak tudatosítanunk kell, hogy mellette számos más magyarázat van, mely éppen olyan jogosan, más módszerekkel próbálja megközelíteni a misztériumot.

A kétnapos kongresszus első része az Addai és Mari anafora természetes „élőhelyének”, a keleti-szír egyházaknak volt szentelve. Főként történelmi és kánonjogi előadásokra kelült sor. Mar Aprem Mooken, India metropolitája

az Asszír Egyházzal tartott általános ismertetőt, Mar Antoine Audo, Aleppo püspöke pedig a Káld Egyháznak a Katolikus Egyházon belüli múltjáról, jelenéről és jövőjéről szólt. Sunny Kokkaravalayil, a Keleti Intézet professzorának előadása a latin misszionáriusok és az Indiában élő Tamás-keresztények találkozásának izgalmas korába vezetett bennünket vissza. Sebastian Brock, az Oxfordi Egyetem jeles szírológus-professzora az alapítási elbeszélésnek a szír anaforákban föllelhető változatait vizsgálta. A nap utolsó előadásában, mely már átvezetett a második nap témájába, Cesare Girauda, a Keleti Intézet volt dékánja, az alapítási elbeszélés genezisének kísérte meg bemutatni Addai és Mari anaforájának segítségével. A második nap előadásai szinte teljesen ezt az anaforát járták körül. Augustin Mouhannától a Maronita Egyház Šarrar néven ismert eucharisztikus imájáról hallhattunk, mely rokonságban áll Addai és Mari anaforájával. Ezt a témát fűzte tovább Bryan D. Spinks, majd Emmanuel Fritsch a távolabbi Etióp Egyház anaforáinak mély teológiáját villantotta föl. Robert F. Taft archimandrita, a Keleti Intézet kiérdemesült professzora ezúttal nem új kutatási eredményekről számolt be, hanem a dokumentum kibocsátásával kapcsolatos saját

élményeit osztotta meg mint azok egyike, akiknek a vatikáni döntés előkészítésében oroszlánrészük volt. A második nap utolsó, délutáni ülészakájában Enrico Mazza, a római Szent Anzelm Liturgikus Intézet professzora a középkorban nyugaton általánossá vált konzekráció koncepcióját állította szembe az asszír anafora régebbi időkre visszanyúló teológiájával. Mar Awa Royel, Kalifornia asszír püspöke a keleti-szír egyházaknak a „Szent Kovászról” szóló különleges hagyományát ismertette. Az utolsó előadásban Cesare Giraudo foglalta össze téziséit az alapítási elbeszélés evolúciójáról.

A kongresszus témáin túlmutató üzenete, hogy a teológiai kutatások, ha lassan is, meghozzák gyümölcsüket, s akár a keresztény egyházak között magasodó, évezredes falakat is képesek ledönteni.

(Dobos András)

Etika – erőforrás, biztonság

E téma átgondolására ült össze konferencia keretében a Magyar Kereszténydemokrata Szövetség szervezésében az Országos Keresztény Civil szervezetek Fóruma a Parlament Felsőházi termében 2011. április 6-án. Az alap, ami a kiindulópontot adta, a következő: „Külső

hatások és belső tényezők hatására kiterjedt területeken tapasztalunk erkölcsi válságot. A keresztény szervezetekre különös felelősség hárul abban, hogy feltárják mekkora erőt és biztonságot ad a társadalom megújításában az értékeken alapuló és értékekre irányuló élet. A konferencia az etika szerepét vizsgálja néhány lényeges témakörön belül.” A konferenciát két köszöntés vezette be. Dr. Semjén Zsolt, miniszterelnök-helyettes, arról beszélt, hogy az erkölcsi válság hátterében a bűn létének tagadása áll. Az erkölcsi dolgok romlásában a médiának nagy szerepe van, hiányoznak a példaképek, ezeken kell változtatni. Dr. Szabó István, a Dunamelléki Református Egyházkerület püspöke, is kiemelte az erkölcs alakításában a média szerepét, ill. nagyon kívánatosnak tartja az etika oktatás visszaállítását. Dr. Hoffmann Rózsa oktatásért felelős államtitkár *Nevelés és etika* címmel tartott előadást. Az erkölcsi válság okait kutatva arra mutatott rá, hogy hagyományos értékeket is beépítve kell a nevelés folyamatát erkölcsi szempontból megújítani, amiben a kegyelem működését is figyelembe kell venni. A teendő a tudatosítás, a cselekedtetés és a példaadás fogalmi segítségével összegezhető. Ebben a folyamatban az egyházi iskolák kedvező helyzetben vannak, küldetésüket az iskoláknak a lehető

legkomolyabban kell venniük. Szalai Annamária a Nemzeti Média- és Hírközlési Hatóság elnöke *Média és etika* címmel elmondta, hogy ezen a területen a kiemelt pozícióknak hatványozott felelőssége van, a kérdés a közérdek és a magánérdek harmóniája. A jelenlegi problémák gyökere, hogy az öncél eluralkodott: Erkölcös, bizonyos mértéknek megfelelő médiára van szükség, aminek alapja a keresztény értékrend kell, hogy legyen. Ez a cél csak a civil szervezetek együttműködésével valósítható meg. Dr. Székely János, a Budapesti Főegyházmegye segédpüspöke *A cigánylét etikai kihívásairól* szól. A teremtett rendhez fűződő szálakat nem lenne szabad elválni; Isten, család, nemzet, föld, közösségek vonalán kell gondolkodni. Sajnos a bűn miatt az ember tisztán látása meggyengült. A szív érzésén túl a kinyilatkoztatott törvényekre kell építeni. Ezen az alapon lehetne a cigányság befogadását megoldani, hogy türelemmel „itthon lét” érzésüket erősítsük, pozitív identitású „cigány-képet” nyújtsunk. Nem kell őket asszimilálni, mert cigány és magyar identitás nem zárja ki egymást. Baricz Sarolta Laura, domonkos rendi szerzetes *Gazdaság és etika* címmel tartott előadást. Kifejtette, hogy „Gazdaság-kor”-ban élünk. Jelenleg sajnos ebben az érték-központúságot megelőzi a

haszonközpontúság, s benne a human szempontok meggyengültek. „Ha az ember gondolkodásmódja megváltozik, megváltozik a ráépülő struktúra is.” Ennek reményében a homo moralis, az erkölcsös ember a cél. Az egyház társadalmi tanítása segíti ennek kialakítását, hogy az emberi boldogság célja megvalósulhasson.

A délutáni programban Dr. Oberfrank Ferenc, a Kísérleti Orvostudományi Kutatóintézet ügyvezető igazgatója *Tudomány és etika* tárgykörben beszélt többek között a nevelés fontosságáról, felhasználva a modern agykutatás legfontosabb eredményeit: Freund Tamás kutatására támaszkodva bizonyította, hogy az agy sokkal képlékenyebb és fejlődőképesebb, mint eddig gondoltuk: 4 és 24 év között folyamatos. Ebben a folyamatban a tudomány és az etika szempontjából történő alakulás legfontosabb ideje 15-17 év között van, ami a nevelés fontosságára szólít fel, s azt biztosítani kell a diákok számára. Az erkölcsi tartomány szorosán kapcsolódik a homloklebenyhez, így ennek épsége az egészséges személyiség szempontjából fontos. Erkölcsi értelemben van püünkösdi és van bábeli globalitás. Az előbbi kell, hogy vezessen minket. Czakó Gábor, író előadása következett *Művészet és etika* címmel. Az igaz, szép és jó alapértékekből indult ki, melyeket a

szerepet alapélményében összefogva át kell adni, ingyen kell adni másoknak. Ezt a folyamatot ellendrukkerek akadályozzák, az élén a Sátánnal, aki az Istent ölte meg magában, ezzel lett felforgató. Általa eluralkodott a „minden nekem jár, hasznom van belőled” gondolkodás, s verseny helyett ellenségeskedés valósul meg, tagadásból pedig fejlődést próbálnak kreálni. Az alapvető létkérdéseket (AB, Eutanázia) a „megéri nem éri meg” dönti el. A Semmi az Antikrisztus. A valótlanság vette át a hatalmat, pedig aki van, az Isten. Hiányzik a szépség, a művészet megszűnt, ami az igazat, szépet, jót, szentet meg tudná szólaltatni. Mégis a derűre kell építeni, Krisztus mosolya által válhat minden tisztává, a Szentírás alapján ezt próbáljuk megvalósítani, mert aki mindig kesereg, a gonosz szekerét tolja. A záró előadást Balás Béla, a Kaposvári Egyházmegye megyéspüspöke tartotta *Vallás és etika* címmel. Püspök úr Ezekiel próféta szavai alapján kifejtette, hogy ha másokért teszünk valamit, akkor ehhez közös nyelvre van szükség. Jelenleg kommunikációs szakadékok vannak. Ugyanakkor a fület, a hallást is gyógyítani kell a befogadáshoz és a hirdetéshez is. Az ember a vallásban új dimenziót kap. A kereszténység nem folytatása a vallástörténetnek, hanem kinyilatkoztatás. Minden út Istenhez vezet, de ha találkozni akarunk, akkor az úton kell mennünk: Jézus az

útitárs. Az általa tanított szeretetre kell alapozni, növekednünk kell a kegyelemben, hogy Isten Országa is növekedjen, s ezért mindnyájunknak tenni kell. Kell hitoktatni, de nem kényszeríteni, kell vallástan, de kötelezően. Az erkölcs arra tanít, hogy megtanuljunk: „nem vagytok a magatokéi”. Az Úr újra eljön, igyekezzünk készen lenni a Vőlegény fogadására. A nagy érdeklődés mellett megtartott konferencián számos paptestvér és lelkész vett részt, a Főiskolát Dr. Soltész János képviselte.

(Soltész János)

30 éves a Familiaris Consortio

Ebből az alkalomból szervezett nemzetközi konferenciát a Magyar Katolikus Püspöki Kar, hogy II. János Pál pápa apostoli buzdításának alapján átgondolja az állam és az egyház jövő nemzedékért való felelősségét. A konferenciára Budapesten került sor, 2011. március 30-31-én, fővédnöke Dr. Erdő Péter bíboros-prímás esztergom-budapesti érsek, a CCEE elnöke volt. Különös aktualitást adott a konferenciának, hogy 2011 a Magyar Katolikus Egyházban a család éve volt.

A konferencián áttekintették azokat a feladatokat, amelyeket Európa és benne hazánk romló demográfiai helyzetében, a jövő nem-

zedékek érdekében el kell végezni. Tudományos értékű konferencia lévén igen előkelő előadói gárdát vonultattak fel a szervezők.

A konferencián részt vett és előadást tartott Erdő Péter bíboros az MKPK elnöke, Bíró László az MKPK családreferens püspöke, Pulay Gyula, az Állami Számvevőszék igazgatója, Tarjányi Zoltán a PPKE professzora, Tóth Pál az Istituto Universitario Sophia vendégoktatója. Számos jelentős külföldi előadó is szerepelt, többek között Juan Antonio Reig Plá a spanyol püspöki konferencia családbizottságának elnöke, Antoine Renard a FAFCE elnöke Franciaországból, Marguerite Peeters a Dialogue Dynamics igazgatója Brüsszelből, Anna Záborszka az Európai Parlament képviselője, a családdal, gyermekjogokkal és a generációk közötti szolidaritással kapcsolatos ügyek albizottságának elnöke, Günter Danhel a bécsi Házasság- és családjogok igazgatója, Giuseppe Barbaro az olaszországi Családegysületek Fórumának alelnöke, Pawel Wosicki a Lengyel Pro-life Mozgalom képviselője.

A Familiari Consortio-t II. János Pál pápa a VI. Püspöki Szinódust követően apostoli buzdításként adta ki a keresztény család feladatairól a mai világban. A pápa hangsúlyozza benne, hogy az Egyház küldetésének része, hogy a családot mint Is-

ten drága ajándékát őrizze és szolgálja. A dokumentumban a pápa világosan elmondja a család pozitív és negatív vonásait a XX. század végén, amikor sok hagyományos és sérthetetlennek tűnő érték a keresztény családokban is kérdésessé válik. Megismerve Isten tervét a családról, az istenképmás-ember a házasságban Isten és az ember szövetségének képévé válik, főként a szentségi házasságban, ahol Isten ajándékként fogadják a gyermeket, személyes közösségében élnek.

A keresztény család feladata a személyes közösség kialakítása, amelyben a család minden tagja jogokkal és kötelességekkel bír; az élet továbbadása és nevelése; részvétel a társadalom fejlődésében, amelynek a család jogokkal és kötelességekkel felruházott első sejtje; részesedés az Egyház misztériumában a hit és az evangelizálás, az Istennel való dialógus és a felebarátok szolgálata révén. Mindehhez a családnak minden időszakában és a legnehezebb helyzetekben is támogatást kell kapnia az Egyháztól.

A pápa buzdítása mélységesen evangéliumi és emberi beszéd, szól az egész Katolikus Egyházhoz és minden jóakarátú emberhez, új lendületet adva a család alapvető küldetésének megvalósításához e felhívásával: „Család, légy az, ami Isten tervei szerint vagy!”

A ma is időszerű buzdítás a családpsztoráció és minden – a családok javát szolgáló – munkálkodás alapokmányává vált.

A konferenciának különösen emelték értékét azok az előadások a 2. napon, melyek Európa több országából beszámoltak az ottani egyházi és állami felelősségvállalás helyzetéről. Az egyik legérdekesebb eredménye ezeknek az volt, hogy láthatta a hallgatóság, hogy szinte minden országban megegyezik az alapvető problémarendszer: csökken a születendő gyermekek száma, egyre kevesebb a házasságkötés, a szingli életformát választók száma emelkedik, a fiatalok munkavállalása problémákba ütközik, a bizonytalan jövő visszariasztja őket az elkötelezett élet és az új életek vállalása tekintetében, a szexualitással kapcsolatos bűnök terjednek, s az említett folyamatok megállíthatatlannak tűnnek. Mindenki felfigyelt a lengyel beszámolóra, melyben vázolták, hogy imahadjárat segítségével, hogyan sikerült demokratikusan elutasítani az országban az abortusz-törvényt, mely korábban engedélyezte e súlyos tettet, s ezzel példát mutattak Európa minden országa számára. Minden ország kormánya és egyházi igyeksenek rámutatni a problémák gyökerére, keresni a megoldást, de egy ilyen súlyos erkölcsi és gazdasági válság

miatt nagyon nehéz a helyzet. Sajnálatos tényként hangozott el, hogy az Európai Unió illetékes szervei igyeksenek nem foglalkozni a családok kérdésével, kizárólag a nemzeti önrendelkezés keretébe utalják vissza a felmerülő problémákat. Az Eu-nak nincs családpolitikája! Az egyik előadásban elhangzott, hogy a féktelen fogyasztói szemlélet szélsőséges eluralkodása felelős sok mindenért, ennek alapja pedig az „Istenfelejtés”. S ebből következik, hogy II. János Pál Familiaris Consortio enciklikája próféta jellegű írás, ma aktualizáltabb, mint amikor a nagy pápa megírta. Talán nincs is más út az elemzett súlyos európai helyzetben a problémák megoldására, mint felfedezve ennek a szemléletnek értékeit és hatékony erejét, visszatérni, és újra azt az utat járni, amit Boldog II. János Pál benne egykor kijelölt.

A konferencia szép lezárása volt a Szent István Bazilika előtt az Európa a családokért – a családok Európáért televíziós élőképbé való bekapcsolódás.

(Soltész János)

Egyháztörténeti konferencia Főiskolánkon

A Szent Atanáz Görögkatolikus Hittudományi Főiskolán működő

„Görögkatolikus Örökség” Kutatócsoport 2011. november 18-án „Esztergomi érsekek és görögkatolikusok” címmel a Hajdúdorogi Egyházmegye centenáriumi rendezvénysorozatának megnyitásaként egyháztörténeti konferenciát rendezett.

A rendezvényt megnyitó imaóra és Kocsis Fülöp püspök atya köszöntő szavai után a két-két délelőtti és délutáni szekcióban összesen tizenkét előadás mutatta be az esztergomi prímási szék és a magyarországi görögkatolikus egyházak kapcsolatának egyes kérdéseit Lippay György érsek (1642-1666) korától egészen Mindszenty József bíborosig.

Az előadások sorát Baán István nyitotta meg (betegsége miatt Nyírán János olvasta fel hozzászólását), aki az ungvári unió születése és korai fejlődése (Lippay György és Szelepcsény György érsekek kora) témakörben fogalmazta meg vitaindító gondolatait. Gheorghe Gorun a román görögkatolikus egyház létrejöttében kulcsszerepet játszó Kollonich Lipót bíboros (hivatali kötelezettségei miatt ő sem tudott jelen lenni, dolgozatát Terdik Szilveszter olvasta fel) tevékenységét mutatta be. Az első szekció utolsó előadójaként Remus Câmpeanu előadása hangzott el, aki a bécsi Pro Oriente Alapítvány szervezésében zajló kutatások közül azokat mutatta be, melyek az

erdélyi görögkatolikus püspökség és az esztergomi Prímási Szék a 18. század eleji kapcsolatára vonatkoznak, s azon belül is egy izgalmas kérdés, Athanasie Anghel püspök esetleges újraszentelésének vizsgálatára irányulnak. A második szekció nyitóelőadását Hegedűs András tartotta, aki az Esztergomi Prímási Levéltárban őrzött, Eszterházy Imre és Csáky Miklós hercegprímások korában keletkezett görögkatolikus vonatkozású iratokba nyújtott betekintést. Az őt követő Végheő Tamás a szintén az Esztergomi Prímási Levéltárban őrzött, 1749-ben összeállított Barkóczy-féle instrukciót mutatta be, amit Barkóczy Ferenc esztergomi érsek még egri püspökként állított össze a görögkatolikus papság számára. Az instrukció tartalmazza azokat az elképzeléseket és elvárásokat, melyeket az egri főpásztor a görögkatolikusok liturgikus életével (elsősorban a szentségkiszolgáltatás rendjével) és egyházfegyelmével kapcsolatban megfogalmazott. Az utolsó délelőtti előadást Tóth Tamás tartotta, aki a 18. század második felének legkiemelkedőbb katolikus főpapjáról, Batthyány József érsekről és a görögkatolikusokhoz fűződő kapcsolatáról szólt. A délutáni szekciók első előadójaként Forgó András lépett a mikrofon elé, aki szintén Batthyány József érsek működésére fókuszált, és a hercegprímásnak a görögkatolikus

püspökök országgyűlési részvételével kapcsolatos álláspontját elemezte. Az őt követő Ovidiu Horea Pop ismét a román görögkatolikusok történelme felé terelte a hallgatóság figyelmét, és előadásában az esztergomi Prímási Szék és a román görögkatolikus egyház 19. századi kapcsolatait mutatta be. A délutáni első szekció utolsó előadójaként Janka György már a magyar görögkatolikusok történetének izgalmas kérdéseit mutatta be „Vaszary Kolos és Csernoch János hercegprímások és a görögkatolikusok” című előadásában. Az utolsó szekció első előadójaként Maklár Ákos Papp György munkásságának egy fontos eredményét ismertette, bemutatva a jeles görögkatolikus kánonjogásznak az esztergomi érsekek görögkatolikusokra kiterjedő prímási jogköréről 1942-ben kidolgozott álláspontját. Őt követte Klestenitz Tibor, aki számos új adalékkal szolgáló előadásában Serédi Jusztonián és Mindszenty József bíborosok és a görögkatolikusok kapcsolatát elemezte levéltári források alapján. A konferencia utolsó előadójaként Kálmán Peregrin Dudás Miklós püspök korát idézte fel, s elemezte azokat az eseményeket, melyek a hajdúdorogi püspök és a magyar katolikus egyház vezetői kapcsolattartásában különösen is jelentősek bizonyultak.

A rendkívül tartalmas és informatív nap végén Kocsis Fülöp püs-

pök atya zárszavában megköszönte az előadóknak készületüket, melyvel a centenáriumi év nyitórendezvényének szakmai színvonalát biztosították.

(Véghseő Tamás)

Köszönet az aranydiplomáért

Ma hálaadás napja van. Az evangéliumban hallottuk, hogy az Ószövetség istenfélő főpapja, Zakariás, dicsőíti az Istent, hálát ad, mert gyermeket adott neki.

A Teológia ma hálát ad az Istennek a 2010/11-es esztendőben kapott kegyelmekért.

Ma mi is, ennek a teológiának 50 éve végzett hallgatói, köszönetet mondani és hálát adni jöttünk előszörban a jó Istennek, mert meghívott bennünket szülőjének munkatársai közé és a szentelés által megbízott minket az ő örömhírének, az evangéliumnak a hirdetésével. De köszönetet mondunk ennek a Teológiának is. Megköszönjük régi tanáraink munkáját, fáradozásait, hogy nem üres tarisznyával engedtek el, bocsátottak ki az életre bennünket, hanem igyekeztek felkészíteni minket a lelkipásztori fontos feladatok lelkiismeretes elvégzésére, Isten és az emberek szolgálatára. A teológiát 1956-kezdtük heten kezdtük, s most csak hárman

vagyunk az élők között. Hisszük, hogy a másik négy, szentelő püspökünkkel Dudás Miklóssal és a volt tanárainkkal együtt már az örök hazában vannak, s ott adnak hálát az 50 évért.

A teológusoknak, a papi pályára készülőknek pedig az aranydiplomás társaimmal együtt üzenem, hogy jól készüljenek fel, s legyenek

mindig meggyőződve arról, hogy a jó Isten szereti és segíti őket, a magvetést, az igehirdetést a pap végzi, de a növekedést az Isten adja.

Köszönjük az aranydiplomát, s kívánjuk, hogy ez a mi teológiánk sok buzgó és jól képzett papot adjon a magyar görög katolikusoknak!

(Vatamány Albert)

GÁNICZ Endre

**Keleti egyházi bibliográfia magyar nyelven
2010-2011**

- A KELETI EGYHÁZAK KONGREGÁCIÓJA: *Instrukció a Keleti Egyházak Kánonjainak Törvénykönyve liturgikus előírásainak alkalmazásához*, (Római dokumentumok XXXVII.) Budapest 2010, III p. ISBN 963 360 615 2 ISSN 978 963 277 194 6
- AVANESIAN Alex – SZÁM László: *Az örmény egyház története*, Budapest 2010, 158 p. ISBN 9789630802062
- „Az arany szívű ember. Gojdic Péter Pál emléke”, in *Keresztény Élet* 8 (2011) 4.
- BODOGÁN László: „A Pécsi Görögkatolikus Egyházközség története”, in Erdős Zoltán – Kindl Melinda (szerk.): *Pécs az egyháztörténet tükrében Tanulmányok*, Pécs 2010, 227-232.
- BOHÁCS Béla: „Az Eperjesi Érsekség papságának zsolozsma-kötelezettsége”, in Ivancsó István (szerk.): *Liturgikus örökségünk XI. A Bazil liturgia és egyéb szertartások Liturgikonja kiadásának 120. évfordulója alkalmából 2010. november 18-án rendezett szimpozium anyaga*, Nyíregyháza 2010, 47-54.
- BOTLIK József: *Görög katolikus vértanúk a Kárpát-medencében 1914-1976*, Budapest 2010, 144 p. ISBN 978-963-89139-0-6
- BUBNÓ Tamás: „A görögkatolikus egyházi zenéről I.”, in *Görögkatolikus Szemle* 2 (2011) 14.
- BUBNÓ Tamás: „A görögkatolikus egyházi zenéről II.”, in *Görögkatolikus Szemle* 6 (2011) 7.
- BUBNÓ Tamás: „A görögkatolikus egyházi zenéről III.”, in *Görögkatolikus Szemle* 8 (2011) 13.
- BUBNÓ Tamás: „A görögkatolikus egyházi zenéről IV.”, in *Görögkatolikus Szemle* 10 (2011) 13.
- DOBOS Klára: „A baziliták pócsi monostora (1.)”, in *Keresztény Élet* 5 (2011) 4.
- DOBOS Klára: „A baziliták pócsi monostora (2.)”, in *Keresztény Élet* 6 (2011) 4.

- DOBOS Klára: „A baziliták pócsi monostora (3.)”, in *Keresztény Élet* 7 (2011) 4.
- DOBOS Klára: „Májusi imádság: a paraklisz »Üdvözlégy, mennynek ajtaja!«,”, in *Keresztény Élet* 22 (2011) 4.
- DUJMOV Milán: „Az ortodox egyházi éneklés Hercegszántón a kezdetektől napjainkig Adatok a hecegszántói szerb ortodox kórus történetéhez”, in *Magyar Egyházzene* 4 (2009-2010) 421-432.
- DUJMOV Milán – SZALAI NAGY Márta: *Magyarországi ortodox templomok*, Budapest 2010, 143 p. ISBN 978-963-08-0560-5
- FORGÓ András: „Végheő Tamás: »...mint igaz egyházi ember...« A történelmi Munkácsi Egyházmegye görög katolikus egyházának létrejötte és 17. századi fejlődése. Nyíregyháza, Szent Atanáz Görög Katolikus Hittudományi Főiskola, 2011. (Collectanea Athanasiana. Studia. I/4.) 189 old.”, in *Egyháztörténeti Szemle* 3 (2011) 82-87.
- GEBRI József: „Az előszenteltek liturgiájának énekei”, in Ivancsó István (szerk.): *Liturgikus örökségünk XI. A Bazil liturgia és egyéb szertartások Liturgikonja kiadásának 120. évfordulója alkalmából 2010. november 18-án rendezett szimpozion anyaga*, Nyíregyháza 2010, 55-58.
- IVANCSÓ István: „Nagyboldogasszony”, in *Új Ember* 33 (2011) 2.
- IVANCSÓ István: „Az »Ecclesia domestica« fogalma Pavel Evdokimov szemléletében”, in Seszták István (szerk.): *»Keleti teológusok és nyugati interpretációjuk a XX. századból II.« c. konferencia anyaga*, (Szisztematikuss Teológiai Munkák III.) Nyíregyháza 2011, 47-65.
- IVANCSÓ István (szerk.): *Liturgikus örökségünk XI. A Bazil liturgia és egyéb szertartások Liturgikonja kiadásának 120. évfordulója alkalmából 2010. november 18-án rendezett szimpozion anyaga*, Nyíregyháza 2010, 84 p. ISBN 978-615-5073-01-4 ISSN 1786-2639 ISSN 1785-2722
- IVANCSÓ István: „A Bazil-liturgia liturgikonjának történeti és tartalmi bemutatása”, in Ivancsó István (szerk.): *Liturgikus örökségünk XI. A Bazil liturgia és egyéb szertartások Liturgikonja kiadásának 120. évfordulója alkalmából 2010. november 18-án rendezett szimpozion anyaga*, Nyíregyháza 2010, 19-46.
- HÁRSVÖLGYI Virág: „Misztikus ikonok: Igyekezünk a »szent hegyre« Az Istenszülő kertjének virága: Krisztus”, in *Keresztény Élet* 51-52 (2010) 4.
- HATZINIKOLÁU Nikólaosz – SINKA Borbála (ford.): „»Mint harmat a gyapjűfűrtre« Képek az áthosz-hegyi szerzetesek életéből (részletek)”, in *Vigilia* 6 (2011) 464-466.

- JAKUBINYI György (szerk.): *Romániai katolikus, erdélyi protestáns és izraelita vallási archontológia* (3. javított, bővített kiadás), Kolozsvár 2010, 154 p. ISBN 978-606-8059-25-9
- JEVICZKY Ferenc: „Szent ikonok”, in *Új Ember* 42 (2011) 2.
- KATRIJ, Julian J.: *Keresztény örökség A keleti egyház hagyatéka*, Miskolc 2011, 268 p. ISBN 978-963-9694-30-9
- KELLY, J.N.D.: *Aranyszájú Szent János szerzetes, prédikátor, püspök* (Catena monográfiák 13.) Budapest 2011, 423 p. ISSN 1587-2599
- KRUPPA Tamás: „Paul Evdokimov antropológiája”, in Seszták István (szerk.): *„Keleti teológusok és nyugati interpretációjuk a XX. századból II.” c. konferencia anyaga*, (Szisztematikus Teológiai Munkák III.) Nyíregyháza 2011, 67-87.
- LUKÁCS Imre: „Az ember magányának kérdése Nyikolaj Bergyajev gondolkodásában”, in Seszták István (szerk.): *„Keleti teológusok és nyugati interpretációjuk a XX. századból II.” c. konferencia anyaga*, (Szisztematikus Teológiai Munkák III.) Nyíregyháza 2011, 7-17.
- MOLNÁR Sándor Károly: „Örmény diaszpóra a Kárpát-medencében II. Szerk. Őze Sándor – Kovács Bálint. Piliscsaba, Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsészettudományi Kar Történeti Intézetének Új- és Legújabbkori Történeti Tanszéke, 2007. 283 old. (Művelődéstörténeti Műhely – Felekezet és identitás 2.), in *Egyháztörténeti Szemle* 3 (2011) 98-102.
- MOSOLYGÓ Péter: „Az epiklézis első lelőhelyei”, in *Studia Wesprimiensia* 1-2 (2010) 59-68.
- NACSINÁK Gergely András: „Szentek emlékezete Szent István és Szent Hierotheosz ünnepe az ortodox egyházban”, in *Vigilia* 8 (2011) 562-565.
- NACSINÁK Gergely András: *Jóga a középkori Európában? A Jézus-ima története és a hészükhazmus keleti kapcsolatainak kérdése*, Budapest 2010, 213 p. ISBN 978 963 662 409 5 ISSN 2061-8794
- NAGYMIHÁLYI Géza: „Gondolatok az ikonokról 12. A megtestesülés vonalban, színben”, in *Görögkatolikus Szemle* 12 (2010) 5.
- NAGYMIHÁLYI Géza: „A keresztény kelet főtemplomai (1.)”, in *Görögkatolikus Szemle* 1 (2011) 6.
- NAGYMIHÁLYI Géza: „A keresztény kelet főtemplomai (2.) A Feltámadás temploma Jeruzsálemben”, in *Görögkatolikus Szemle* 2 (2011) 5.
- NAGYMIHÁLYI Géza: „A keresztény kelet főtemplomai (3.) A Sztudion monostor temploma, Konstantinápolyban”, in *Görögkatolikus Szemle*

- 2 (2011) 5.
- NAGYMIHÁLYI Géza: „A keresztény kelet főtemplomai (4.) A Szent Békesség temploma Konstantinápolyban”, in *Görögkatolikus Szemle* 4 (2011) 5.
- NAGYMIHÁLYI Géza: „A keresztény kelet főtemplomai (5.) A Hágia Szófia Konstantinápolyban”, in *Görögkatolikus Szemle* 5 (2011) 5.
- NAGYMIHÁLYI Géza: „A keresztény kelet főtemplomai (6.) A Pantokrátor templom Konstantinápolyban”, in *Görögkatolikus Szemle* 6 (2011) 4.
- NAGYMIHÁLYI Géza: „A keresztény kelet főtemplomai (7.) A Kora templom Konstantinápolyban”, in *Görögkatolikus Szemle* 7 (2011) 4.
- NAGYMIHÁLYI Géza: „A keresztény kelet főtemplomai (8.) A Szent Szergiosz és Bakhosz templom Konstantinápolyban”, in *Görögkatolikus Szemle* 8 (2011) 5.
- NAGYMIHÁLYI Géza: „A keresztény kelet főtemplomai (9.) Megiszté Lavra az athoszi főtemplom”, in *Görögkatolikus Szemle* 9 (2011) 5-6.
- NAGYMIHÁLYI Géza: „A keresztény kelet főtemplomai (10.) A Sínai-hegyi Szent Katalin-monostor”, in *Görögkatolikus Szemle* 10 (2011) 5.
- NAGYMIHÁLYI Géza: „A keresztény kelet főtemplomai (11.) Ravenna templomai”, in *Görögkatolikus Szemle* 11 (2011) 5.
- NAGYMIHÁLYI Géza: „A keresztény kelet főtemplomai (12.) Szicíliai templomok”, in *Görögkatolikus Szemle* 12 (2011) 5.
- NYIRÁN János: „A diakónus szerepe a Szent Liturgián, különös tekintettel a Krucsay Mihálynak tulajdonított fordítás alapján II. Eucharisztikus liturgia”, in *Athanasiana* 32 (2010) 71-97.
- NYIRÁN János: „A Szentlélek közöltetése”, in Feczkó Ágnes (szerk.): *Görög Katolikus Szemle Kalendárium 2011*, Nyíregyháza 2010, 40-45.
- NYIRÁN János: *Az első magyar nyelvű liturgiafordítás Lupess István 1814-es kéziratában*, Nyíregyháza 2011, 112 p. ISBN 978-615-5073-05-2
- NYIRÁN János: „Enrica Follieri (1926-1999) a paleográfus és bizantinológus”, in Seszták István (szerk.): *„Keleti teológusok és nyugati interpretációjuk a XX. századból II.” c. konferencia anyaga*, (Szisztematikus Teológiai Munkák III.) Nyíregyháza 2011, 135-153.
- OLBERT Mariann: „Petrasovszky Manó (Emmánuel) élete és munkássága”, in *Athanasiana* 32 (2010) 5-69.
- OLBERT Mariann: „Elmélkedés a 12 nagy ünnep ikonjairól I. rész: Január 6. – Jézus Krisztus megkeresztelkedése Úrjelenés, Vízkereszt (Teofánia)”, in *Görögkatolikus Szemle* 1 (2011) 7.
- OLBERT Mariann: „Elmélkedés a 12 nagy ünnep ikonjairól 2. rész: Március 25. – Az Örömhírvétel ünnepe”, in *Görögkatolikus Szemle* 3 (2011) 14.

- OLBERT Mariann: „Elmélkedés a 12 nagy ünnep ikonjairól 3. rész Az Úr mennybemenetele”, in *Görögkatolikus Szemle* 5 (2011) 7.
- OLBERT Mariann: „Elmélkedés a 12 nagy ünnep ikonjairól 4. rész Úrszín-változás (Teofánia) Augusztus 6.”, in *Görögkatolikus Szemle* 7 (2011) 13.
- OLBERT Mariann: „Elmélkedés a 12 nagy ünnep ikonjairól 5. rész Az Isten-szülő születése”, in *Görögkatolikus Szemle* 9 (2011) 13.
- OROSZ Atanáz: „Beiktatási beszéd”, in *Görögkatolikus Szemle Különszám* (2011) 4-5.
- OROSZ Atanáz: „A misztikus keleti teológia nyugati orosz szakértője. Vladimir Lossky”, in Seszták István (szerk.): *„Keleti teológusok és nyugati interpretációjuk a XX. századból II.” c. konferencia anyaga*, (Szisztematikus Teológiai Munkák III.) Nyíregyháza 2011, 89-101.
- PAPP Tibor: „Alexandros Papaderos liturgikus diakóniája”, in Seszták István (szerk.): *„Keleti teológusok és nyugati interpretációjuk a XX. századból II.” c. konferencia anyaga*, (Szisztematikus Teológiai Munkák III.) Nyíregyháza 2011, 155-166.
- PAPP Szilárd: „Csegöld, görög katolikus templom”, in Kollár Tibor (szerk.): *Középkori egyházi építészet Szatmárban Középkori templomok útja Szabolcs-Szatmár-Bereg és Szatmár megyében*, Nyíregyháza 2011, 279-284.
- PERENDY László: „Theophilosz hiányos Dekalógusa Antiokhia püspökének törvénye”, in *Teológia* 3-4 (2010) 236-242.
- PUSKÁS Bernadett: „A nyíregyházi Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény emlékei: Az Örömhírvétel ikonja Hodászról”, in *Görögkatolikus Szemle* 3 (2011) 4.
- PUSKÁS Bernadett: „A nyíregyházi Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény emlékei: Simon és Fülöp apostolok ikonja Hodászról”, in *Görögkatolikus Szemle* 5 (2011) 4.
- PUSKÁS Bernadett: „A nyíregyházi Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény emlékei: Firczak Gyula munkácsi püspök arcképe”, in *Görögkatolikus Szemle* 7 (2011) 5.
- PUSKÁS Bernadett: „A nyíregyházi Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény emlékei: Királyi ajtó töredékek”, in *Görögkatolikus Szemle* 9 (2011) 4-5.
- PUSKÁS Bernadett: „A nyíregyházi Görögkatolikus Egyházművészeti Gyűjtemény emlékei: Oszlopos Szent Simeon”, in *Görögkatolikus Szemle* II (2011) 4.
- PUSKÁS Bernadett: „Nagy Szent Bazil alakja a Kárpát-vidék ikonfestészetében”, in Ivancsó István (szerk.): *Liturgikus örökségünk XI. A Bazil*

- liturgia és egyéb szertartások Liturgikonja kiadásának 120. évfordulója alkalmából 2010. november 18-án rendezett szimpozion anyaga*, Nyíregyháza 2010, 59-71.
- RIHMER Zoltán (ford.): *A keleti egyházak kánonjainak törvénykönyve – oktatási célú szövegkiadás*, (Collectanea Athanasiana II/1.) Nyíregyháza 2011, 349 p. ISBN 978-615-5073-07-6 ISSN 2060-1603
- SABAU, Cristian Florian: „Dumitru Staniloae 'Teologia Dogmatica' c. művének szótériológiai dimenziója”, in Seszták István (szerk.): *„Keleti teológusok és nyugati interpretációjuk a XX. századból II.” c. konferencia anyaga*, (Szisztematikus Teológiai Munkák III.) Nyíregyháza 2011, 103-113.
- SASHALMI Endre: „Tér, idő és jelenvalóság az ikonon. Isten szemével látni a világot”, in *Klió* 3 (2010) 18-21.
- SESZTÁK István: „Tapasztalat mint a keleti teológiai gondolkodás alapja és szíve”, in *Athanasiana* 32 (2010) 111-118.
- SESZTÁK István (szerk.): *„Keleti teológusok és nyugati interpretációjuk a XX. századból II.” c. konferencia anyaga*, (Szisztematikus Teológiai Munkák III.) Nyíregyháza 2011, 167 p. ISBN 978-615-5073-06-9
- SESZTÁK István: „Panayiotis Nellás teológiai gondolkodása és a keleti keresztény emberkép néhány sajátos vonása”, in Seszták István (szerk.): *„Keleti teológusok és nyugati interpretációjuk a XX. századból II.” c. konferencia anyaga*, (Szisztematikus Teológiai Munkák III.) Nyíregyháza 2011, 115-123.
- SOLTÉSZ János: „Liturgia és Tanúságtétel 15. Áldoztatás, eucharisztikus böjt, aliturgikus napok”, in *Görögkatolikus Szemle* 12 (2010) 16.
- SOLTÉSZ János: „Liturgia és Tanúságtétel 16. A liturgia kötelezettsége”, in *Görögkatolikus Szemle* 1 (2011) 16.
- SOLTÉSZ János: „Liturgia és Tanúságtétel 17. Liturgikus kellékek”, in *Görögkatolikus Szemle* 2 (2011) 16.
- SOLTÉSZ János: „Liturgia és Tanúságtétel 18. A szent rend”, in *Görögkatolikus Szemle* 3 (2011) 16.
- SOLTÉSZ János: „Liturgia és Tanúságtétel 19. A házasság lényege”, in *Görögkatolikus Szemle* 4 (2011) 16.
- SOLTÉSZ János: „Liturgia és Tanúságtétel 20. A házasságkötés szertartása”, in *Görögkatolikus Szemle* 5 (2011) 16.
- SOLTÉSZ János: „Liturgia és Tanúságtétel 21. A bűnbánat”, in *Görögkatolikus Szemle* 6 (2011) 16.
- SOLTÉSZ János: „Liturgia és Tanúságtétel 22. A betegek kenete”, in *Görög-*

- katolikus Szemle* 7 (2011) 16.
- SOLTÉSZ János: „Liturgia és Tanúságtétel 23. A zsolozsma (I.)”, in *Görögkatolikus Szemle* 8 (2011) 16.
- SOLTÉSZ János: „Liturgia és Tanúságtétel 24. A zsolozsma (II.)”, in *Görögkatolikus Szemle* 9 (2011) 16.
- SOLTÉSZ János: „Liturgia és Tanúságtétel 25. A személyt átölelő és a kelet felé végzett imádság”, in *Görögkatolikus Szemle* 10 (2011) 16.
- SOLTÉSZ János: „Liturgia és Tanúságtétel 26. Szent helyek és tárgyak”, in *Görögkatolikus Szemle* 11 (2011) 16.
- SOLTÉSZ János: „Liturgia és Tanúságtétel 27. Szentképek és zárszó”, in *Görögkatolikus Szemle* 12 (2011) 7.
- SYTY, Janusz: „N. Afanaszjev ekkleziológiájának nyugati fogadtatása”, in Seszták István (szerk.): *„Keleti teológusok és nyugati interpretációjuk a XX. századból II.” c. konferencia anyaga*, (Szisztematikus Teológiai Munkák III.) Nyíregyháza 2011, 19-46.
- TAMÁSI Zsolt: „Erdélyi katolikus rítusok autonómiája 1848-ban”, in *Egyháztörténeti Szemle* 2 (2011) 54-76.
- TERDIK Szilveszter: „Középkori eredetű görög katolikus templomok a történeti Szatmár vármegyében”, in *Athanasiana* 32 (2010) 119-134.
- TERDIK Szilveszter: „Görögkatolikus Örökségkutatás Csodatevő Szent Mikós képe Csegöldön”, in *Görögkatolikus Szemle* 12 (2010) 4.
- TERDIK Szilveszter: „Görögkatolikus Örökségkutatás Kétfejű sas a máriapócsi ikonosztázionon”, in *Görögkatolikus Szemle* 4 (2011) 4.
- TERDIK Szilveszter: „Görögkatolikus Örökségkutatás Adatok a szakolyi templom történetéhez”, in *Görögkatolikus Szemle* 6 (2011) 5.
- TERDIK Szilveszter: „Görögkatolikus Örökségkutatás Istenszülő-ikon Nagypeleskéről”, in *Görögkatolikus Szemle* 8 (2011) 4.
- TERDIK Szilveszter: „Görögkatolikus Örökségkutatás »Fekete vagyok, de szép...« (Én 1,5)”, in *Görögkatolikus Szemle* 10 (2011) 4.
- TERDIK Szilveszter: *Adatok a biri görögkatolikus egyházközség történetéhez*, Biri 2011, 64 p. ISBN 978-963-87648-4-3
- TERDIK Szilveszter: „... a mostani világnak ízlése, és a rítusnak módja szerint” Adatok a magyarországi görög katolikusok művészetéhez, (Collectanea Athanasiana I/5.) Nyíregyháza 2011, 197 p. ISBN 978-615-5073-04-5 ISSN 2060-1603
- TERDIK Szilveszter: „Avaslekence fatemploma, Avasfelsőfalu – Skanzen”, in Kollár Tibor (szerk.): *Középkori egyházi építészet Szatmárban Középkori*

templomok útja Szabolcs-Szatmár-Bereg és Szatmár megyében, Nyíregyháza 2011, 383-385.

TERDIK Szilveszter: „Szilágykorond, ortodox templom”, in Kollár Tibor (szerk.): *Középkori egyházi építészet Szatmárban Középkori templomok útja Szabolcs-Szatmár-Bereg és Szatmár megyében*, Nyíregyháza 2011, 386-391.

TERDIK Szilveszter: „Bikszád, ortodox templom”, in Kollár Tibor (szerk.): *Középkori egyházi építészet Szatmárban Középkori templomok útja Szabolcs-Szatmár-Bereg és Szatmár megyében*, Nyíregyháza 2011, 392-394.

TERDIK Szilveszter: „Görögkatolikus Örökségkutatás Útszéli keresztetek, képoszlopok, képházak”, in *Görögkatolikus Szemle* 12 (2011) 4.

„Új görögkatolikus püspök. Orosz Atanáz lett a Miskolci Apostoli Exarchátus főpásztora”, in *Keresztény Élet* 11 (2011) 2.

VAKLES Attila: „Az isteni igazság megismerése a keleti szláv egyházban Tomas Spidlik teológiai kutatásai alapján.”, in Seszták István (szerk.): *„Keleti teológusok és nyugati interpretációjuk a XX. századból II.” c. konferencia anyaga*, (Szisztematikus Teológiai Munkák III.) Nyíregyháza 2011, 125-133.

VÉGHSEŐ Tamás: „A miskolci apostoli kormányzóság létrejötte és fejlődése”, in *Görögkatolikus Szemle* Különszám (2011) 10-11.

VÉGHSEŐ Tamás: „Unió, integráció, modernizáció A Rómával való egység háttere a munkácsi püspökségben (17. század közepe)”, in *Athanasiana* 32 (2010), 9-36.

VÉGHSEŐ Tamás: *„...mint igaz egyházi ember...”, (Collectanea Athanasiana I/4.)* Nyíregyháza 2011, 189 p. ISBN 978-615-5073-03-8 ISSN 2060-1603